

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Przedsiębiorstwa rolne
przed i po wejściu Polski
do Unii Europejskiej***

nr 154

Warszawa 2009

Włodzimierz Dzun

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

***Przedsiębiorstwa rolne
przed i po wejściu Polski
do Unii Europejskiej***

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Przedsiębiorstwa rolne
przed i po wejściu Polski
do Unii Europejskiej***

Autor
prof. dr hab. Włodzimierz Dzun

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2009

Pracę zrealizowano w ramach tematu

Polskie gospodarstwa rolnicze w pierwszych latach członkostwa

w zadaniu:

Procesy dostosowawcze zachodzące w wielkoobszarowych gospodarstwach rolniczych

Celem pracy było wyodrębnienie w strukturze ogółu gospodarstw rolnych przedsiębiorstw rolnych i analiza przedsięwzięć dostosowawczych w tych przedsiębiorstwach w latach 2002-2007.

Opracowanie komputerowe

mgr inż. Marcin Adamski

Korekta

Joanna Gozdera

Redakcja techniczna

Leszek Ślipski

Projekt okładki

AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 978-83-7658-002-9

Institut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej

– Państwowy Instytut Badawczy

00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984

tel.: (22) 50 54 444

faks: (22) 50 54 636

e-mail: dw@ierigz.waw.pl

<http://www.ierigz.waw.pl>

SPIS TREŚCI

WSTĘP.....	7
ROZDZIAŁ I. GŁÓWNE TENDENCJE PRZEMIAN W STRUKTURZE GOSPODARSTW ROLNYCH PRZED I PO AKCESJI POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ	15
I.1. Główne tendencje przemian w strukturze gospodarstw rolnych w procesie intensywnych przemian systemowych (lata 1990-1996)	15
I.2. Główne tendencje przemian w strukturze gospodarstw rolnych i ich sytuacji finansowej w latach 1996-2007.....	19
ROZDZIAŁ II. PRZEDSIĘBIORSTWA W STRUKTURZE GOSPODARSTW ROLNYCH	27
II.1. Próba określenia zasad i wskaźników wydzielenia grupy przedsiębiorstw z ogółu gospodarstw rolnych	29
II.2. Identyfikacja gospodarstw rolnych spełniających kryteria przedsiębiorstw rolnych.....	38
ROZDZIAŁ III. PRZEMIANY W STRUKTURZE GOSPODARSTW ROLNYCH SEKTORA PUBLICZNEGO	42
III.1. Gospodarstwa rolne sektora publicznego w latach 1996-2002	43
III.2. Gospodarstwa rolne sektora publicznego w latach 2002-2007	45
III.3. Przedsiębiorstwa rolne w strukturze gospodarstw sektora publicznego	63
ROZDZIAŁ IV. PRZEMIANY STRUKTURALNE W GOSPODARSTWACH PRYWATNYCH OSÓB PRAWNYCH	65
IV.1. Spółdzielnie Produkcji Rolnej (SPR) przed i po wejściu Polski do UE	68
IV.1.1. Rolnicze spółdzielnie produkcyjne w okresie przed wejściem Polski do UE (lata 1996-2002).....	69
IV.1.2. Dynamika zmian w spółdzielniach produkcji rolnej po wejściu Polski do UE.....	76
IV.1.3. Przedsiębiorstwa rolne w strukturze gospodarstw spółdzielczych	88
IV.2. Gospodarstwa rolne prywatnych osób prawnych poza spółdzielniami produkcji rolnej	90
IV.2.1. Gospodarstwa rolne prywatnych spółek w latach 2002-2007	92
IV.2.2. Przedsiębiorstwa rolne w strukturze gospodarstw spółek prywatnych.....	107
ROZDZIAŁ V. PRZEDSIĘBIORSTWA ROLNE W STRUKTURZE GOSPODARSTW OSÓB FIZYCZNYCH.....	109

ROZDZIAŁ VI.	
PRZEDSIĘBIORSTWA PRODUKCYJNE W ROLNICTWIE POLSKIM W LATACH 2002-2007.....	124
VI .1. Rozwój grupy klasycznych przedsiębiorstw rolnych w latach 2002-2007.....	124
VI.2. Dane charakteryzujące udział klasycznych przedsiębiorstw rolnych w produkcji rolnej całego rolnictwa.....	131
PODSUMOWANIE.....	135
LITERATURA.....	140

WSTĘP

Rolnictwo polskie charakteryzuje się bardzo dużą ilością podmiotów gospodarczych. Zdecydowana większość z nich (ponad 99%) to podmioty zajmujące się produkcją rolną – określane jako gospodarstwa rolne. Gospodarstwo rolne definiowane jest powszechnie jako „zorganizowany zespół czynników (czyli sił wytwórczych) koniecznych do wytwarzania produktów rolnych”¹. Według GUS za gospodarstwo rolne uważa się „grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą oraz prawami i obowiązkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego”².

Liczba gospodarstw rolnych w naszym kraju ma tendencję malejącą³, jednak wciąż jest ogromna (2002 r. – 2933,2 tys., 2005 r. – 2733,4 tys., 2007 r. – 2579,2 tys.). Przygniatająca większość z nich, bo aż 99,96%, to gospodarstwa prywatne. Z kolei większość gospodarstw prywatnych, bo aż 99,88%, to gospodarstwa osób fizycznych zwane powszechnie gospodarstwami indywidualnymi⁴. Zmniejsza się także powierzchnia UR w gospodarstwach (2002 – 16 899,3 tys., 2005 – 15 906,0 tys., 2007 – 16 177,1 tys.). W związku z tym średnia wielkość gospodarstwa rośnie bardzo wolno: w 2002 r. – 5,76 , w 2005 r. – 5,82, zaś w 2007r. – 6,27 ha UR.

Dynamika liczby gospodarstw deklarujących prowadzenie działalności rolniczej jest nieco inna. W 2002 r. jakkolwiek działalność rolniczą prowadziło 2 172,2 tys., a w 2007 r. 2 391,0 tys. gospodarstw, a więc odpowiednio 74,1 i 92,7% ogółu gospodarstw. Gospodarstwa te użytkowały odpowiednio 15 160,2 i 15 204,6 tys. ha UR, a pracowało w nich, w przeliczeniu na pełnozatrudnionych odpowiednio 2 253,4 i 2 254,8 tys. osób. Objęcie polskiego rolnictwa WPR, a w szczególności wprowadzenie dopłat bezpośrednich, spowodowało zmniejszenie UR przypadających na 1 gospodarstwo (2002 r. – 98 ha, 2007 – 6,63 ha) i zahamowanie wzrostu UR przypadających na 1 pracującego (2002 r. – 6,73 ha, 2007 r. – 6,74 ha).

Gospodarstwa rolne w Polsce cechuje więc bardzo wielkie rozdrobnienie. O skali tego rozdrobnienia może świadczyć fakt, że gospodarstwa rolne

---

¹ R. Manteuffel, *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, PWRiL, Warszawa 1981, str. 265.

² *Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2006*, GUS, Warszawa 2007, str. 181.

³ W latach 1990-2007 liczba gospodarstw rolnych zmniejszyła się z 3 829 tys. do 2 579 tys., a więc prawie o 1,25 mln.

⁴ Według Kodeksu Cywilnego za gospodarstwo indywidualne uważa się gospodarstwo rolne o powierzchni użytków rolnych od 0,1 ha, będące własnością lub w użytkowaniu osoby fizycznej lub grupy osób oraz gospodarstwo osoby nie posiadającej użytków rolnych, lub posiadającej użytki rolne o areale mniejszym niż 0,1 ha, która ma co najmniej: 1 sztukę bydła lub (i) 5 sztuk trzody chlewnej albo 1 lochę lub (i) 3 sztuki owiec lub (i) 1 konia lub (i) 30 sztuk drobiu lub (i) 5 sztuk samic zwierząt futerkowych (w tym królików) lub (i) 1 pień pszczeleli.

w Niemczech i Francji razem wzięte użytkują 2,9 razy większą powierzchnię UR, ale jest ich 2,8 razy mniej, a pracuje w tych gospodarstwach o połowę mniej pełnozatrudnionych niż w Polsce. W rezultacie we Francji i Niemczech na jednego pełnozatrudnionego w gospodarstwach rolnych przypada średnio biorąc cztery razy więcej UR niż w Polsce. To wielkie rozdrobnienie naszych gospodarstw w połączeniu z niskim poziomem nakładów kapitałowych jest w znacznym stopniu przyczyną niskiej produkcji rolnej, a więc i bardzo niskiej produktywności ziemi i pracy. Produktywność pracy w rolnictwie Niemiec i Francji jest dziesięciokrotnie, a produktywność ziemi ponad dwukrotnie wyższa niż w Polsce⁵.

Polskie rolnictwo czeka więc głęboka przebudowa strukturalna. Jednak realizowanej w Polsce polityce rolnej brakuje jasnej strategii w tym zakresie. Jest ona ukierunkowana raczej na ochronę drobnych gospodarstw prywatnych osób fizycznych, i to niezależnie od tego czy gospodarstwa te prowadzą działalność rolniczą, czy nie, a tym bardziej niezależnie od tego, czy gospodarstwa te uzyskują dochody ze sprzedaży produktów rolnych i usług rolniczych. W rezultacie użytkownicy drobnych gospodarstw rolnych, nawet ci, którzy nie są producentami rolnymi, z racji samego faktu posiadania gospodarstwa korzystają z różnego rodzaju praw i przywilejów.

W Polsce jakby nie dostrzega się, że w warunkach gospodarki rynkowej, a szczególnie w warunkach pogłębiania się procesów globalizacji, podstawą funkcjonowania każdej działalności gospodarczej, w tym i w rolnictwie, jest konkurencyjność.

Wydawało się, że od podjęcia przez Polskę starań o wejście do UE problem poprawy konkurencyjności naszych gospodarstw stanie się podstawą polityki rolnej naszego kraju⁶. Od początku bowiem wiadomo było, że rolnictwo w Polsce odstaje znacznie pod względem produktywności ziemi i pracy w porównaniu do rolnictwa innych krajów UE tej samej strefy klimatycznej, co jest pochodną znacznie niższego poziomu nakładów inwestycyjnych i bieżących oraz niższego zaawansowania procesów koncentracji i specjalizacji produkcji rolnej w dominujących w naszym rolnictwie indywidualnych gospodarstwach rolnych. Wiadomo było także, że zmniejszenia dystansu w tym zakresie nie da się osiągnąć bez zdecydowanej restrukturyzacji naszych gospodarstw rolnych, w tym przede wszystkim bez poprawy struktury obszarowej gospodarstw indywidualnych oraz bez znacznego postępu w zakresie wdrażania nowych technik i technologii pro-

---

⁵ Obliczenia własne na podstawie „Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r.” oraz danych Eurostatu.

⁶ W grudniu 1991 r. Polska i Wspólnota Europejska podpisały Układ Europejski, w którym zapisano, że końcowym celem jest członkostwo Polski we Wspólnocie.

dukcji, a w konsekwencji bez radykalnego zmniejszenia zatrudnienia w rolnictwie. Jednak z różnych przyczyn problem ten w realizowanej polityce rolnej nie uzyskał należytej rangi. W wynegocjowanym i przyjętym przez Polskę systemie wspierania gospodarstw głównym celem jest wspieranie dochodów użytkowników gospodarstw rolnych, i to z preferencjami dla drobnych gospodarstw.

Po wejściu Polski do UE Polska znalazła się w obszarze Wspólnego Rynku Europejskiego, na którym realizowana jest zasada jednolitych warunków konkurencji dla wszystkich uczestników życia gospodarczego oraz swobodnego przepływu towarów, kapitału i pracy. Polskie gospodarstwa rolne weszły więc w bezpośrednią konkurencję z gospodarstwami rolnymi pozostałych krajów UE na wyodrębnionym z rynku światowego, regulowanym rynku regionalnym. Jednak zniesienie wszelkich ograniczeń w dostępie do chronionego, unijnego rynku rolnego, na którym poziom cen większości produktów rolnych był wyższy niż na naszym rynku krajowym, zaowocowało znacznym wzrostem eksportu produktów rolno-spożywczych. Równocześnie objęcie naszego rolnictwa instrumentarium wspólnej polityki rolnej, w tym w szczególności dopłatami bezpośrednimi, poprawiło dochodowość naszych gospodarstw rolnych⁷. Sytuacja ta traktowana była często jako oznaka wysokiej konkurencyjności naszego rolnictwa na wspólnym rynku rolnym UE. Problem poprawy konkurencyjności naszych gospodarstw rolnych w realizowanej polityce rolnej stał się problemem drugoplanowym.

Jednak analiza sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych wskazuje, że przeważająca część gospodarstw rolnych w naszym kraju jest nieefektywna i niekonkurencyjna⁸. Za konkurencyjne gospodarstwa indywidualne można bowiem uznać tylko gospodarstwa rolne przynoszące dochód z tego gospodarstwa (po odliczeniu kosztów, w tym amortyzacji majątku trwałego) pozwalający na godziwą opłatę pracy własnej rolnika i nie opłacanych członków rodziny oraz na inwestycje rozwojowe. Aktualnie liczbę takich gospodarstw osób fizycznych można szacować na około 200-250 tys. Stanowią one około 8-10% ogółu indywidualnych gospodarstw rolnych i 8,5-10,5% prowadzących działalność rolniczą. Dzieje się tak mimo bardzo niskich w naszym kraju kosztów zewnętrznych funkcjonowania gospodarstw (KRUS, niskie podatki, niska opłata pracy najmniejszej, niska cena ziemi, a co za tym idzie niskie koszty dzierżawy itp.). Pozostałe

---

⁷ Patrz szerzej „Sytuacja ekonomiczna, efektywność funkcjonowania i konkurencyjność polskich gospodarstw rolnych osób fizycznych”, praca zbiorowa pod redakcją prof. dr hab. Wojciecha Józwiaka, IERiGŻ PIB, Warszawa 2009, str. 8-9.

⁸ Jak wyżej, str. 10-11, oraz W. Dzun i W. Józwiak „Gospodarstwa rolne w Polsce przed i po wejściu do UE”, w pracy zbiorowej „Dziś i jutro gospodarstw rolnych w krajach Centralnej i Wschodniej Europy”, IERiGŻ PIB, Warszawa 2008.

gospodarstwa rolne albo wycofują się z rynku, albo utrzymują się na nim kosztem bardzo niskiej opłaty za pracę w swoim gospodarstwie i „przejadania majątku” gospodarstwa (zaniechanie inwestycji lub inwestowanie poniżej amortyzacji). W rezultacie znaczna część gospodarstw domowych związanych z indywidualnym gospodarstwem rolnym nie posiada w ogóle dochodów z działalności rolniczej lub dochody te stanowią nieznaczący udział w ogólnych dochodach tych gospodarstw domowych⁹. Jednak większość takich gospodarstw nie ulega likwidacji, w związku z czym nie następuje przesunięcie środków produkcji, a przede wszystkim użytków rolnych, do gospodarstw które są konkurencyjne na rynku rolnym. Odwrotnie – w ostatnich latach przybywa drobnych, niekonkurencyjnych gospodarstw rolnych, których użytkownicy deklarują prowadzenie działalności rolniczej. Zgłaszają funkcjonowanie takich gospodarstw ich użytkownicy, którzy w okresie przed wejściem do UE zaprzestali produkcji rolnej, ale nie wyzbyli się ziemi (UR). Powstają też nowe drobne gospodarstwa rolne, ale niekoniecznie dla prowadzenia towarowej produkcji rolnej. Dzieje się tak dlatego, że koszty zorganizowania takiego gospodarstwa (wystarczy zakup minimum 1 ha UR) i koszty jego utrzymania (podatek rolny) są bardzo niskie; znacznie niższe od uzyskiwanych przywilejów i korzyści (dostęp do bardzo tanich ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych, brak podatku od nieruchomości składających się na gospodarstwo, dopłaty bezpośrednie itp.). W rezultacie coraz większa część środków przeznaczanych na wspieranie rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich zamiast wspomagać proces poprawy konkurencyjności naszych gospodarstw, wręcz go deformuje. Oczywiście mimo wyżej przedstawionych uwarunkowań trwa proces koncentracji i specjalizacji w naszym rolnictwie, poszerza się grupa gospodarstw dużych obszarowo i dużych ekonomicznie, jednak dynamika tego rozwoju jest niska, znacznie niższa niż w krajach, z którymi konkurujemy na wspólnym rynku rolnym UE.

Natomiast problem konkurencyjności naszych gospodarstw rolnych jest problemem coraz bardziej palącym ze względu na przewidywane zmiany we

---

⁹Można tu posłużyć się tylko danymi z ostatniego PSR. W 2002 r. aż 24,1% omawianych gospodarstw domowych nie posiadało żadnych dochodów z działalności rolniczej, a w dalszych 27,3% gospodarstw dochody te stanowiły poniżej 10%. Oczywiście wejście Polski do UE i objęcie rolnictwa polskiego instrumentarium WPR, a w szczególności dopłatami bezpośrednimi, spowodowało, że odsetek gospodarstw otrzymujących dochody z działalności rolniczej znacznie wzrósł. Wzrósł także poziom dochodów z działalności rolniczej. Jednak wzrósł również odsetek gospodarstw domowych otrzymujących dochody z innych źródeł (zwiększenie możliwości uzyskania pracy poza gospodarstwem oraz wzrost płac, emerytur i rent). Nawet w 2005 r. tylko dla nieco ponad 660 tys. gospodarstw domowych związanych z indywidualnym gospodarstwem rolnym (24% ogółu tego typu gospodarstw i 26,7% gospodarstw prowadzących działalność rolniczą) dochody z gospodarstwa rolnego stanowiły ponad 50% ogółu ich dochodów.

Obliczenia własne na podstawie: „Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych”, GUS, Warszawa 2003, str. 4-6; „Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r.”, GUS, Warszawa 2006, str. 248.

Wspólnej Polityce Rolnej UE, a także zapowiadane ograniczenie istniejących barier w dostępie do rynku rolnego UE dla krajów spoza UE, a w szczególności krajów słabiej rozwiniętych oraz ograniczenie dopłat do eksportu nadwyżek produktów rolno-żywnościowych poza UE.

Wyżej przedstawiona sytuacja wymuszać będzie przemiany w strukturze naszego rolnictwa. Gospodarstwa rynkowe chcące utrzymać się na coraz trudniejszym rynku rolnym będą zmuszone poprawiać swoją efektywność, przede wszystkim poprzez zwiększanie skali produkcji poprzez jej intensyfikację oraz specjalizację i koncentrację. W rezultacie proces przemian strukturalnych w naszym rolnictwie, jeśli nie będzie deformowany działaniami zewnętrznymi, powinien charakteryzować się z jednej strony ciągłym „wypadaniem” części gospodarstw z rynku rolnego poprzez ich pełną likwidację, likwidację produkcji rolnej lub jej ograniczenie, a z drugiej strony rozwojem ilościowym grupy gospodarstw rolnych większych ekonomicznie (z reguły także większych obszarowo) i jeszcze szybszą koncentracją czynników produkcji w tych gospodarstwach.

Podstawowe znaczenie w wyżej zarysowanym procesie, z punktu widzenia poprawy konkurencyjności naszego rolnictwa, będzie miało przyspieszenie dynamiki rozwoju liczby gospodarstw dużych ekonomicznie, a szczególnie ich udziału w użytkowaniu gruntów rolnych. W warunkach polskich bowiem podstawowym czynnikiem wzrostu wielkości ekonomicznej gospodarstw rolnych jest zwiększanie obszaru gruntów rolnych w ich użytkowaniu. Wynika to z faktu, że rolnictwo polskie charakteryzuje się wciąż niską dynamiką wzrostu poziomu inwestowanego kapitału i rozwoju procesu specjalizacji. Gospodarstw rolnych małych obszarowo lub w ogóle bez UR, ale o wysokim poziomie zainwestowania (różnego rodzaju fermy: drobiu lub trzody chlewnej, gospodarstwa ogrodniczo-warzywnicze, sadownicze itp.), a więc i dużej wielkości ekonomicznej, jest niewiele, a dynamika ich rozwoju jest słaba. W związku z tym występuje szczególnie silny związek wielkości ekonomicznej gospodarstw z ich wielkością obszarową.

Wyżej przedstawiona sytuacja wskazuje na pilność i ważność analizy procesu przemian strukturalnych w rolnictwie. Polityka rolna powinna być ukierunkowana na wspomaganie procesu rozwoju i umacniania się, w strukturze naszych gospodarstw rolnych, grupy gospodarstw silnych ekonomicznie, będących w stanie wygrywać konkurencję nie tylko na WRR UE, ale także na rynku światowym.

Badania naukowe nad przemianami strukturalnymi gospodarstw rodzinnych wskazują, że na całym świecie przechodzą one pięć etapów rozwojowych: od autarkicznych gospodarstw chłopskich, nastawionych przede wszystkim na samozaopatrzenie (I etap rozwoju) poprzez farmy towarowe (przedsiębiorstwa rodzinne), a więc gospodarstwa w pełni towarowe (IV etap rozwoju) do przedsiębiorstw agrobiznesu, a więc produkcyjno-handlowych (V etap rozwoju)¹⁰.

Analiza ta musi oczywiście uwzględniać fakt, że chociaż – jak wskazano już wyżej – w naszym rolnictwie większość stanowią gospodarstwa rolne typu rodzinnego, to znaczący udział mają także gospodarstwa osób fizycznych nie mających rodowodu chłopskiego. Większość tych gospodarstw, traktowanych w naszym kraju na równi z gospodarstwami indywidualnymi, już w momencie ich powstawania może znajdować się na IV lub V etapie rozwoju, jeśli rzeczywiście nastawione są na działalność rolniczą.

W analizie takiej należy uwzględnić także gospodarstwa osób prawnych, w większości spółki prawa handlowego i spółdzielnie produkcji rolnej. Liczba gospodarstw prywatnych osób prawnych (spółki prawa handlowego i spółdzielnie produkcji rolnej) jest wciąż niewielka i przy tym malejąca (2005 r. – 3,4 tys., 2007 r. 3,05 tys.). Jest to przede wszystkim rezultat spadku liczby gospodarstw publicznych i spółdzielni produkcji rolnej, ale także zbyt słabej dynamiki rozwoju gospodarstw rolnych w formie spółek prawa handlowego wynikającej z większych preferencji w naszej polityce rolnej dla gospodarstw osób fizycznych (gospodarstw indywidualnych).

Sektor gospodarstw osób prawnych także znajduje się w procesie dynamicznych przemian strukturalnych będących przede wszystkim rezultatem przemian systemowych w naszym kraju. Także w tym sektorze naszego rolnictwa duża część gospodarstw, z różnych przyczyn, nie prowadzi działalności rolnej lub prowadzi ją w bardzo ograniczonym zakresie. Jednocześnie w tym sektorze zgrupowana jest duża część naszych największych i najbardziej nowoczesnych gospodarstw rolnych.

W związku z powyższym w przedstawianej pracy podjęta zostanie próba analizy przemian strukturalnych w naszym rolnictwie pod kątem kształtowania grupy gospodarstw, które można byłoby zakwalifikować jako przedsiębiorstwa rolne.

W pierwszym rozdziale pracy dokonana zostanie analiza tendencji w przemianach strukturalnych ogółu gospodarstw rolnych przed i po wejściu

---

¹⁰ Podano za F. Tomczak, „Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju”, IRWiR PAN, Warszawa 2005, str. 73-74.

Polski do UE i przedstawiony zostanie obraz aktualnej struktury tych gospodarstw. Na tym tle, w drugim rozdziale, podjęta zostanie próba definicji produkcyjnego przedsiębiorstwa rolnego i określenia kryteriów (wskaźników) pozwalających na wydzielenie przedsiębiorstw rolnych z ogółu gospodarstw rolnych. W rozdziale trzecim przeprowadzona zostanie analiza zmian strukturalnych w podstawowych grupach gospodarstw według form prawno-organizacyjnych (gospodarstwa osób prawnych publicznych i prywatnych oraz gospodarstwa osób fizycznych) pod kątem rozwoju grupy gospodarstw rolnych, które można zakwalifikować do kategorii przedsiębiorstw rolnych. W końcowej części pracy przedstawiona zostanie charakterystyka grupy gospodarstw rolnych wydzielonej na podstawie powyższych analiz, które można zakwalifikować do kategorii klasycznych przedsiębiorstw rolnych.

Szczególna uwaga w przedstawianej pracy poświęcona będzie analizie zmian strukturalnych w gospodarstwach osób prawnych, które z punktu widzenia formalnoprawnego są przedsiębiorstwami rolnymi, ale według kryteriów produkcyjno-ekonomicznych niekoniecznie nimi być muszą. W ostatnich latach brak jest szerszych, bardziej kompleksowych, opracowań dotyczących tych grup gospodarstw rolnych. Może to być w części spowodowane tym, że w publikacjach GUS dotyczących gospodarstw rolnych dane podawane są zasadniczo tylko w układzie: *gospodarstwa ogółem, w tym gospodarstwa indywidualne*. Z punktu widzenia dalszych przemian strukturalnych w naszym rolnictwie szczególnie może niepokoić brak szerszych analiz dotyczących rozwoju grupy gospodarstw prywatnych osób prawnych, w tym nowo powstałej grupy gospodarstw zorganizowanych w formie spółek prawa handlowego.

Analizie zmian strukturalnych w sektorze gospodarstw osób fizycznych poświęcone będzie nieco mniej miejsca. Wynika to z faktu, że problematyce przemian w tym sektorze poświęcone jest wiele opracowań¹¹. Wydaje się jednak, że w analizach przemian w tym sektorze gospodarstw rolnych nie uwzględnia się dostatecznie problemu bardzo dużego jego zróżnicowania. Bardzo często w analizach ogół gospodarstw tego sektora traktuje się jako gospodarstwa indywidualne lub gospodarstwa rodzinne, nie biorąc pod uwagę faktu, że znaczna część gospodarstw osób fizycznych takimi gospodarstwami już nie jest, a nawet w ogóle nie była. Analiza przemian strukturalnych w sektorze gospodarstw osób fizycznych podporządkowana będzie kształtowaniu się w tym

---

¹¹ Szczególnie szeroką analizę sektora gospodarstw osób fizycznych można znaleźć w pracy: J.S. Zegara, „Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku”, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.

sektorze grupy gospodarstw rolnych, które można uznać za przedsiębiorstwa rolne (w tym także rodzinne).

Celem prowadzonej analizy będzie przedstawienie charakterystyki grupy gospodarstw rolnych, które można zakwalifikować do kategorii klasycznych przedsiębiorstw rolnych przed i po wejściu Polski do UE. Ze względu na dostępność danych, sytuację przedsiębiorstw rolnych przed wejściem Polski do UE będą obrazować dane za 2002 r., a po wejściu do UE dane za 2007 r.

Analiza prowadzona będzie na bazie danych Powszechnych Spisów Rolnych z 1996 i 2002 r. oraz badań reprezentatywnych „Struktura gospodarstw rolnych” z 2007 r. Wykorzystywane będą publikacje GUS i dane niepublikowane, uzyskane z GUS w ramach realizacji tematu badawczego.

ROZDZIAŁ I.

GŁÓWNE TENDENCJE PRZEMIAN W STRUKTURZE GOSPODARSTW ROLNYCH PRZED I PO AKCESJI POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Analiza przemian w strukturze gospodarstw rolnych w okresie przedakcesyjnym nie jest możliwa bez uwzględnienia przemian, jakie zaszły w rolnictwie polskim w rezultacie ewolucji ustrojowo-systemowej w Polsce po 1989 r. Zmiany systemowe, a przede wszystkim likwidacja PGR i osłabienie RSP oraz radykalna przemiana rynku rolno-spożywczego z rynku producenta w rynek konsumenta, spowodowały bardzo duże przeobrażenia w liczbie i strukturze gospodarstw rolnych oraz stworzyły bazę do dalszych przemian w tym zakresie.

I.1. Główne tendencje przemian w strukturze gospodarstw rolnych w procesie intensywnych przemian systemowych (lata 1990-1996)

U progu przemian ustrojowo-systemowych, ze względu na specyfikę powojennej polskiej polityki rolnej (odstąpienie od forsowania kolektywizacji gospodarstw chłopskich, a jednocześnie ograniczenie możliwości koncentracji obszarowej w prywatnym sektorze naszego rolnictwa) oraz słabości rynku żywnościowego (polityka taniej żywności i związany z tym brak równowagi na rynku żywnościowym – rynek producenta), w rolnictwie polskim funkcjonowała ogromna liczba jednostek produkcyjnych (gospodarstw rolnych). W 1990 r. prowadziło działalność produkcyjną ponad 3 834 tys. gospodarstw rolnych.

Podstawowym podziałem jednostek produkcyjnych w rolnictwie do 1990 roku był podział na tzw. uspołecznione (gospodarstwa państwowe i kolektywne, spółdzielcze) oraz nieuspołecznione (gospodarstwa chłopskie, indywidualne) gospodarstwa rolne. W 1990 r. w przygniatającej większości były to gospodarstwa sektora nieuspołecznionego – gospodarstwa indywidualne (3 829 tys. – 99,87% ogółu gospodarstw), wśród których indywidualne gospodarstwa rolne (o powierzchni 1 ha UR i więcej) stanowiły 55,76%, a działki rolne (do 1 ha UR) i osoby fizyczne posiadające zwierzęta gospodarskie, a nie posiadające użytków rolnych, aż 44,11%. Znacząca część tych gospodarstw nie była gospodarstwami rynkowymi, prowadziła bowiem produkcję głównie lub wyłącznie na samozaopatrzenie.

Liczba gospodarstw sektora uspołecznionego była niewielka: około 2,3 tys. państwowych, w tym 1,24 tys. PGR (państwowe gospodarstwa rolne podpo-

rządkowane resortowi rolnictwa i wojewodom) oraz około 2,4 tys. gospodarstw spółdzielczych, w tym 2,2 tys. RSP (rolniczych spółdzielni produkcyjnych)¹².

Gospodarstwa sektora nieuspołecznionego (gospodarstwa indywidualne) dominowały, chociaż już nie tak absolutnie, także w strukturze użytkowania ziemi rolniczej oraz w produkcji rolnej. Gospodarstwa indywidualne użytkowały 77,0% UR i realizowały 76,5 końcowej oraz 73,5% towarowej produkcji rolnej. Gospodarstwa sektora uspołecznionego zajmowały 23% UR (w tym gospodarstwa państwowe 18,9%, a spółdzielcze 4,1), a wytwarzały 23,5% końcowej i 26,5% towarowej produkcji rolnej. Udział sektora uspołecznionego był nieco większy w produkcji zwierzęcej: 23,8% w końcowej i 27% w towarowej.

Tabela 1

Jednostki produkcyjne w rolnictwie polskim w 1990 r.

Jednostki produkcyjne	Liczba		Użytki rolne*		Produkcja rolna	
	tys.	%	tys. ha	%	A	B
Ogółem	3834	100	18468	100	100	100
Gospodarstwa indywidualne	3829	99,87	14228	77,0	76,5	73,5
- w tym indywidualne gospodarstwa rolne	2138	55,76	13400	72,6	.	.
Gospodarstwa państwowe	2,38	0,06	3490	18,9	18,5	21,2
- w tym PGR	1,24	0,03	3251	17,6	.	.
Rolnicze spółdzielnie produkcyjne	2,24	0,06	696	3,8	5,0	5,3
Gospodarstwa kółek rolniczych**	0,13	0,00	54	0,3	.	.

A – końcowa, B – towarowa;

* UR będące w użytkowaniu gospodarstw rolnych ; ** tylko gospodarstwa prowadzące produkcję rolną

Źródło: *Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie: Rolnictwo i Gospodarka Żywnościowa 1986-1990, GUS, Warszawa 1992, str. 80, 97, 214 i 215.*

Można więc stwierdzić, że u progu przemian systemowych przygniatająca większość gospodarstw rolnych (99,9%) były to gospodarstwa prywatne (gospodarstwa indywidualne i spółdzielcze). Gospodarstwa te użytkowały także zdecydowaną większość, bo aż 81,1% ogółu UR, i miały podobny udział w produkcji rolnej (81,5 w końcowej i 79,2% w towarowej).

Mimo wyżej przedstawionej sytuacji przemiany ustrojowe spowodowały, że polityka rolna ukierunkowana została na umocnienie własności prywatnej osób fizycznych, a konkretnie indywidualnych gospodarstw rolnych, osłabienie i ograniczenie własności prywatnej kolektywnej (gospodarstw spółdzielczych)¹³

¹² Należy jednak zwrócić uwagę, że wiele drobnych gospodarstw rolnych różnego rodzaju jednostek państwowych i spółdzielczych nie było w statystyce ujętych. Potwierdziła to działalność AWRSP w procesie przejmowania gruntów państwowych do Zasobu WRSP oraz wprowadzenie do statystyki kategorii SPR obejmującej nie tylko RSP i ZGR KR, ale także gospodarstwa rolne innych form spółdzielczości.

¹³ Patrz szerzej: W. Dzun, „Spółdzielnie produkcji rolnej w procesie przemian systemowych”, Zagadnienia Ekologii Rolnej nr 4 2009.

oraz ograniczenie własności państwowej, w tym likwidację państwowych gospodarstw rolnych – PGR¹⁴.

Pozyskany zasób ziemi rolnej z likwidowanego tzw. sektora uspołecznionego miał służyć poprawie struktury obszarowej indywidualnych gospodarstw rolnych. Zgodnie z Ustawą z dnia 19.10.1991 r. i rozpoznaniem dokonany przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa zamierzano zlikwidować 1495 PGR-ów gospodarujących na 3130 tys. ha UR. Do końca 1995 r. zlikwidowano w sumie 1666 PGR-ów i przejęto do Zasobu WRSP 3761 tys. ha gruntów. Podstawowym problemem jednak było to, że Zasób ten powstawał przede wszystkim poza rejonami najbardziej rozdrobnionego rolnictwa indywidualnego (województwa południowo-wschodnie), a więc w regionach o niewielkiej liczbie gospodarstw indywidualnych i o stosunkowo korzystnej ich strukturze obszarowej (województwa północne i zachodnie). Dodatkowym problemem było to, że trudna sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych, wynikająca z bardzo niskiej rentowności produkcji rolnej, nie zachęcała rolników indywidualnych do powiększania gospodarstw.

Wyżej przedstawione uwarunkowania powodowały, że na początku lat 90., przynajmniej do 1993 r. włącznie, nie było znaczącego zainteresowania rolników indywidualnych kupowaniem lub dzierżawieniem mienia popegeerowskiego. Z drugiej strony pojawiła się duża determinacja byłych pracowników PGR nastawiona na utrzymanie miejsc pracy, co można było zrobić poprzez organizowanie spółek pracowniczych i przejmowanie zlikwidowanych PGR, lub ich części, w dzierżawę. Ujawniło się także pewne, chociaż początkowo stosunkowo niewielkie, zainteresowanie kupnem mienia i ziemi popegeerowskiej przez kapitał spoza rolnictwa. Zainteresowanie inwestowaniem w gospodarstwo i powiększaniem obszarowym gospodarstw wyraźnie wzrosło od 1994 r., po w sumie dobrym dla produkcji rolnej 1993 roku, i poprawie rentowności produkcji rolnej¹⁵.

Mimo wskazanych wyżej trudności przemiany systemowe, a w szczególności rozdysponowanie ziemi po zlikwidowanych PGR, zdynamizowały rynek ziemi rolnej. W sumie w latach 1990-1996 ponad 291 tys. indywidualnych gospodarstw rolnych powiększyło swój obszar, w tym 104 tys. poprzez zakup ziemi, a 138 tys. poprzez dzierżawę. Źródłem powiększania i powstawania gospodarstw był przede wszystkim Zasób WRSP. W 1996 r. ponad 105 tys. gospodarstw dzierżawiło grunty z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, w tym 103,3 tys. gospodarstw indywidualnych, 838 spółek prywatnych, 317 gospo-

---

¹⁴ Patrz szerzej W. Dzun, „Państwowe gospodarstwa rolne w procesie przemian systemowych w Polsce”, IRWiR PAN, Warszawa 205, str. 201-217.

¹⁵ W 1994 r. wskaźnik nożyc cen wyniósł 108,9, a inwestycje w rolnictwie, po gwałtownym spadku w latach 1991-1993, wzrosły o prawie 4%.

darstw państwowych, 280 gospodarstw spółdzielczych i 54 podmioty zagraniczne. Całość użytkowanych gruntów dzierżawiło 14,5 tys. gospodarstw, w tym 13,3 tys. gospodarstw indywidualnych i 689 spółek prywatnych krajowych¹⁶.

W rezultacie w analizowanym okresie, a szczególnie w latach 1993-1996, bardzo dynamicznie zmieniała się liczba i struktura gospodarstw rolnych (potencjalnych jednostek produkcji rolnej). Przede wszystkim w rezultacie powyższych zmian w strukturze ogółu gospodarstw rolnych zrestrukturyzował się sektor gospodarstw publicznych, obejmujący gospodarstwa własności państwowej i komunalnej. W 1996 r. funkcjonowały 1953 gospodarstwa państwowe, w tym 503 gospodarstwa rolne Skarbu Państwa (spółki z o.o. utworzone na mieniu zlikwidowanych PGR, w tym przede wszystkim spółki hodowli roślin i zwierząt oraz zlikwidowane PGR będące w administrowaniu lub w tymczasowym zarządzie) oraz 1 450 gospodarstw rolnych różnego rodzaju jednostek państwowych (na przykład PAN, wyższych i średnich szkół rolniczych, państwowych jednostek gospodarczych itp.). Funkcjonowała także niewielka liczba gospodarstw komunalnych i mieszanych¹⁷.

Przedstawione wyżej zmiany struktury prawno-organizacyjnej i własnościowej gospodarstw rolnych powodowały także duże zmiany w strukturze użytkowania ziemi rolnej. Przede wszystkim należy wskazać na zmniejszenie ogólnej powierzchni użytków rolnych będących w użytkowaniu gospodarstw rolnych z 18,47 mln ha w 1990 r. do 17,35 mln ha w 1996 r. Podstawową tendencją zmian w alokacji użytków rolnych było szybkie zmniejszanie się powierzchni UR w byłym sektorze gospodarstw uspołecznionych, a więc w gospodarstwach państwowych i spółdzielczych. W latach 1990-1996 z tego sektora przepłynęło do innych form gospodarowania prawie 2,5 mln ha UR (2 248 tys. z gospodarstw państwowych i 248 tys. ze spółdzielczych). Także w rezultacie bardzo dużego zmniejszenia się w latach 1990-1996 liczby gospodarstw indywidualnych do 1 ha (działek rolnych) znacznie zmniejszyła się powierzchnia UR w tej grupie gospodarstw (828 tys. w 1990 r., 379 tys. w 1996 r.). W rezultacie tych zmian wzrosła znacznie powierzchnia UR w indywidualnych gospodarstwach rolnych, z 14 228 do 15 173 tys. ha, a więc o 945 tys. ha oraz innych tworzących się nowych prywatnych form gospodarowania (z prawie zera do 1 179 tys. ha).

W efekcie opisanych przemian nastąpił spadek udziału w użytkowaniu ziemi rolnej sektora gospodarstw rolnych osób prawnych (z 23% w 1990 r. do 15,6 w 1996 r.). Decydującym czynnikiem było tu zmniejszenie udziału pań-

---

¹⁶ „Przemiany agrarne”, PSR 1996, GUS, Warszawa 1997, str. XVI, Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 1996, GUS, Warszawa 1998, str. 166, 167.

¹⁷ Tak duża liczba funkcjonujących w 1966 r. gospodarstw państwowych (1953) wynikała z uporządkowania ewidencji i podziałów większych gospodarstw).

stwowych gospodarstw rolnych (z 18,1 do 7,2%), a także udziału spółdzielczych gospodarstw rolnych (z 4,1 w 1990 r. do 2,9%). Tego spadku nie rekompensował wzrost udziału nowo powstałego subsektora prywatnych gospodarstw rolnych osób prawnych (poza SPR) wzrost w 1996 r. do 5,5%. Natomiast znacznie wzrósł udział w użytkowaniu ziemi rolnej gospodarstw indywidualnych, a raczej osób fizycznych, bo aż o 7,4% (77 w 1990 r., 84,4% w 1996 r.).

I.2. Główne tendencje przemian w strukturze gospodarstw rolnych i ich sytuacji finansowej w latach 1996-2007

W analizowanym okresie przemiany w strukturze gospodarstw rolnych i ich sytuacji finansowej zachodziły przede wszystkim pod wpływem: niskiej rentowności produkcji rolnej, słabego rynku ziemi rolnej (przede wszystkim ze względu na małą podaż ziemi), trudności ze znalezieniem pracy poza gospodarstwem rolnym oraz trudności z migracją ze wsi do miast, a w ostatnich latach także pod znacznym wpływem instrumentów WPR, szczególnie zaś uproszczonego systemu dopłat bezpośrednich.

Tabela 2

Zmiany w liczbie gospodarstw rolnych i powierzchni gruntów rolnych w ich użytkowaniu

Lata	Gospodarstwa ogółem (tys.)	W tym:		UR* ogółem (tys. ha)	UR w gospodarstwach		
		<1 ha UR	>1 ha UR		ogółem	<1 ha	>1 ha
1990	3834,0	1691,0	2143,0	18783,8	18719,8	850,0	17870,0
1996	3066,5	1019,7	2046,8	18504,4	17348,3	380,0	16968,3
2002	2933,2	977,1	1956,1	18462,0	16899,3	396,5	16502,8
2005	2733,4	946,7	1786,7	18418,0	15906,0	378,4	15518,6
2007	2579,2	771,1	1808,1	18332,4	16177,1	330,8	15846,2

* Bez gruntów rolnych zabudowanych, stawów i rowów, które od 2002 r. zaliczane są do użytków rolnych. W 2002 r. obejmowały 0,70, a w 2005 r. 0,73 mln ha.

Źródło: Zestawienie własne na podstawie: *Rolnictwo i Gospodarka Żywnościowa 1986-1990*, GUS, Warszawa 1992, *danych PSR 1996 i 2002 oraz „Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r.”*, GUS, Warszawa 2006 i *„Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r.”*, GUS, Warszawa 2008.

Główne tendencje w tych przemianach to:

- zmniejszanie się ogólnej liczby gospodarstw rolnych, przy czym należy odnotować osłabienie tej tendencji w latach 1996-2002 (w porównaniu do lat 1990-1996), a wzmocnienie po 2002 r. (tab. 2);
- sukcesywny wzrost udziału gospodarstw prywatnych, w tym szczególnie osób fizycznych, w użytkowaniu gruntów rolnych, a szybki spadek udziału gospodarstw sektora publicznego (w zasadzie gospodarstw państwowych) (tab. 3);

- szybkie zmniejszanie się arealu gruntów rolnych będących w użytkowaniu gospodarstw rolnych w okresie przedakcesyjnym, a niewielki wzrost tego arealu w okresie poakcesyjnym (tab. 2);
- szybki wzrost w okresie przedakcesyjnym liczby gospodarstw nieprowadzących działalności rolniczej i arealu użytków rolnych w tych gospodarstwach oraz arealu odłogów i ugorów w gospodarstwach rolnych. Zahamowanie tej tendencji nastąpiło po zapowiedzi wprowadzenia uproszczonego systemu dopłat, a odwrócenie w okresie poakcesyjnym po wprowadzeniu w życie systemu tych dopłat (tab. 3);
- utrzymywanie się wysokiego w relacji do użytkowanego arealu gruntów rolnych poziomu zatrudnienia w gospodarstwach rolnych w okresie przedakcesyjnym i zarysowanie się spadku tego poziomu w okresie poakcesyjnym (tab. 3);
- utrzymywanie się bardzo niskiego poziomu dochodów rolniczych w okresie przedakcesyjnym i znaczący wzrost tych dochodów w okresie poakcesyjnym. Realne dochody do dyspozycji brutto w gospodarstwach indywidualnych spadły w latach 1990-1991 (przyjmując dochody w 1989 r. za 100) do poziomu 36,5% i po niewielkim wzroście w połowie lat 90. obniżyły się do około 24% w latach 2001-2002. Opłata za pracę rolników w ich gospodarstwach ukształtowała się na poziomie 40% opłaty za pracę poza rolnictwem¹⁸. Wejście Polski do UE i objęcie naszego rolnictwa WPR miało zdecydowanie pozytywny wpływ na dochody rolników. W 2004 r. wzrosły one w porównaniu do średniej z lat 2001-2003 2,1-razy, a do bardzo niekorzystnego dla rolnictwa 2003 r. 2,4-razy i w kolejnych latach, średnio biorąc, utrzymywały się na tym poziomie¹⁹;
- utrzymywanie się bardzo niskiego poziomu inwestowania w gospodarstwach rolnych w okresie przedakcesyjnym. Z danych PSR 1996 i 2002 wynika, że udział gospodarstw, które realizowały inwestycje produkcyjne w okresie przedakcesyjnym zmniejszył się (w 1996 17%, a w 2002 r. 11%). W rezultacie wartość netto środków trwałych w rolnictwie ciągle malała. W latach 1995-2004 wartość ta zmniejszyła się z 45 481 do 30 998 mln zł, a więc o 32%. Zaś stopień ich zużycia wzrósł z 56,4 do 70,3%. Natomiast po objęciu naszego rolnictwa instrumentarium WPR UE zarysowała się niewielka poprawa w tym zakresie. W latach 2004-2008 wartość tych środków zmniejszyła się o niecałe 9%, a wzrost stopnia ich zużycia w ostatnich latach został zahamowany (w 2007 r. wynosił 74,3%, a w 2008 r. 74,9%)²⁰;

¹⁸ J. Zegar, "Dochody rolników na progu akcesji do Unii Europejskiej", IERiGŻ, Warszawa 2003.

¹⁹ „Sytuacja ekonomiczna, efektywność funkcjonowania i konkurencyjność polskich gospodarstw rolnych osób fizycznych”, praca zbiorowa pod redakcją W. Józwiaka, IERiGŻ-PIB, Warszawa 1999, str. 8.

²⁰ „Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2007”, GUS, Warszawa 2007, str. 230; „Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2007”, GUS, Warszawa 2008, str. 240; „Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2009”, GUS, Warszawa 2009, str. 124.

– utrzymywanie się niskiego poziomu produkcji rolniczej w okresie przedakcesyjnym i wzrost tego poziomu po wejściu Polski do UE. Wskaźniki dynamiki globalnej produkcji rolniczej w cenach stałych przy przyjęciu poziomu w 1995 r. za 100 wynosiły w: 2000 r. – 95,2; 2002 r. – 98,8; 2004 r. – 105,4; 2005 r. – 100,9; 2006 r. – 99,7, 2007 r. – 105,6; 2008 r. – 108,6²¹.

Tabela 3

Charakterystyka gospodarstw rolnych w latach 1996-2007

Wyszczególnienie	Lata			
	1996	2002	2005	2007
Gospodarstwa rolne ogółem (tys.)	3066,5	2933,2	2733,4	2579,2
- w tym bez działalności rolniczej	303,1	755,6	257,0	188,2
Użytki rolne w gospodarstwach ogółem (tys. ha)	17348,3	16899,3	15906,0	16177,1
- w tym bez działalności rolniczej	.	1739,1	585,7	328,5
Odsetek UR w: - gospodarstwach prywatnych	91,2	94,5	95,8	96,5
- osób fizycznych	82,1	87,9	88,1	89,1
- gospodarstwach publicznych	8,8	5,5	4,2	3,5
Średnia powierzchnia gospodarstw ogółem (ha UR)	5,66	5,76	5,82	6,29
- w tym bez działalności rolniczej	.	2,30	2,28	1,75
Odłogi i ugory* (tys. ha)	1321,3	2302,0	1028,5	1140,8
Pracujący na 100 ha UR	.	16,3	16,4	15,8

* w 2007 r. ugory i użytki rolne w zlej kulturze

Źródło: *Przemiany agrarne*, GUS, US w Olsztynie, Olsztyn 2003; *Użytkowanie i jakość gruntów*, GUS, Warszawa 1997; *Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych*, GUS, Warszawa 1998; *Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych*, GUS, Warszawa 2003; *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r.*, GUS, Warszawa 2006, *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r.*, GUS, Warszawa 2008.

Wyżej przedstawione przemiany w strukturze ogółu gospodarstw rolnych miały swoje wyraźne odzwierciedlenie w strukturze użytkowania gruntów rolnych. Zanim przejdziemy do analizy zmian w tej strukturze, należy zauważyć, że w rezultacie zdecydowanego pogorszenia rentowności produkcji rolnej oraz bezproblemowego dostępu do relatywnie taniejszej żywności, nastąpiło w latach 1990-1996 znaczące zmniejszenie, bo aż o prawie 1,4 mln ha (o ponad 7%), areалу gruntów rolnych w użytkowaniu gospodarstw rolnych. Był to rezultat zmniejszenia areалу UR w gospodarstwach najmniejszych (do 1 ha UR o 470 tys. ha) oraz bardzo małych (1-5 ha o ponad 240 tys. ha) i małych (5-10 ha o prawie 880 tys. ha). W latach następnych, to jest w okresie 1996-2002, widoczne jest znaczne zahamowanie tych tendencji. W okresie tym ubyło już z użytkowania w gospodarstwach rolnych około 449 tys. ha UR. Zmieniły się także tendencje w tym zakresie – przybyło nieco ziemi rolnej w gospodarstwach

²¹ „Rolnictwo w 2006 r.”, GUS, Warszawa 2007, str. 36 i „Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2009”, GUS, Warszawa 2009, str. 138.

najmniejszych (do 1 ha UR) i gospodarstwach bardzo małych. Był to przede wszystkim efekt kupowania użytków rolnych (gospodarstw rolnych) na cele nie związane z produkcją rolną (rekreacja, budownictwo mieszkaniowe, ubezpieczenie się w KRUS itp.) Zmniejszanie się areалу użytków rolnych utrzymało się w gospodarstwach małych obszarowo (5-10 ha) i objęło gospodarstwa średnio-małe obszarowo (10-20 ha). Wzrost areалу UR przesunął się do gospodarstw powyżej 20 ha UR.

W przemianach struktury obszarowej gospodarstw rolnych w okresie przedakcesyjnym (w latach 1996-2002) w porównaniu do początkowego okresu przemian systemowych w naszym kraju, należy odnotować przede wszystkim:

- zmniejszenie się tempa spadku liczby gospodarstw ogółem było przede wszystkim efektem zdecydowanego zmniejszenia się tempa spadku liczby gospodarstw najmniejszych (do 1 ha UR), nastawionych wyłącznie lub głównie na samozaopatrzenie (z 1020 tys. w 1990 r. do 977 tys. w 2002 r., podczas gdy w latach 1992-1996 liczba tych gospodarstw zmniejszyła się prawie o 700 tys.). Aktualnie w tej grupie gospodarstw czynne gospodarstwa rolne stanowią tylko niewielką część, są to gospodarstwa specjalistyczne (np. fermy drobiu lub trzody chlewnej, gospodarstwa szklarniowe, ogrodniczo-warzywnicze lub szkółkarskie). Pozostałe są to działki przyzagrodowe i faktycznie nie mają charakteru gospodarstw rolnych;

- niewielki wzrost liczby gospodarstw bardzo małych obszarowo (1-5 ha UR) z 1 130 do 1 147 tys., podczas gdy w latach 1990-1996 można mówić o utrzymaniu się liczby tych gospodarstw zasadniczo na niezmiennym poziomie (wzrost o 1 tys.). Jednak wewnątrz tej grupy wystąpiły dwie przeciwstawne tendencje: wzrost liczby gospodarstw o areale 1-2 ha o 138 tys. i zmniejszenie liczby gospodarstw 2-5 ha o 122 tys. Powiększenie liczebności grupy obszarowej 1-2 ha wynikało przede wszystkim z zakupu niewielkich gospodarstw rolnych w celach rekreacyjnych, a także w celu uzyskania możliwości taniego ubezpieczenia społecznego w KRUS oraz niskiego opodatkowania nieruchomości budowlanych²²;

- utrzymywanie się wyraźnej tendencji do zmniejszania się liczby gospodarstw małych obszarowo, a więc 5-10 ha UR (1990 r. – 637 tys., 1996 r. – 521 tys. i 2002 r. – 427 tys.) oraz średnio-małych obszarowo, a więc 10-20 ha UR (1996 r. – 307 tys., 2002 r. – 267 tys.). Można stwierdzić, że wyraźnie uwidoczniła się tendencja do spadku liczby tradycyjnych chłopskich gospodarstw rolnych;

- zmniejszenie się tempa przyrostu liczby gospodarstw średnio-dużych obszarowo, a więc 20-30 ha UR. Jeśli w latach 1990-1996 liczebność tej grupy wzro-

---

²² Jeśli obszar działki przekroczy 1 ha UR, to może być ona traktowana jako gospodarstwo rolne i w związku z tym jej właściciel może korzystać z przywilejów przysługujących rolnikom indywidualnym.

sła o około 20 tys. gospodarstw (napłynęło do tej grupy ponad 32 tys., a opuściło tę grupę prawie 12 tys.)²³ to w latach 1996–2002 tylko o 8,4 tys. gospodarstw (z 55,9 do 64,3 tys.). Zmniejszenie tempa przyrostu liczby tych gospodarstw w latach 1996-2002 wynikało przede wszystkim ze znacznego zmniejszenia podaży gruntów na rynek ziemi rolnej w związku z tym, że zasadniczo do 1996 r. zakończony został proces pierwotnego rozdysponowania majątku, w tym ziemi, po zlikwidowanych PGR;

Tabela 4

Przemiany w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych oraz w strukturze użytkowania gruntów rolnych przez te gospodarstwa

Lata	Gospodarstwa według grup obszarowych w ha UR						
	do 1	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	>50
Liczba w tys. i struktura gospodarstw w % ogółu							
1996	1019,7	1130,3	521,1	306,9	55,9	19,8	12,7
%	33,2	36,9	17,0	10,0	1,8	0,7	0,4
2002	977,1	1146,9	426,9	266,6	64,3	31,7	19,8
%	33,3	39,1	14,5	9,1	2,2	1,1	0,7
2005	946,7	1032,4	388,5	245,0	64,4	34,7	21,5
%	34,6	37,7	14,2	9,0	2,4	1,3	0,8
2007	771,1	1036,9	400,1	244,2	65,3	37,4	24,1
%	29,9	40,3	15,5	9,5	2,5	1,4	0,9
Powierzchnia gruntów rolnych (w tys. ha) i ich struktura (w %) w gospodarstwach rolnych							
1996	380,0	2851,1	3715,6	4166,2	1327,3	729,7	4178,6
%	2,2	16,4	21,4	24,0	7,6	4,2	24,1
2002	396,5	2764,5	3031,6	3656,3	1541,1	1181,4	4327,7
%	2,3	16,4	17,9	21,6	9,1	7,0	25,6
2005	378,4	2533,8	2762,6	3364,9	1552,5	1304,5	4009,4
%	2,4	19,9	17,4	21,1	9,8	8,2	25,2
2007	330,8	2604,3	2838,2	3357,1	1572,1	1397,2	4077,3
%	2,0	16,1	17,5	20,7	9,7	8,6	25,2

Źródło: Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, GUS, Warszawa 2003; Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r., GUS, Warszawa 2006, Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r., GUS, Warszawa 2008.

– utrzymanie się stosunkowo wysokiego tempa przyrostu liczby gospodarstw dużych obszarowo (powyżej 30 ha UR). Efekt ten był przede wszystkim wynikiem kontynuowania prywatyzacji dużych państwowych (funkcjonujących dotychczas w formie jednoosobowych spółek Skarbu Państwa lub gospodarstw w administrowaniu) oraz podziałów większych prywatnych gospodarstw rolnych. Świadczy o tym znaczny wzrost liczby gospodarstw przy bardzo niewielkim wzroście powierzchni gruntów rolnych w ich użytkowaniu.

Wyżej przedstawione przemiany miały oczywiście przemożny wpływ na sytuację produkcyjną i ekonomiczną gospodarstw rolnych. Wzrost produkcji

²³ „Przemiany agrarne”, PSR 1996, GUS, Warszawa 1997 r., tabela 15.

rolnej ze względu na malejący popyt i zmniejszenie nakładów bieżących został zahamowany.

W pierwszych latach 90. nastąpiło radykalne obniżenie plonów i zbiorów roślin uprawnych (poza burakami cukrowymi) oraz zmniejszenie areалу zasiewów. W następnych latach następowała stopniowa poprawa w tym zakresie, ale odbudowa poziomu plonów zbóż i oleistych z końca lat 80. nastąpiła dopiero po dwutysięcznym roku. Natomiast plony ziemniaków są wciąż niskie, a zbiory – ze względu na znaczne zmniejszenie areálu upraw – są mniejsze niemal aż 2,5-krotnie w porównaniu z końcem lat 80. Wyraźny wzrost powierzchni zasiewów nastąpił dopiero od momentu wejścia do UE w związku z wzrostem rentowności produkcji rolnej, a przede wszystkim w rezultacie uruchomienia płatności obszarowych.

Od początku lat 90. widoczna była także wyraźna tendencja do spadku погоłowia zwierząt gospodarskich (w szczególności owiec i krów). Liczba tych zwierząt w przeliczeniu na sztuki duże zmniejszyła się z 12,2 mln w 1990 r. do 7,2 mln w 2004 r., to jest o około 41%. Dopiero od wejścia do UE, w związku z poprawą rentowności produkcji zwierzęcej, ma lekką tendencję wzrostową. Wyjątkiem jest produkcja drobiarska. Po stagnacji w pierwszej połowie lat 90., w latach 1995-2005 produkcja mięsa drobiowego wzrosła ponad trzykrotnie, a jaj półtora raza.

Powyższe tendencje znajdują swoje odzwierciedlenie w strukturze gospodarstw rolnych według kierunku produkcji. Maleje liczba gospodarstw bez produkcji zwierzęcej. Tylko w latach 1996-2007 liczba gospodarstw utrzymujących bydło i krowy zmniejszyła się prawie o połowę, trzodę chlewną o 40%, a owiec o 70%. Z chowu przede wszystkim była i trzody rezygnują gospodarstwa drobne, utrzymujące 1-2 krowy lub kilka sztuk trzody, a wzrasta liczba gospodarstw z większymi stadami. Chów zwierząt, szczególnie krów, przesuwają się więc do gospodarstw większych obszarowo, utrzymujących większe stada. Jednak wciąż odsetek gospodarstw utrzymujących większe stada jest niepokąźny. Rośnie natomiast liczba gospodarstw tylko z produkcją roślinną i następuje stopniowa koncentracja oraz specjalizacja tej produkcji. Przykładem może tu być uprawa ziemniaków. Liczba indywidualnych gospodarstw rolnych (>1 ha UR) prowadzących tę uprawę w latach 1996-2007 zmniejszyła się z 1,68 do 1,01 mln, a więc aż o 40%, natomiast liczba gospodarstw uprawiających 10 ha i więcej ziemniaków wzrosła z 0,9 do 1,9 tys., czyli ponad dwukrotnie. Jednakże nadal dystans w tym zakresie dzielący nasze rolnictwo od rolnictwa porównywalnych krajów UE jest bardzo duży.

Tabela 5

Gospodarstwa rolne według wielkości ekonomicznej w latach 2002-2007

Lata		Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej w ESU						
		ogółem	Do 4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
2002	tys.	2172,2	1707,6	239,6	149,1	62,9	9,6	3,4
	%	100	78,6	11,0	6,9	2,9	0,44	0,16
2005	tys.	2476,5	2010,5	228,6	147,8	72,8	12,8	3,8
	%	100	81,2	9,2	6,0	2,9	0,52	0,15
2007	tys.	2391,0	1924,0	221,6	146,3	80,3	14,6	4,2
	%	100	80,5	9,3	6,1	3,3	0,60	0,18

Źródło: Jak w tab. 4.

Wszystkie wyżej przedstawione przemiany w gospodarstwach rolnych, a przede wszystkim słaby postęp w podnoszeniu koncentracji i specjalizacji produkcji rolnej oraz niskiego poziomu produktywności roślin i zwierząt powoduje, że zdecydowana większość naszych gospodarstw znajduje się w grupie bardzo małych ekonomicznie (do 4 ESU). Przy tym udział liczby tych gospodarstw (w latach 2002-2007) jest bardzo płynny i rośnie wraz ze wzrostem liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą. Jest to efekt wznowienia produkcji rolnej (w związku ze staraniem się o dopłaty bezpośrednie) przez gospodarstwa małe obszarowo, które zaniechały produkcji w latach 1996-2002. W rezultacie, w latach 2002-2005, liczba gospodarstw ogółem i o wielkości do 4 ESU wzrosła prawie o 300 tys.

W efekcie niewiele zmienia się udział tych gospodarstw w strukturze ogółu gospodarstw (2002 r. – 78,6%; 2005 r. – 81,2%; 2007 r. – 80,5%). Natomiast podstawową tendencją zmian jest zmniejszanie się liczby i udziału gospodarstw małych ekonomicznie (4-8 ESU) i średnio-małych ekonomicznie (8-16 ESU), a wzrost liczby gospodarstw średnio-dużych i dużych ekonomicznie. Mimo wzrostu udziału tych gospodarstw w strukturze ogółu jest wciąż bardzo niski: 16 – 40 ESU 3,3%, a >40 ESU – niecałe 0,8% (tab. 5).

Spadek poziomu produkcji rolnej w połączeniu z radykalnym spadkiem jej rentowności zdecydowanie pogarszała sytuację dochodową gospodarstw rolnych. Realne dochody do dyspozycji brutto w gospodarstwach indywidualnych spadły w latach 1990-1991 (przyjmując dochody w 1989 r. za 100) do poziomu 36,5 i po niewielkim wzroście w połowie lat 90. obniżyły się do około 24 w latach 2001-2002. Opłata za pracę rolników w swoich gospodarstwach ukształtowała się na poziomie 40% opłaty za pracę poza rolnictwem²⁴.

Jak już wspomniano, wejście Polski do UE i objęcie naszego rolnictwa WPR UE miało zdecydowanie pozytywny wpływ na dochody rolników. W 2004 roku wzrosły one w porównaniu do średniej z lat 2001-2003 2,1-razy, a w po-

²⁴ J. Zegar, "Dochody rolników na progu akcesji do Unii Europejskiej", IERiGŻ, Warszawa 2003.

równaniu do 2003 roku, który był bardzo niekorzystny dla rolnictwa. 2,4-razy. Był to przede wszystkim efekt wzrostu dopłat do produkcji i produktów w rolnictwie, które wzrosły ponad dziewięciokrotnie.

Wzrostowi dochodów rolników sprzyjała także wyraźna poprawa koniunktury w rolnictwie. Przede wszystkim nastąpiło polepszenie wskaźnika relacji cen. Ceny produktów rolnych w związku z całkowitym zniesieniem barier dostępu produktów rolno-żywnościowych na rynki UE, mimo dużego wzrostu wolumenu produkcji, wzrosły o 11,4%, podczas gdy ceny towarów i usług kupowanych przez rolników – o 8,6%.

Kolejne lata potwierdziły, że osiągnięty wzrost dochodów jest zjawiskiem trwałym. Opiera się on jednak na rosnących dopłatach. W 2004 r., w porównaniu do 2003 r., udział dopłat w dochodach gospodarstw wzrósł skokowo z 9,5 do 38,9%, a w latach 2005-2006 z 47,1 do 52,1%.

Tabela 6

Produkcja, wartość dodana i dochody w rolnictwie polskim przed i po wejściu Polski do UE w cenach bieżących (mln zł)

Wyszczególnienie	2001- -2003	2003	2004	2005	2006	2004- -2006
Produkcja w cenach bazowych	52632	51785	64656	60574	63008	62725
Zużycie pośrednie	32955	33268	37615	36047	37607	37192
Wartość dodana brutto	19678	19517	27042	24528	25401	25533
Dochód przedsiębiorcy rolnego	9497	8466	20502	17801	21032	19676
Dopłaty ogółem	864	802	7972	8393	10949	9112
Udział dopłat w dochodzie w %	9,1	9,5	38,9	47,1	52,1	46,3

Źródło: J. Gomułka, Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w latach 2003-2004, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005; Z. Floriańczyk, Wyniki ekonomiczne rolnictwa polskiego w roku 2006, [w:] Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w 2006 r. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.

Całokształt przedstawionych wyżej przemian prowadził do tego, że w całym analizowanym okresie udział dochodów z działalności rolniczej w budżetach gospodarstw domowych związanych z indywidualnym gospodarstwem rolnym wyraźnie malał. Dla coraz mniejszego odsetka gospodarstw dochody te stanowiły główne źródło utrzymania.

Jeśli jeszcze w 1996 r. było to 44% gospodarstw indywidualnych, to w 2000 r. już tylko niecałe 35, a w 2002r. 32,8%. Po objęciu rolnictwa polskiego WPR UE i poprawie dochodowości gospodarstw rolnych udział ten nieco wzrósł (w 2005 r. 36,3%), ale już w 2007 r. obniżył się do 33,7%.

ROZDZIAŁ II. PRZEDSIĘBIORSTWA W STRUKTURZE GOSPODARSTW ROLNYCH

Z danych przedstawionych w poprzednim rozdziale wynika, że liczba gospodarstw rolnych w naszym kraju, mimo tendencji malejącej (w latach 1990-2007 zmniejszyła się o prawie 1,25 mln), jest wciąż ogromna i w 2007 r. wynosiła 2579,2 tys. Struktura tych gospodarstw jest bardzo silnie zróżnicowana.

Tak duża liczba gospodarstw rolnych w naszym kraju jest w znacznym stopniu efektem bardzo szerokiej definicji gospodarstwa rolnego. Gospodarstwo rolne definiowane jest powszechnie jako „zorganizowany zespół czynników (czyli sił wytwórczych) koniecznych do wytwarzania produktów rolnych”²⁵. Według GUS za gospodarstwo rolne uważa się „grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami i obowiązkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego”²⁶.

Z punktu widzenia tematu niniejszego opracowania, w strukturze gospodarstw rolnych należy przede wszystkim wyróżnić gospodarstwa rolne osób fizycznych i osób prawnych, gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą i gospodarstwa bez działalności rolniczej oraz gospodarstwa rynkowe, w których całość lub większość produkcji rolniczej przeznaczana jest na sprzedaż, i gospodarstwa pozostałe – nierynkowe.

Zdecydowana większość gospodarstw rolnych, bo aż 99,96%, to gospodarstwa prywatne, spośród których większość (99,88%), to gospodarstwa osób fizycznych, zwane powszechnie gospodarstwami indywidualnymi²⁷. Liczba gospodarstw prywatnych osób prawnych (spółki prawa handlowego i spółdzielnie produkcji rolniczej) jest wciąż niewielka i przy tym malejąca (2005 r. 3,4 tys., 2007 r. 3,05 tys.).

Liczba gospodarstw prowadzących działalność rolniczą jest płynna i zależy przede wszystkim od uwarunkowań zewnętrznych (rentowność produkcji rolnej, system obowiązków i praw, w tym system wspomagania gospodarstw rolnych itd.).

---

²⁵ R. Manteuffel, „Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego”, PWRiL, Warszawa 1981, str. 265.

²⁶ „Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2006”, GUS, Warszawa 2007, str. 181.

²⁷ Według Kodeksu Cywilnego za gospodarstwo indywidualne uważa się gospodarstwo rolne o powierzchni użytków rolnych od 0,1 ha, będące własnością lub w użytkowaniu osoby fizycznej lub grupy osób, oraz gospodarstwo osoby nieposiadającej użytków rolnych lub posiadającej użytki rolne o areale mniejszym niż 0,1 ha, która ma co najmniej: 1 sztukę bydła lub (i) 5 sztuk trzody chlewnej albo 1 lochę lub (i) 3 sztuki owiec lub (i) 1 konia lub (i) 30 sztuk drobiu lub (i) 5 sztuk samic zwierząt futerkowych (w tym królików) lub (i) 1 pień pszczeleli.

W grupie gospodarstw bez działalności rolniczej są takie, które z założenia nie mają nic wspólnego z produkcją rolną. Są to większe lub mniejsze „gospodarstwa rolne” pełniące rolę siedlisk, ogródków przydomowych, działek rekreacyjnych, lokat kapitału (nieużytkowane grunty zakupione do dalszej odsprzedaży) itp. Oczywiście w tej grupie znajdują się gospodarstwa rolne, które zaniechały produkcji rolnej z powodów ekonomicznych lub losowych.

Większość użytkowników tego rodzaju „gospodarstw” dąży do tego, aby figurować jako rolnicy indywidualni ze względu na przywileje i korzyści związane z takim statusem. Część z nich figuruje jako gospodarstwa rolne ze względu na trudności związane z tak zwanym przekwalifikowaniem gruntów rolnych na grunty przeznaczone na inne cele, a więc na budownictwo, usługi, rekreację itd. Jest to rezultat braku precyzyjnej definicji gospodarstwa rolnego jako jednostki gospodarczej oraz ułomnego systemu ekonomiczno-finansowego regulującego działalność tzw. gospodarstw indywidualnych²⁸. W normalnym systemie regulującym działalność gospodarczą, poza działalnością gospodarstw indywidualnych, brak wyrejestrowania działalności, której prowadzenia się zaniechało, powoduje utrzymywanie się kosztów (na przykład obowiązek płacenia składek emerytalnych i zdrowotnych) przy braku dochodów, co skutecznie porządkuje strukturę podmiotów gospodarczych.

Analizując procesy zachodzące w gospodarstwach rolnych prowadzących działalność rolniczą, a szczególnie ich sytuację ekonomiczną i finansową, posługujemy się z reguły ogólną teorią przedsiębiorstwa, co najwyżej uwzględniając przyrodniczo-biologiczny charakter wytwórczości rolnej. Natomiast nasze gospodarstwa rolne, jak przedstawiono wyżej, są bardzo zróżnicowane, a przynajmniej ich większość stanowią gospodarstwa osób fizycznych mające rodowód chłopski. Natomiast gospodarstwo chłopskie „nie ma statusu przedsiębiorstwa w pełnym tego słowa znaczeniu”, jednak „...nie będąc przedsiębiorstwem, na rynku zachowuje się tak jakby przedsiębiorstwem było (można powiedzieć, że jest quasi-przedsiębiorstwem). Ponadto, co trzeba dostrzec, coraz większa liczba gospodarstw chłopskich ewoluuje w kierunku „klasycznych” przedsiębiorstw (są to jednostki typu farmerskiego)”²⁹.

W związku z powyższym można postawić następujące pytania:

- jak dużą mamy grupę gospodarstw rolnych, które można uznać za przedsiębiorstwa rolne?,
- jaki jest jej udział w strukturze naszych gospodarstw ?

---

²⁸ Patrz szerzej W. Józwiak, „Potrzebna jest rewizja pojęcia „gospodarstwo rolne” oraz związanych z nim praw i obowiązków”, *Więś i Rolnictwo* nr 2 2005; W. Dzun, W. Józwiak, *Problemy poprawy struktury gospodarstw rolnych w Polsce*, *Więś i Rolnictwo* nr 2.

²⁹ A. Woś, „Przedsiębiorstwo sfery agrobiznesu i jego interakcje z otoczeniem”, [w:] *Przedsiębiorstwo w agrobiznesie*, SGH, Warszawa 1995, str. 4.

Odpowiedź na te pytania wymaga przede wszystkim określenia zasad i wskaźników umożliwiających wydzielenie przedsiębiorstw z ogółu gospodarstw rolnych na bazie jasno zdefiniowanej kategorii „przedsiębiorstwo rolne”.

II.1. Próba określenia zasad i wskaźników wydzielenia grupy przedsiębiorstw z ogółu gospodarstw rolnych

„Przedsiębiorstwo” definiowane jest na ogół jako podmiot gospodarczy w systemie rynkowym wyodrębniony pod względem:

- ekonomicznym (odrębność majątkowa, samodzielność decyzyjna i dochodowa przejawiająca się w dążeniu do osiągnięcia dodatniej różnicy między efektami i nakładami);
- techniczno-produkcyjnym (układ, który przetwarza czynniki wytwórcze w dobra użytkowe akceptowane przez rynek);
- organizacyjnym (struktura, która umożliwia podejmowanie decyzji z uwzględnieniem różnorodności uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych);
- prawnym (podmiot praw i obowiązków)³⁰.

W charakterystyce tej kategorii wskazuje się, że pierwotnie przedsiębiorstwo stanowiło własność jednego przedsiębiorcy (właściciela), potem pojawiły się przedsiębiorstwa należące do kilku lub wielu właścicieli (współwłaścicieli), początkowo w formie prostych spółek osobowych, tzw. spółek cywilnych (często rodzinnych), a następnie w formie spółek z o.o. lub akcyjnych.

Przedsiębiorstwa klasyfikuje się według różnych kryteriów, a więc rodzajów działalności, wielkości (na przykład według wielkości produkcji lub zatrudnienia), form prawnych itp. W podziale tym wyróżnia się także przedsiębiorstwa:

- rolnicze (rolne), wskazując, że celem takiego przedsiębiorstwa jest rolnicza produkcja towarowa lub wykonywanie usług produkcyjnych na potrzeby rolnictwa³¹;
- prywatne, wskazując, że jest to jednostka gospodarcza, w której środki produkcji są własnością prywatnego właściciela. Może on osobiście kierować przedsiębiorstwem lub angażować zarządcę, jednak ryzyko prowadzenia przedsiębiorstwa ponosi właściciel³².

Z powyższych rozważań można wysnuć wniosek, że gospodarstwo, którego celem jest towarowa produkcja rolnicza i odpłatne świadczenie usług na rzecz rolnictwa można uznać za przedsiębiorstwo rolne³³. Niektórzy ekonomiści

³⁰ „Wielka encyklopedia powszechna PWN”, tom 22, str. 411-412, patrz także Encyklopedia biznesu, tom 1, str. 694-697.

³¹ „Nowa encyklopedia powszechna PWN”, tom 5 str. 361.

³² „Słownik ekonomiczny”, Szczecin, 1992, str. 162.

³³ Haus B., Czupiał J. „Przedmiot i ewolucja nauki o przedsiębiorstwie”, [w:] Podstawy nauki o przedsiębiorstwie, praca zbiorowa pod redakcją J. Lichtarskiego, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 1997, str. 15-46;

dodają jeszcze, że aby gospodarstwo rolne można było uznać za przedsiębiorstwo, gospodarstwo domowe przedsiębiorcy (użytkownika takiego gospodarstwa) powinno być oddzielone od przedsiębiorstwa. Wydaje się, że jest to jednak w większym stopniu problem ujednoczenia systemu ekonomiczno-finansowego i fiskalnego dotyczącego jednostek produkcyjno-usługowych w naszym kraju.

Problem wydzielenia przedsiębiorstw rolnych z ogromnej liczby gospodarstw rolnych z punktu widzenia formalno-prawnego nie dotyczy gospodarstw rolnych osób prawnych: gospodarstw rolnych w formie spółek prawa handlowego, spółdzielni produkcji rolnej, gospodarstw państwowych i komunalnych. Takie gospodarstwa, jeśli prowadzą produkcję rolną, są ze swej istoty przedsiębiorstwami rolnymi. Ale mamy ich w naszym kraju niewiele, a przy tym liczba ta maleje (2002 r. – 4,65 tys., 2005 r. – 4,4 tys., 2007 r. – 4,06 tys.). Aktualnie stanowią one około 0,2% ogółu gospodarstw rolnych. Jednak także w przypadku tych gospodarstw mało precyzyjny system ekonomiczno-finansowy i prawny powoduje, że wiele gospodarstw rolnych osób prawnych nie prowadzi działalności rolniczej lub prowadzi ją w bardzo ograniczonym stanie. Taka sytuacja utrzymywana jest przez wiele lat, bowiem można czerpać z niej więcej korzyści niż z jej definitywnego zakończenia. Dlatego w sektorze tym wydzielenie gospodarstw, które można uznać za przedsiębiorstwa rolne wymaga odpowiedniej, pogłębionej analizy.

Pytanie o kryteria wydzielenia przedsiębiorstw z ogromnej masy gospodarstw rolnych dotyczy jednak przede wszystkim gospodarstw indywidualnych (gospodarstw osób fizycznych). Nie miało ono większego sensu w warunkach poprzedniego systemu. Kategoria „przedsiębiorstwo rolne” była zarezerwowana dla gospodarstw państwowych i spółdzielczych. Proces transformacji gospodarstw indywidualnych (rodzinnych) w kierunku farm, a następnie przedsiębiorstw, charakterystyczny dla krajów Europy Zachodniej i Ameryki, był hamowany przede wszystkim poprzez blokowanie koncentracji ziemi i kapitału w tych gospodarstwach. Pytanie to nabrało aktualności w związku z przemianami w strukturze naszych gospodarstw rolnych po wprowadzeniu gospodarki rynkowej³⁴, spotęgowanymi likwidacją PGR i rozdysponowaniem mienia popegeerowskiego poprzez jego sprzedaż lub dzierżawę³⁵.

Jasiewicz S., „Przesłanki i cele tworzenia przedsiębiorstw”, [w:] Teoria przedsiębiorstwa. Wybrane zagadnienia, praca zbiorowa pod redakcją S. Kasiewicza i H. Możaryna, SGH, Warszawa 2004, str. 9-70; Manteuffel R., „Ekonomika...”, op. cit. str. 209-283; Wiatrak A., „Przedsiębiorstwo rolnicze – istota działania i zakres występowania”, [w:] Seria, Roczniki Naukowe, tom VII, zeszyt 1, Warszawa 2005, str. 278-283.

³⁴ Patrz szerzej W. Dzun, „Przemiany w strukturze gospodarstw rolnych w latach 1990-2002”, *Więś i Rolnictwo* nr 1, 2004.

³⁵ Patrz szerzej W. Dzun, „Wpływ restrukturyzacji byłych PGR na przemiany w strukturze gospodarstw rolnych”, *Więś i Rolnictwo*, nr 1, 2002.

Odpowiedź na pytanie: kiedy, na jakim etapie, można uznać gospodarstwo indywidualne (rodzinne) za spełniające kryteria przedsiębiorstwa rolnego, jest możliwa na bazie analizy ścieżki rozwoju tej formy gospodarowania w rolnictwie. Badania naukowe wskazują, że gospodarstwa rodzinne na całym świecie przechodzą pięć etapów rozwojowych³⁶:

Etap 1: gospodarstwa chłopskie (kategoria społeczna „chłopi”) – gospodarstwa nietowarowe (nastawione tylko na samozaopatrzenie) lub bardzo nisko towarowe (na sprzedaż przeznaczają się nadwyżki, np. do 30% produkcji rolniczej);

Etap 2: gospodarstwa chłopów – rolników (kategoria społeczna „rolnik”) – gospodarstwa nisko towarowe (na sprzedaż przeznaczają się 30-50% produkcji rolniczej gospodarstwa);

Etap 3: farmy rodzinne (kategoria społeczna farmer) gospodarstwa towarowe (na sprzedaż przeznaczają się 50-90% produkcji rolniczej gospodarstwa);

Etap 4: farmy towarowe – przedsiębiorstwa rodzinne (kategoria społeczna farmer-przedsiębiorca) – gospodarstwa w pełni towarowe (prawie 100% produkcji na sprzedaż);

Etap 5: przedsiębiorstwa agrobiznesowe (kategoria społeczna przedsiębiorca-menadżer, agrobiznesmen) – gospodarstwa te, a raczej już przedsiębiorstwa produkcyjno-handlowe, nastawione są całkowicie na rynek.

Jak widać, wyżej przedstawiona klasyfikacja etapów transformacji gospodarki rodzinnej w rolnictwie oparta jest z jednej strony na wzroście towarowości produkcji rolnej w gospodarstwach rodzinnych, a więc na rosnącej sile związków tych gospodarstw z rynkiem, a z drugiej strony na słabnięciu powiązania gospodarstwa rolnego z gospodarstwem domowym jego użytkownika.

Większość naszych gospodarstw indywidualnych (rodzinnych) znajduje się na II etapie rozwoju, a znaczna ich część – między II i III etapem, a więc w okresie stawania się gospodarstwami farmerskimi. F. Tomczak, na podstawie analizy zaawansowania procesu transformacji rolnictwa rodzinnego w Polsce, konkluduje, że rolnictwo polskie „...czeka przejście do następnego etapu drogi rozwojowej rolnictwa rodzinnego, tj. farm rodzinnych...” i że proces ten „...został w Polsce zapoczątkowany i będzie kontynuowany...”³⁷.

Analiza opisu kategorii „przedsiębiorstwo”, „przedsiębiorstwo prywatne” i „przedsiębiorstwo rolne” oraz organizacji i funkcjonowania indywidualnego (rodzinnego) gospodarstwa rolnego, którego celem jest rolnicza produkcja towarowa lub sprzedaż usług produkcyjnych na potrzeby rolnictwa, wskazuje, że wszystkie te gospodarstwa spełniają zasadniczo kryteria ekonomiczne, techniczno-

³⁶ Podaję za F. Tomczak, „Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju”, IRWiR PAN, Warszawa 2005, str. 73-74.

³⁷ F. Tomczak, „Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju”, IRWiR PAN, Warszawa 2005, str. 423.

-produkcyjne, organizacyjne i prawne przedsiębiorstwa rolnicze. Można za-
uważyć, że indywidualne gospodarstwo stanowi własność jednego właściciela lub
kilku właścicieli i jest jednostką gospodarczą (firmą) o określonych prawach
i obowiązkach, dążącą do osiągnięcia korzyści ekonomicznych (dążenie do do-
datniej różnicy między efektami i nakładami). Użytkownik (właściciel) gospodar-
stwa podejmuje decyzje (z uwzględnieniem uwarunkowań zewnętrznych i we-
wnętrznych): co produkować, jakie ponieść nakłady, jakie zaciągnąć zobowiąza-
nia, po jakiej cenie sprzedać wytworzone produkty, jak podzielić uzyskany do-
chód itd. Ponosi on także pełne ryzyko związane z tymi decyzjami.

Jednak specyfika gospodarstw rodzinnych w naszym kraju powoduje, że
są to w zdecydowanej większości quasi-przedsiębiorstwa. F. Tomczak analizu-
jąc gospodarkę rodzinną w rolnictwie polskim, stwierdza: „Rodzinne gospodar-
stwo rolne, jego charakter i wymagania jako miejsca pracy i źródła dochodów,
jest w istocie małym biznesem, podlegającym prawom drobnego biznesu (niska
konkurencyjność, małe możliwości inwestycyjne, niska wydajność pracy i ni-
skie dochody, zależność od stanu rodziny, mała dostępność do rynku i kredytów,
brak możliwości rynkowego wpływu na ceny, niska odporność na niekorzystne
warunki rozwojowe itp.)”³⁸.

Zmiana systemu gospodarczego w naszym kraju spowodowała w ostat-
nich kilkunastu latach wyraźne przyspieszenie procesu transformacji sektora
gospodarstw indywidualnych. Znacząca liczba gospodarstw indywidualnych,
szczególnie w województwach tzw. popegeerowskich³⁹ powiększyła swój po-
tencjał ekonomiczny, przede wszystkim poprzez zakup lub dzierżawę ziemi⁴⁰
i innych środków trwałych.

Jednocześnie wyżej przedstawiona sytuacja spowodowała pewne zakłó-
cenie w normalnym przebiegu procesu transformacji sektora gospodarstw indy-
widualnych w naszym rolnictwie. Na bazie bezpośredniego zakupu lub dzierża-
wy mienia popegeerowskiego oraz rozpadu części spółek, przede wszystkim
pracowniczych będących dzierżawcami większych gospodarstw popegeerow-
skich, powstało także wiele nowych gospodarstw prywatnych osób fizycznych
opartych w znacznej mierze na pracy najemnej. Część właścicieli tych gospo-
darstw nie wywodzi się bezpośrednio z gospodarstw indywidualnych, chociaż
najczęściej ma korzenie chłopskie. Sytuacja powyższa wyraźnie przyspieszyła
formowanie się grupy gospodarstw farmerskich nierodzinnych i grupy społecz-

³⁸ F. Tomczak, op. cit. str. 423.

³⁹ Na przykład tylko w latach 1990-1996 średni areal gospodarstwa indywidualnego w ówczesnym woj. szcze-
cińskim wzrósł o 7,6 ha do 17 ha, a w koszalińskim o 5,8 ha do 16,4 ha. Patrz szerzej: W. Dzun, „Wpływ restruk-
turyzacji byłych PGR na przemiany w strukturze gospodarstw rolnych”, *Wiś i Rolnictwo* nr 1, 2002.

⁴⁰ Tylko w latach 1990-1996 prawie 286 tys. indywidualnych gospodarstw rolnych (powyżej 1 ha UR) powięk-
szyło areal swojego gospodarstwa, w tym 102 tys. poprzez zakup ziemi, a 136 tys. poprzez dzierżawę. Źródło:
„Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych” GUS, Warszawa 1998, str. 173.

nej przedsiębiorców-farmerów, a nawet w jakiejś części przedsiębiorstw agrobiznesu i grupy społecznej przedsiębiorców-menadżerów agrobiznesu⁴¹.

Podsumowując powyższe rozważania, można stwierdzić, że chociaż średnio biorąc towarowe gospodarstwa rodzinne w naszym kraju znajdują się między II i III etapem procesu transformacji rolnictwa rodzinnego, a więc w okresie stawania się gospodarstwami farmerskimi, to jednak część z nich jest już farmami rynkowymi (IV etap transformacji), a nawet klasycznymi przedsiębiorstwami rolniczymi, przedsiębiorstwami w agrobiznesie (V etap transformacji).

Jak wskazywano wyżej, podstawową przesłanką wydzielenia z grupy indywidualnych gospodarstw rolnych takich, które można uznać za przedsiębiorstwa rolne, jest kryterium towarowości produkcji rolnej realizowanej w tych gospodarstwach. Sama towarowość zaś jest zdeterminowana stopniem powiązania gospodarstwa rolnego z gospodarstwem domowym właściciela i wielkością ekonomiczną gospodarstwa. Jednak wydzielenie z dużej masy gospodarstw osób fizycznych (w 2007 r. prawie 2,4 mln) takich, które spełniają kryteria przedsiębiorstw rolnych jest bardzo trudne, bowiem zdecydowana większość z nich nie prowadzi ksiąg rachunkowych i nie składa żadnej sprawozdawczości.

Informacje o liczbie gospodarstw indywidualnych i o ich sytuacji produkcyjno-ekonomicznej uzyskiwane są poprzez spisy rolne (ostatni w 2002 r.) i badania reprezentatywne (ostatnie badania zrealizowano w 2005 r. i 2007 r.).

Rozważając kryteria wydzielenia przedsiębiorstw rolnych, należy oczywiście zauważyć, że część gospodarstw nie prowadzi działalności rolniczej, a więc nie realizuje ani produkcji rolnej ani usług rolniczych. Po 1990 r., w warunkach wdrażania reguł gospodarki rynkowej i nasilającej się konkurencji, liczba gospodarstw bez działalności rolniczej w naszym kraju szybko rosła⁴². Jednak w ostatnich latach, w związku z uruchomieniem w ramach WPR płatności bezpośrednich i poprawą rentowności produkcji rolnej, tendencja ta uległa odwróceniu i liczba takich gospodarstw (według deklaracji ich użytkowników) zaczęła maleć (2005 r. – 257 tys., 2007 r. – 188 tys.). Maleje jednak zarazem ogólna liczba gospodarstw rolnych. W rezultacie liczba gospodarstw deklarujących prowadzenie produkcji rolnej w latach 2002-2005 wzrosła z 2177,6 do 2476,5 tys.⁴³, a 2007 r. zmalała do 2391,0 tys. (90,6% ogółu gospodarstw rolnych). Aktualnie wśród „czynnych” gospodarstw rolnych jest 2387,2 tys. gospodarstw indywidu-

⁴¹ Patrz szerzej K. Łapińska-Tyszka, B. Fedyszak-Radziejowska, B. Perepeczko, „Nowi gospodarze dawnych PGR. Przekształcenia państwowego rolnictwa”, IRWiR PAN Warszawa 1997, H. Podedworna, „Polscy farmerzy i ich świat społeczny”, SGH, Warszawa 2001; W. Dzun, „Wpływ restrukturyzacji byłych PGR na przemiany w strukturze gospodarstw rolnych”, *Wiś i Rolnictwo* nr 1, 2002; W. Dzun, „Państwowe gospodarstwa rolne w procesie przemian systemowych”, IRWiR PAN, Warszawa 2005, str. 239-257.

⁴² Według danych PSR 1996 i PSR 2002 w latach 1996-2002 liczba gospodarstw rolnych nieprowadzących działalności rolniczej wzrosła z 303 do 756 tys.

⁴³ Jest to nadal liczba ogromna. Czynne gospodarstwa rolne w Polsce stanowią około ¼ ogółu gospodarstw UE-25 i 4/5 gospodarstw UE-15.

alnych (prywatnych osób fizycznych) i 3,8 tys. gospodarstw prywatnych osób prawnych i gospodarstw publicznych⁴⁴.

Następnym wskaźnikiem przybliżającym nas do określenia liczby gospodarstw spełniających kryteria kategorii „przedsiębiorstwo rolne” jest funkcjonowanie na rynku rolnym. Według danych PSR 2002 dochody ze sprzedaży produktów rolnych i usług rolniczych uzyskiwało 1734,8 tys. gospodarstw, w tym 1731,4 tys. gospodarstw indywidualnych (tab. 7).

Tabela 7

Gospodarstwa rolne według wartości sprzedaży z działalności rolniczej w 2002 r.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa realizujące sprzedaż						
	ogółem	w tym według wartości sprzedaży (tys. zł)					
		do 5	5-15	15-25	25-50	50-100	>100
Liczba gospodarstw w tys.							
Ogółem	1734,8	966,8	359,6	151,7	136,7	77,6	42,4
w tym indywidualne	1731,9	966,4	359,5	151,6	136,6	77,4	40,0
Udział wartości sprzedaży w produkcji towarowej wyszczególnionych grup gospodarstw w %							
Gospodarstwa ogółem	100	3,3	8,5	8,0	13,1	14,7	52,5
w tym indywidualne	100	3,8	9,8	9,3	15,2	16,9	45,0

Źródło: „Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych”, GUS, Warszawa 2003, str. 6, „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych”, GUS, Warszawa 2003, str. 116.

Jednak dla większości gospodarstw indywidualnych była to tylko sprzedaż nadwyżek produkcji rolnej, po zaspokojeniu potrzeb własnych gospodarstw domowych. Można tu wskazać, że w 2002 r. aż 966,4 tys. gospodarstw (55,8% ogółu gospodarstw sprzedających swoje produkty) realizowało sprzedaż produkcji rolnej o wartości do 5 tys. zł rocznie, a kolejne 359,6 tys. gospodarstw (odpowiednio 20,75%) od 5-15 tys. zł. Trudno je uznać za gospodarstwa rynkowe, a tym bardziej za przedsiębiorstwa rolne. Dla gospodarstw domowych związanych z takimi gospodarstwami rolnymi dochody ze sprzedaży produktów rolnych stanowią na ogół tylko dodatek do dochodów z działalności pozarolniczej (z reguły z pracy najemnej) lub ze źródeł nieprodukcyjnych (przede wszystkim renty i emerytury).

Wyżej przedstawiona liczba gospodarstw rolnych wykazujących dochody z działalności rolniczej odpowiada w przybliżeniu liczbie producentów rolnych wpisanych do ewidencji producentów rolnych wprowadzonej w 2004 r. w związku z ubieganiem się o dopłaty. Ich liczba wzrosła z 1647,3 tys. (w tym

⁴⁴ „Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r.”, GUS, Warszawa 2008, str. 160 i 194.

1639,0 tys. osób fizycznych) w 2004 r. do 1850,5 tys. (w tym 1840,5 tys. osób fizycznych) w 2007 r.⁴⁵.

Należałoby więc określić wartość sprzedaży produktów i usług rolniczych, którą można przyjąć za minimalną do uznania gospodarstwa indywidualnego za rzeczywiście rynkowe. Poziom ten można ustalić na podstawie analizy struktury towarowej produkcji rolniczej według wielkości sprzedaży realizowanej przez gospodarstwa rolne. Na bazie tych danych można przyjąć, że gospodarstwa rynkowe to takie, w których wartość sprzedaży wynosiła w 2002 r. minimum 25 tys. zł. Było ich w 2002 r. około 257 tys. Wartość sprzedaży w tych gospodarstwach stanowiła aż 80,3% wartości produkcji towarowej całego rolnictwa. Zdecydowaną większość tej grupy (254 tys.) stanowią gospodarstwa indywidualne. Gospodarstwa te są już w zasadzie gospodarstwami farmerskimi. Realizowana przez te gospodarstwa sprzedaż stanowi 77,0% wartości produkcji towarowej rolnictwa indywidualnego. Pozostałe 1474 tys. gospodarstw sprzedających produkty rolnicze realizowało tylko 20% wartości produkcji towarowej rolnictwa. Na 1 gospodarstwo w tej grupie przypadało średnio tylko niecałe 2,8 tys. zł sprzedaży rocznie.

Z wyżej wskazanych 254 tys. rynkowych gospodarstw osób fizycznych, za przedsiębiorstwa rolne można uznać gospodarstwa o wartości sprzedaży ponad 100 tys. zł. Jest to wartość sprzedaży która daje możliwości godziwej opłaty własnej pracy użytkownika i jego rodziny oraz rozwoju gospodarstwa (przedsiębiorstwa). Do grupy przedsiębiorstw rolnych należy doliczyć także około 2,4 tys. gospodarstw osób prawnych. W sumie gospodarstwa te (przedsiębiorstwa rolne osób fizycznych i prawnych) realizowały 52,5% wartości produkcji towarowej całego rolnictwa.

Jednak identyfikacja gospodarstw rolnych spełniających kryteria przedsiębiorstwa rolnego na podstawie towarowości produkcji rolnej jest w praktyce trudna ze względu na małą dostępność takich danych (takie dane pojawiają się z reguły tylko przy publikacji danych z PSR). Najczęściej stosowanym do tej pory wskaźnikiem klasyfikacji gospodarstw rolnych był areał. Jednak analiza danych z tabeli 8 wykazuje, że gospodarstwa, o wartości sprzedaży 100 tys. zł i więcej, znajdują się we wszystkich grupach obszarowych. Jednak ze względu na silne rozdrobnienie naszych gospodarstw rolnych i niskie zaawansowanie procesu specjalizacji produkcji w naszym rolnictwie, udział tego typu gospodarstw w niskich grupach obszarowych jest minimalny (około 0,2% w grupie obszarowej do 5 ha i około 0,5 % w grupie 5-10 ha). Udział ten szybko wzrasta w wyższych grupach obszarowych: w grupie 20-30 ha stanowi prawie 1/3,

---

⁴⁵ „Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2005”, GUS Warszawa 2006, str. 222; „Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2007”, GUS Warszawa 2008, str. 219.

w grupie 50-100 ha prawie 3/5, a w grupie 100 ha i więcej – ponad 4/5. Można więc stwierdzić, że nadal dla większości gospodarstw podstawą wzrostu skali produkcji pozostaje powiększenie areалу gospodarstwa.

Podsumowując, można stwierdzić, że zdecydowana większość gospodarstw z grupy obszarowej ponad 100 ha UR są to gospodarstwa wielkotowarowe – przedsiębiorstwa rolne. Jednak w sektorze towarowych gospodarstw indywidualnych (osób fizycznych) zdecydowana większość wielkotowarowych, to gospodarstwa 10-50 ha UR. Są to gospodarstwa specjalistyczne, gdzie głównymi czynnikami sprawczymi wysokiej towarowości są kapitał finansowy i kapitał ludzki.

Ważnym wskaźnikiem transformacji gospodarstwa rodzinnego w przedsiębiorstwo rolne – poza wielkością produkcji towarowej – są także: sytuacja dochodowa i zmiany stosunków pracy w gospodarstwie.

Tabela 8

Wielkotowarowe gospodarstwa rolne (sprzedaż z działalności rolniczej 100 tys. zł i więcej) w 2002 r. według grup obszarowych

Wyszczególnienie	Ogółem	Grupy obszarowe w ha UR							
		0-1	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	50-100	>100
Gospodarstwa ogółem w tys.									
Z produkcją rolną	2177,6	556,3	860,0	392,9	256,6	62,5	30,7	11,7	6,8
Wielkotowarowe	42,4	1,15	1,5	1,83	8,11	7,73	9,58	6,81	5,7
Udział %	100	2,7	3,5	4,3	19,1	18,2	22,6	16,1	13,4
% danej grupy	1,95	0,21	0,17	0,46	3,16	12,37	31,2	58,2	83,8
Gospodarstwa indywidualne (osób fizycznych) w tys.									
Z produkcją rolną	2174,0	556,2	859,6	392,6	256,4	62,4	30,5	11,4	4,8
Wielkotowarowe	40,37	1,11	1,47	1,81	8,08	7,71	9,55	6,68	3,97
Udział %	100	2,7	3,5	4,3	19,1	18,2	22,6	16,1	13,4
% danej grupy	1,86	0,2	0,17	0,46	3,15	12,3	31,3	58,4	83,0
Gospodarstwa pozostałe (osób prawnych) w tys.									
Z produkcją rolną	3,56	0,11	0,38	0,25	0,22	0,12	0,17	0,30	2,0
Wielkotowarowe	2,04	0,05	0,03	0,01	0,01	0,02	0,04	0,13	1,7
Udział %	100	2,3	1,6	0,6	0,7	0,9	1,8	6,4	84,8
% danej grupy	57,3	43,2	15,4	5,3	6,8	15,6	21,4	42,9	85,6

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie: „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych”, GUS, Warszawa 2003, str. 116 i 117 oraz 156 i 157.

Przed wszystkim gospodarstwem, które na ścieżce swojego rozwoju może stać się farmą towarową i w dalszej kolejności rodzinnym przedsiębiorstwem rolnym, może być tylko rodzinne gospodarstwo rozwojowe⁴⁶, które uzyskuje dochód z działalności rolniczej na poziomie zapewniającym rozwój i moderni-

⁴⁶ patrz szerzej na ten temat B. Karwat-Woźniak, „Gospodarstwa rozwojowe w procesach dostosowawczych do gospodarki rynkowej”, IERiGŻ, Warszawa 2005.

zacje potencjału produkcyjnego gospodarstwa przy zapewnieniu parytetowej opłaty za pracę dla 1-2 osób pracujących w gospodarstwie⁴⁷.

W tym kontekście podkreśla się, że gospodarstwem rozwojowym może być tylko gospodarstwo prowadzone przez dynamicznych, wykwalifikowanych rolników. B. Klepacki w rozważaniach nad teorią zmian w przedsiębiorstwie rolniczym podkreśla, że proces transformacji gospodarstw rodzinnych przejawiający się wzrostem skali produkcji i jej towarowości, coraz silniej wymuszać będzie profesjonalizację zawodu rolnika, oznaczającą nie tylko „wzrost wymogów co do jego wiedzy fachowej, ale także oddzielenie gospodarstwa rolniczego od gospodarstwa domowego.” I wskazuje, że „rolnicy, którzy chcą rozwijać swoje gospodarstwa będą musieli stać się przedsiębiorcami”⁴⁸, a ich gospodarstwa przedsiębiorstwami.

W wyżej przedstawionej sytuacji zdecydowanie precyzyjniejszym wskaźnikiem wydzielenia gospodarstw spełniających kryteria przedsiębiorstwa rolnego jest wielkość ekonomiczna gospodarstwa mierzona w ESU⁴⁹. Jest to klasyfikacja oparta na wielkości standardowego dochodu (nadwyżka wartości produkcji z działalności rolniczej nad wartością kosztów bezpośrednich w przeciętnych dla danego rejonu warunkach). Podstawą tej klasyfikacji jest także skala produkcji rolniczej. Zaletą tego wskaźnika jest to, że obserwacje sytuacji ekonomicznej gospodarstw w ramach FADN prowadzone są w sposób ciągły, a do obliczeń przyjmowane są średnie z trzech lat odpowiedniego okresu, na podstawie uśrednionych danych rocznych z danego regionu.

---

⁴⁷ Porównaj W. Józwiak, „Indywidualne polskie gospodarstwa rolne zdolne do rozwoju”, [w:] *Możliwości rozwoju polskich gospodarstw rolniczych*, materiały na konferencję Krynica 10-12 kwietnia 2000 r., Warszawa 2000, str. 28; Z. Wójcicki, „Modernizacja rozwojowych gospodarstw rodzinnych”, [w:] *Jakość jako podstawowy instrument konkurencyjności w agrobiznesie*, Prace naukowe Akademii Ekonomicznej im. O. Langego, Wrocław 2003, str. 539-540.

⁴⁸ B. Klepacki, „Teoria zmian w przedsiębiorstwie rolniczym”, [w:] *Gospodarstwo rolnicze wobec wymogów współczesnego rynku i Unii Europejskiej*, SGGW, Warszawa 1997, str. 61.

⁴⁹ Wielkość ekonomiczną gospodarstw rolnych w UE mierzy się standardową nadwyżką bezpośrednią (SGM-Standard Gross Margin), która jest nadwyżką wartości produkcji danej działalności rolniczej nad wartością kosztów bezpośrednich w przeciętnych dla danego regionu warunkach. Parametrem służącym do określania wielkości ekonomicznej gospodarstw jest Europejska Jednostka Wielkości (ESU – European Size Unit). Jedno ESU odpowiada aktualnie 1200 euro standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM). Według wielkości ekonomicznej kategoryzuje się wszystkie gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą, natomiast obserwacją w ramach FADN (europejski system zbierania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych) objęte są gospodarstwa, które wytwarzają przynajmniej 90% standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM) w danym kraju. Progi minimalne wielkości ekonomicznej gospodarstw rolnych objętych FADN są więc różne w poszczególnych krajach i tym wyższe, im gospodarstwa w danym kraju silniejsze ekonomicznie. Dla Polski jest to 2 ESU, a np. dla Belgii i Holandii 16 ESU. Według obowiązującej w UE Wspólnotowej Typologii Gospodarstw Rolnych wydziela się sześć klas wielkości ekonomicznej gospodarstw rolnych (ES6): bardzo małe do 4 ESU, małe 4-8 ESU, średnio małe 8-16 ESU, średnio-duże 16-40 ESU, duże 40-100 ESU i bardzo duże: powyżej 100 ESU.

Tabela 9

Gospodarstwa indywidualne według wielkości ekonomicznej

Wyszczególnienie	Lata	Gospodarstwa rolne według wielkości ekonomicznej w ESU				
		do 8	8-16	16-40	40-100	> 100
Liczba gospodarstw tys.	2002	1947,1	148,9	62,5	9,1	2,1
	2005	2238,1	147,6	72,5	12,3	2,3
	2007	2213,2	146,1	79,9	14,0	2,6

Źródło: Zestawienie własne na podstawie PSR 1996 i PSR 2002 oraz „Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r.”, GUS Warszawa 2006 i „Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r.”, GUS Warszawa 2008.

II.2. Identyfikacja gospodarstw rolnych spełniających kryteria przedsiębiorstw rolnych

Liczbę gospodarstw rolnych rynkowych, które mają możliwość uzyskania odpowiedniego dochodu pozwalającego na parytetową opłatę własnej pracy rolnika i jego rodziny oraz na powiększanie i modernizację majątku gospodarstwa można wyszacować na podstawie danych Polskiego FADN. Z danych tych dla gospodarstw indywidualnych (osób fizycznych) za 2005 r. (tab. 10) wynika, że:

- w grupie gospodarstw 8-16 ESU dochód z gospodarstwa wynosił 28,4 tys. zł, a nakłady pracy własnej użytkownika i jego rodziny wynosiły 1,65 FWU. W rezultacie dochód w przeliczeniu na 1 osobę pełnozatrudnioną nieopłaconą (FWU) wynosił 16,2 tys. zł na rok (1,35 tys. zł na miesiąc), a inwestycje netto, minus 70 zł. Jak widać, dochód średniego gospodarstwa z tej grupy gospodarstw nie pozwalał ani na godziwą opłatę pracy własnej użytkownika i jego rodziny, ani na rozwój gospodarstwa. Występuje tu nawet (choć stosunkowo niewielkie) „przejadanie” majątku gospodarstwa (inwestycje niższe niż amortyzacja);
- w grupie gospodarstw 16-40 ESU dochód z gospodarstwa wynosił 59,9 tys. zł, a nakłady pracy własnej nieopłaconej 1,8 FWU. W rezultacie dochód na 1 osobę nieopłaconą (FWU) wynosił 32,7 tys. zł (2,7 tys. zł miesięcznie), a inwestycje netto 10,8 tys. zł. W gospodarstwie tym dochód dzielony był na konsumpcję (21,9 tys. zł rocznie na 1 osobę, a więc 1,8 tys. zł. miesięcznie) i na inwestycje netto (ponad amortyzację) – 10,8 tys. zł. Średnie gospodarstwo z tej grupy zapewnia stosunkowo godziwą opłatę pracy i niewielki rozwój gospodarstwa;
- w grupie gospodarstw powyżej 40 ESU wartość produkcji towarowej zapewnia nie tylko godziwą opłatę pracy, ale także dynamiczny rozwój gospodarstw.

W tym miejscu należy przypomnieć, że na podstawie analizy towarowości gospodarstw rolnych w 2002 r. ustalono, iż za przedsiębiorstwa rolne można uznać około 40 tys. gospodarstw indywidualnych o najwyższej produkcji rolnej,

a więc i najwyższej towarowości tej produkcji (realizujących sprzedaż o wartości powyżej 100 tys. zł). Jak widać z analizy danych tabeli 9, wzrost wartości produkcji i dochodów w gospodarstwach rolnych po wejściu Polski do UE potwierdza w zasadzie słuszność powyższego szacunku. Z analizy tej wynika, że za rodzinne przedsiębiorstwa rolne (przedsiębiorstwa rolne osób fizycznych) można uznać około połowę gospodarstw o wielkości ekonomicznej 16-40 ESU i gospodarstwa powyżej 40 ESU. Liczba przedsiębiorstw rolnych osób fizycznych w porównaniu do 2002 r. wzrosła i kształtuje się na poziomie około 50 tys.

Tabela 10

Charakterystyka gospodarstw indywidualnych według wielkości ekonomicznej w 2005 r.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa według ESU				
	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
Średni areal gospodarstwa ha UR	11,7	20,0	34,9	72,5	269,9
Dochód z gospodarstwa rodzinnego tys. zł	12,5	28,4	60,6	140,5	458,6
Saldo bieżących dopłat i podatków tys. zł	5,6	9,1	15,9	30,3	102,9
Nakłady pracy ogółem AWU	1,599	1,913	2,273	3,515	9,545
w tym własnej nieopłaconej FWU	1,530	1,751	1,851	1,919	1,786
Dochód na 1 FWU*	8,196	16,212	32,729	73,209	256,82
Nakłady inwestycyjne netto tys. zł	-4,1	-0,07	10,8	55,9	43,4

* nakłady pracy własnej nieopłaconej użytkownika i jego rodziny w przeliczeniu na pełnozatrudnionych

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie: „Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w 2005 r.”, Warszawa 2006; liczba gospodarstw na podstawie „Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r.”, GUS Warszawa 2006, „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych”, GUS, Warszawa 2003.

Analizując wyłanianie się z szerokiej grupy gospodarstw indywidualnych (osób fizycznych) grupy gospodarstw spełniających kryteria przedsiębiorstw rolnych, można zauważyć, że część z nich staje się przedsiębiorstwami nierodzinnymi. Należy także mieć na uwadze fakt, że niektóre z tych przedsiębiorstw nie powstały w wyniku transformacji gospodarstw rodzinnych (są to w zdecydowanej większości gospodarstwa powstałe na majątku popegeerowskim oraz gospodarstwa specjalistyczne typu fermy drobiarskie, fermy tuczu trzody chlewnej, gospodarstwa szklarniowe i warzywnicze itp.), a klasyfikowane są do grupy gospodarstw indywidualnych w rezultacie braku precyzyjnego określenia pojęć „gospodarstwo indywidualne” i „gospodarstwo rodzinne”⁵⁰. Wszystkie analizy wykazują, że zdecydowana większość gospodarstw o areale ponad 100 ha i o wielkości ekonomicznej powyżej 100 ESU oparta jest na zatrudnianiu

⁵⁰ patrz szerzej W. Józwiak, „Potrzebna jest rewizja pojęcia „gospodarstwo rolne” oraz związanych z nim praw i obowiązków”, Wieś i Rolnictwo Nr 2 2005.

pracowników najemnych. Przy tym znaczny wzrost kosztów pracy najemnej nie zahamował transformacji gospodarstw w kierunku przedsiębiorstw nierodzinnych. W latach 2002-2007 w związku z pogłębianiem się procesu koncentracji i intensyfikacji produkcji rolnej, liczba pracowników najemnych w gospodarstwach osób fizycznych ogółem w przeliczeniu na pełnozatrudnionych wzrosła z około 70 tys. do ponad 100 tys. Jednocześnie jednak zmieniła się znacznie struktura pracy najemnej. Wyraźnie widoczna była tendencja zmniejszania pracy najemnej stałej na rzecz pracy dniówkowej, sezonowej. Liczba pracowników najemnych stałych zmniejszyła się z 42 do 25 tys.⁵¹

Wraz z transformacją gospodarstw rodzinnych w kierunku przedsiębiorstw rolnych następują także znaczące zmiany w zakresie zarządzania. Coraz większy odsetek gospodarstw specjalizuje się w określonej produkcji i prowadzi księgi rachunkowe. Wyraźnie wzrasta poziom wykształcenia i kwalifikacji kierujących gospodarstwem (przedsiębiorstwem). Coraz częstszym zjawiskiem, w przypadku szybkiego wzrostu wielkości ekonomicznej gospodarstwa i wysokich kwalifikacji właściciela (użytkownika), jest ograniczanie jego zaangażowania tylko do zarządzania gospodarstwem⁵², a w wypadku braku dostatecznych kwalifikacji, rezygnacja z zarządzania gospodarstwem na rzecz bardziej przedsiębiorczych, bardziej wykształconych, członków rodziny, a nawet na rzecz osób spoza gospodarstwa domowego właściciela.

Z powyższych analiz wynika, że przy aktualnych uwarunkowaniach wewnętrznych i zewnętrznych, liczbę gospodarstw, które można uznać za farmy towarowe, można szacować na około 200-250 tys. (gospodarstwa powyżej 8 ESU). Zdecydowana większość z nich to mikroprzedsiębiorstwa. Część z tych gospodarstw spełnia kryteria przedsiębiorstw rolnych. Granica między tymi grupami gospodarstw jest dość płynna. Liczbę przedsiębiorstw rolnych można szacować na około 50 tys. (około połowa liczby gospodarstw z grupy 16-40 ESU i gospodarstwa z grupy ponad 40 ESU). Natomiast za „klasyczne” przedsiębiorstwa rolne można uznać gospodarstwa duże ekonomicznie (powyżej 40 ESU). W 2002 r. takich gospodarstw było 13,1 tys. w tym 11,3 tys. osób fizycznych, natomiast w 2005 r. odpowiednio 16,6 tys. i 14,6 tys., a w 2007 r. 18,7 tys. i 16,6 tys. Trzon tych gospodarstw stanowią gospodarstwa, według terminologii stosowanej w UE, bardzo duże obszarowo, a więc o areale 100 ha UR i więcej. Takich gospodarstw prowadzących działalność rolniczą było w 2002 r. 7,4 tys.,

---

⁵¹ „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych”, GUS, Warszawa 2003; „Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r”, GUS, Warszawa 2008, str. 234.

⁵² Z badań ankietowych realizowanych w IERiGŻ wynika, że około 1,5% prowadzących produkcję rolną użytkowników gospodarstw indywidualnych wykonuje wyłącznie prace związane z zarządzaniem gospodarstwem. Źródło: B. Karwat-Woźniak, P. Chmieliński, „Gospodarstwa wysokotowarowe w strukturze społeczno-ekonomicznej rolnictwa chłopskiego w rok po akcesji do Unii Europejskiej”, IERiGŻ-PiB, Warszawa 2006, str. 10.

w tym 5,1 tys. osób fizycznych, natomiast w 2005 r. odpowiednio 7,5 tys. i 5,3 tys., a w 2007 r. 8,0 i 5,8 tys. Jednak zdecydowana większość nawet tych „klasycznych” przedsiębiorstw rolnych są to przedsiębiorstwa bardzo małe⁵³. W przedsiębiorstwach rolnych wydzielonych na podstawie potencjału ekonomicznego (> 40 ESU) średnie zatrudnienie w 2002 r. wynosiło 7,3 osoby pełnozatrudnione, w tym w przedsiębiorstwach osób fizycznych 4,4 osoby, natomiast w 2007 r. odpowiednio 5,6 i 3,3 osoby.

Wyżej przedstawione kryteria wyróżnienia przedsiębiorstw rolnych z ogółu gospodarstw rolnych zostaną zweryfikowane na podstawie analizy przemian strukturalnych w poszczególnych grupach gospodarstw wyróżnionych według ich form organizacyjno-prawnych.

---

⁵³Za małe przedsiębiorstwo uznaje się takie, które w poprzednim roku obrachunkowym zatrudniało średnio w roku mniej niż 50 pracowników, osiągało roczny przychód netto ze sprzedaży poniżej 7 mln euro lub miało sumę aktywów bilansu mniejszą niż 5 mln euro, spełniało kryterium niezależności, tj. gdy przedsiębiorcy inni niż mali nie posiadali w tym przedsiębiorstwie więcej niż 25% udziałów. Patrz szerzej: W. Szymanowski, M. Szczawiński, „Elementy nauki o przedsiębiorstwie”, SGGW, Warszawa 2002, str. 14-15.

ROZDZIAŁ III.

PRZEMIANY W STRUKTURZE GOSPODARSTW ROLNYCH SEKTORA PUBLICZNEGO

Z punktu widzenia formalnoprawnego wszystkie gospodarstwa sektora osób prawnych można byłoby zakwalifikować jako przedsiębiorstwa rolne. Jednak także te gospodarstwa, głównie w związku z przemianami ustrojowo-systemowymi, są bardzo silnie zróżnicowane. Przede wszystkim znaczna część z nich nie prowadzi działalności rolniczej, co jednoznacznie nie pozwala zakwalifikować ich do kategorii przedsiębiorstw rolnych.

Także znaczna część tych gospodarstw prawie zupełnie nie prowadzi produkcji rolnej. Gospodarstwa te trudno uznać nawet za gospodarstwa rynkowe. Dlatego też wydzielenie grupy przedsiębiorstw rolnych także w tym wypadku i prześledzenie jej rozwoju wymaga dokładnej analizy przemian gospodarstw tego sektora w omawianym okresie.

Zmiany ustrojowe szczególnie destrukcyjnie wpłynęły na przemiany strukturalne sektora gospodarstw publicznych, w tym w szczególności gospodarstw państwowych. W rezultacie realizacji ustawy z 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa (likwidacja PGR, utworzenie Zasobu WRSP i jego rozdysponowywanie) nastąpiło znaczące zmniejszenie liczby gospodarstw w sektorze publicznym i udziału tego sektora w użytkowaniu ziemi rolnej. Jak wskazywano już wyżej, obligatoryjnej likwidacji ulegały jedynie państwowe przedsiębiorstwa produkcji rolnej. Natomiast nie były likwidowane „z urzędu” gospodarstwa rolne różnego rodzaju jednostek państwowych, z reguły znacznie mniejsze niż likwidowane PGR-y. Część tych gospodarstw w procesie przemian systemowych uległa likwidacji lub była wydzierżawiona prywatnym osobom fizycznym lub prawnym. Z drugiej strony, na mieniu likwidowanych PGR, z reguły bardzo dużych obszarowo, tworzone były spółki Skarbu Państwa, w tym przede wszystkim spółki hodowli roślin i zwierząt, ale także, na bazie trudnych do sprywatyzowania byłych Kombinatów PGR – spółki komercyjne. Także pewna część większych likwidowanych PGR, odznaczających się dobrymi efektami produkcyjno-ekonomicznymi, nie była prywatyzowana i pozostawała w Zasobie WRSP. Zarządzanie takimi przedsiębiorstwami powierzano administratorom. W rezultacie w sektorze tym widoczna była tendencja do koncentracji użytków rolnych w gospodarstwach bardzo dużych obszarowo. Jeszcze w połowie lat 90. w sektorze tym pozostawały także gospodarstwa po zlikwidowanych PGR, których mienia (w tym gruntów) z różnych przyczyn nie udało się sprzedać lub wydzierżawić.

III.1. Gospodarstwa rolne sektora publicznego w latach 1996-2002

W rezultacie przemian systemowych sektor publiczny w pierwszej połowie lat 90. został wyraźnie zmniejszony i osłabiony. W 1996 r., a więc na początku okresu poprzedzającego wejście Polski do UE, funkcjonowało 2016 gospodarstw publicznych. Aż 1953 (96,9%) z nich były to gospodarstwa państwowe (w tym 503 Skarbu Państwa), 53 to gospodarstwa komunalne, zaś 10 – własności mieszanej. Gospodarstwa państwowe dysponowały aż 99,4% użytków rolnych tego sektora, w tym gospodarstwa Skarbu Państwa 62,4%. Jeśli chodzi o strukturę obszarową, to gospodarstw małych ze średnim obszarem było 631, a dużych obszarowo (powyżej 30 ha UR) 1385. Chociaż te ostatnie stanowiły tylko nieco ponad 2/3 ogółu gospodarstw publicznych, to w ich dyspozycji znajdowało się 99,5% użytków rolnych. Przy tym zdecydowana większość UR (74,2%) była w użytkowaniu gospodarstw o obszarze powyżej 1000 ha UR, które stanowiły tylko 13,5% ogółu gospodarstw w tym sektorze. Średni obszar ogółu gospodarstw dużych obszarowo wynosił 0,9 tys. ha UR, w tym gospodarstw powyżej 1000 ha – prawie 3,4 tys. ha UR. Znaczący udział w użytkowaniu ziemi rolnej w tym sektorze miały jeszcze gospodarstwa 200-500 i 500-100 ha (odpowiednio 12,6 i 8,4%), a niewielki – gospodarstwa 30-50 ha i 50-100 ha (odpowiednio 1,6 oraz 2,7%).

W następnym okresie sektor publiczny wyraźnie się kurczył. W latach 1996-2002 liczba gospodarstw sektora publicznego ogółem zmniejszyła się do 1266, a więc o 37%. Zmniejszenie liczby gospodarstw widoczne było we wszystkich grupach obszarowych. Jednak dynamika tego zjawiska była nieco niższa w gospodarstwach dużych obszarowo. W analizowanym okresie liczba gospodarstw dużych obszarowo zmniejszyła się o 36%, a gospodarstw małych i średnich obszarowo o 40%. W strukturze gospodarstw publicznych nastąpił więc niewielki wzrost udziału gospodarstw dużych obszarowo. Wzrost ten był przede wszystkim rezultatem znacznie większego udziału gospodarstw 50-100 ha (z 10,5 do 14,1%), dużego udziału gospodarstw 100-200 ha (z 11,4 do 18,2%) oraz niewielkiego – gospodarstw 200-500 ha (z 16,0 do 16,4%) oraz gospodarstw 30-50 ha (z 6,2 do 6,6%), przy jednoczesnym spadku udziału gospodarstw powyżej 500 ha (z 24,6 do 20,3%).

W strukturze użytkowania ziemi rolnej udział gospodarstw dużych obszarowo (powyżej 30 ha), w tym także bardzo dużych obszarowo (powyżej 50 ha) utrzymał się na poziomie z 1996 r. Należy jednak zwrócić uwagę na znaczny wzrost udziału gospodarstw powyżej 1000 ha UR, z 7,4 do 81% oraz zmniejszenie udziału gospodarstw 500-1000 ha (z 12,6 do 7,6%) i 200-500 (z 8,4 do 7,2%). Był to efekt rozdysponowania gospodarstw przeznaczonych do prywatyzacji (będących w tymczasowym zarządzie lub w administrowaniu) oraz prywa-

tyzacji słabszych spółek hodowli roślin i zwierząt lub łączenia niektórych z nich ze spółkami mocniejszymi, a więc z reguły większymi obszarowo. Średni obszar gospodarstwa dużego obszarowo wzrósł w tym okresie z 0,9 do 1,05 tys. ha, w tym w grupie gospodarstw powyżej 1000 ha z 3,4 do prawie 5,0 tys. ha UR.

Tabela 11

Zmiany w liczbie i strukturze gospodarstw publicznych i ich udziale w użytkowaniu ziemi rolnej według grup obszarowych w latach 1996-2002

Grupy obszarowe ha UR	Liczba gospodarstw				Użytki rolne			
	1996		2002		1996		2002	
	liczba	%	liczba	%	ha	%	ha	%
do 30	631	31,3	378	29,9	5791	0,5	3419	0,4
30 i więcej	1385	68,7	888	70,1	1243326	99,5	930126	99,6
30-50	125	6,2	84	6,6	4947	0,40	3332	0,36
50-100	211	10,5	179	14,1	15490	1,24	13044	1,40
100-200	230	11,4	159	18,2	33232	2,66	23052	2,47
200-500	323	16,0	208	16,4	105527	8,44	67394	7,22
500-1000	223	11,1	107	8,4	156872	12,56	70649	7,57
>1000	273	13,5	151	11,9	927258	74,24	752655	80,62
Ogółem	2016	100	1266	100	1 249117	100	933549	100

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie: „Użytkowanie i jakość gruntów”, PSR 1996, GUS, Warszawa 1997, str. 10-13; „Użytkowanie i jakość gruntów”, PSR 2002, GUS, Warszawa 2003, str. 4-15; „Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich”, PSR 2002, GUS, Warszawa 2003, str. 6-13.

Podsumowując, można stwierdzić, że w okresie przed wejściem Polski do UE a w szczególności w okresie intensywnej kontynuacji rozdysponowania Zasobu WRSP, sektor gospodarstw publicznych, szybko się kurczył. Mimo że w latach 1996-2002 dynamika zmniejszania się tego sektora znacznie osłabła, to i tak w tych latach liczba gospodarstw zmniejszyła się o 37%. Przemiany systemowe spowodowały, że wiele gospodarstw było w stanie upadłości, likwidacji lub oczekiwania na prywatyzację. W rezultacie liczba gospodarstw z działalnością rolniczą była znacznie, bo aż o ponad 1/3 niższa, niż wykazywana liczba gospodarstw ogółem. W latach 1996-2002 liczba takich gospodarstw zmniejszyła się z 1370 (w tym produkujących głównie na rynek 991) do 837, a więc o ponad 39%. Wielkość ekonomiczną, na bazie realizowanej produkcji rolnej, można było określić dla 825 gospodarstw.

Tabela 12

Gospodarstwa państwowe w strukturze gospodarstw publicznych

Gospodarstwa	Ogółem	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	100-250	> 250
Ogółem	825	306	75	70	109	71	78	116
w tym państwowe	549	206	40	25	56	42	68	112
Udział państwowych w %	66,5	67,3	53,2	33,3	51,4	59,2	87,2	96,6

Źródło: Zestawienie własne na podstawie niepublikowanych danych GUS z PSR 2002.

W strukturze gospodarstw publicznych, mimo likwidacji PGR i rozdysponowania zdecydowanej większości Zasobu WRSP, wciąż dominowały gospodarstwa państwowe (gospodarstwa Skarbu Państwa i jednostek państwowych). Szczególnie silna dominacja gospodarstw państwowych występowała w grupie gospodarstw największych ekonomicznie. W grupie 100-250 ESU ich udział wynosił ponad 87%, a w grupie 250 i więcej ESU aż prawie 97%. Jednak duży udział gospodarstw państwowych, bo wynoszący ponad 67%, występował w grupie gospodarstw bardzo małych ekonomicznie, do 4 ESU. Były to w większości wspomniane już gospodarstwa, w większości popegeerowskie, w stanie upadłości, likwidacji lub oczekiwania na prywatyzację.

Tabela 13

Struktura gospodarstw publicznych według grup obszarowych w 2002 r.

	Grupy obszarowe w ha UR							
	do 10	10-30	30-50	50-100	100-200	200-500	500-1000	> 1000
Gospodarstwa ogółem								
Liczba	250	128	84	179	159	208	107	151
%	19,7	10,9	6,6	14,1	12,6	16,4	8,5	11,9
Gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą								
Liczba	176	87	55	107	83	132	85	105
%	21,3	10,6	6,7	13,0	10,1	16,0	10,3	12,7

Źródło: Jak w tabeli 12.

W rezultacie w przededniu wejścia Polski do UE, a więc w 2002 r., struktura obszarowa gospodarstw publicznych była znacznie spolaryzowana. W strukturze gospodarstw ogółem gospodarstwa małe obszarowo (do 10 ha UR) stanowiły 19,7%, średnie obszarowo 10,9 i duże obszarowo 69,4, w tym aż 49,4% gospodarstwa powyżej 100 ha UR. Jeszcze bardziej spolaryzowana była struktura gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, bowiem gospodarstwa małe obszarowo stanowiły aż 21,3%, natomiast gospodarstwa duże obszarowo 68,1%. Jednocześnie należy odnotować, że ogólnej liczbie gospodarstw powyżej 100 ha UR wynoszącej 625, działalność rolniczą prowadziło tylko 400. Działalności rolniczej nie prowadziło więc aż 225 gospodarstw powyżej 100 ha UR, w tym 22 gospodarstwa 500-1000 ha i 46 powyżej 1000 ha (tab. 3).

Jeszcze bardziej w 2002 r. spolaryzowana była struktura gospodarstw publicznych według wielkości ekonomicznej. Aż 37% ogółu gospodarstw były to gospodarstwa bardzo małe ekonomicznie, zaś dalsze 9,5% małe ekonomicznie. Natomiast ponad 32% były to gospodarstwa duże ekonomicznie powyżej 40 ESU, w tym 9,5% o wielkości 100-250 ESU i 14% ponad 250 ESU.

III.2. Gospodarstwa rolne sektora publicznego w latach 2002-2007

Po wejściu Polski do UE dynamika zmniejszania się sektora publicznego nieco osłabła, ale i tak była wciąż duża. W latach 2002-2007 liczba gospodarstw w tym sektorze zmniejszyła się z 1266 do 1015, a więc o mniej niż o 20%. Jed-

nocześnie jednak, co było całkowitym odwróceniem dotychczasowej tendencji, liczba gospodarstw z działalnością rolniczą nawet nieco wzrosła, z 825 do 831⁵⁴, a więc o 0,7% (tabela 14). Wydaje się, że był to, podobnie jak w całym rolnictwie, efekt wprowadzenia dopłat bezpośrednich.

Tabela 14

Dynamika zmian w sektorze publicznym na tle całego rolnictwa
w latach 2002-2007*

Gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą	2002		2007		2007/2002	
	ogółem	G.P.**	ogółem	G.P.**	ogółem	G.P.**
Liczba gospodarstw	2 172 205	825	2 390 956	831	110,1	100,7
Powierzchnia UR w tys. ha	15 160,2	565,0	15 848,6	451,1	104,5	79,8
UR/ 1 gospodarstwo w ha	6,98	684,8	6,63	542,8	95,7	79,3
Liczba pracujących w tys.	2 253,4	21,1	2 299,3	10,3	102,0	48,8
UR/ 1 pracującego w ha	6,7	26,8	6,9	43,8	103,0	163,4

* dane dotyczą gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, ** gospodarstwa publiczne
Źródło: „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002”, GUS, Warszawa 2003; „Charakterystyka gospodarstw rolnych 2007”, GUS, Warszawa 2008; „Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2008”, GUS, Warszawa 2009. Dla gospodarstw sektora publicznego niepublikowane dane GUS z PSR 2002 i reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Po 2002 r. utrzymała się natomiast duża dynamika zmniejszania się powierzchni UR. W analizowanym okresie powierzchnia ta zmniejszyła się z 933,5 do 569,6 tys. ha, a więc o 39%, w tym w gospodarstwach z działalnością rolniczą 565,0 do 451,1 tys. ha, a więc o 20%. Analizując zmiany w strukturze użytkowania gruntów rolnych, należy zauważyć, że powierzchnia tych gruntów jest pochodną posiadanych użytków rolnych, dzierżawionych osobom trzecim i wydzierżawianych od osób trzecich. W 2007 r. powierzchnia UR będących własnością gospodarstw publicznych wynosiła 748,7 tys. ha. Gospodarstwa te dodatkowo dzierżawiły od innych osób 123,2 tys. ha UR i dysponowały prawie 6,1 tys. ha UR na innych zasadach. Jednocześnie gospodarstwa te wydzierżawiły osobom trzecim około 426,1 tys. ha UR.

Skala wydzierżawiania osobom trzecim gruntów rolnych wskazuje, że w grupie tej był znaczny udział gospodarstw słabych, które znaczną część posiadanych gruntów wydzierżawiały i tym samym poprawiały swoją sytuację finansową. Jednocześnie znaczna część gospodarowała w całości lub w części na gruntach dzierżawionych (na przykład spółki hodowli roślin i zwierząt dzierżawią większość gruntów z Zasobu WRSP od Agencji Nieruchomości Rolnych).

⁵⁴ Dane dotyczą gospodarstw prowadzących produkcję rolną dla których obliczano wielkość ekonomiczną. Dane o tych gospodarstwach pochodzą z niepublikowanych danych uzyskanych z GUS w 2009 r.

Tabela 15

Udział gruntów orných w strukturze UR w gospodarstwach publicznych
w latach 2002-2007 na tle całego rolnictwa

Wyszczególnienie	Lata	Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej w ESU									
		ogółem		<8		8-16		16-40		>40	
		kraj	GP	kraj	GP	kraj	GP	kraj	GP	kraj	GP
% gruntów orných w strukturze UR	2002	77,5	70,5	73,3	54,7	75,9	49,3	81,4	66,1	87,5	79,4
	2007	74,2	51,0	68,6	6,9	75,3	36,8	77,9	15,2	84,3	65,3

Źródło: Zestawienie własne na podstawie: „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002”, GUS, Warszawa 2003; „Charakterystyka gospodarstw rolnych 2007”, GUS, Warszawa 2008; Dla gospodarstw sektora publicznego niepublikowane dane GUS z PSR 2002 i reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Zmiany w strukturze użytkowanych przez gospodarstwa publiczne gruntów rolnych zachodziły pod wpływem znacznie silniejszej tendencji zmniejszania się powierzchni gruntów orných niż ogółem UR. Powierzchnia gruntów orných w omawianym okresie zmniejszyła się z 398,5 do 229,9 tys. ha, a więc o ponad 42%, podczas gdy ogółu UR o 20%. W rezultacie udział gruntów orných w strukturze UR zmniejszył się z 70,5 do 51,0%. Także w całym rolnictwie w tym okresie, w gospodarstwach prowadzących produkcję rolną, nastąpiło niewielkie zmniejszenie udziału gruntów orných (z 75,5 do 74,2%). Był to efekt niższego wzrostu ich powierzchni w tym okresie (o 0,1%) w stosunku do wzrostu ogółu UR (o 4,5%).

Tabela 16

Zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw publicznych w latach 2002-2007

Rok	Ogółem	W tym według grup obszarowych w ha UR								
		do 10	10-30	30-50	50-100	100-200	200-500	500-1000	> 1000	
2002	liczba	825	176	87	55	107	83	132	85	105
	%	100	21,3	10,6	6,7	13,0	10,1	16,0	10,3	12,7
2007	liczba	833	156	91	71	126	100	129	69	91
	%	100	18,8	10,9	8,5	15,2	12,0	15,5	8,3	10,9

Źródło: Zestawienie własne na podstawie niepublikowanych danych GUS z PSR 2002 i reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Tak duże zmiany w powierzchni gruntów orných w sektorze publicznym i ich udziału w strukturze użytków rolnych mogły wynikać z większych możliwości sprzedaży lub wdzierżawienia gruntów orných, ale także z dostosowania się do wymagań dotyczących płatności obszarowych. Za grunty, na których nie prowadzi się produkcji rolnej trudniej otrzymać dopłaty w wypadku gruntów orných niż użytków zielonych.

W latach 2002-2007 w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą jeszcze szybciej niż powierzchnia UR zmniejszała się liczba pracujących. Zatrudnienie w tych gospodarstwach, w przeliczeniu na osoby pełnozatrudnione (AWU)

zmniejszyło się z 20,9 do 10,3 tys. osób, a więc o ponad połowę, a w przeliczeniu na 100 ha UR spadło z 3,7 do 2,3 AWU.

W przededniu wejścia Polski do UE, a więc w 2002 r., struktura obszarowa gospodarstw publicznych prowadzących produkcję rolną była silnie spolaryzowana. W latach 2002-2007 wyraźnie uwidoczniła się tendencja do zmniejszenia się tej polaryzacji. Zmniejszyła się liczba gospodarstw małych obszarowo (ze 176 do 156) i ich udział w strukturze ogółu gospodarstw z 21,3 do 18,8%, a także gospodarstw największych obszarowo, a więc ponad 200 ha, z 322 do 289, a ich udział z 39,0% do 34,7%.

Jeszcze silniejsza polaryzacja gospodarstw publicznych w 2002 r. widoczna była przy ich grupowaniu według wielkości ekonomicznej. Wyraźnie widoczne były dwa bieguny gospodarstwa bardzo małe ekonomicznie (do 4 ESU) i gospodarstwa bardzo duże ekonomicznie (100 ESU i więcej). Na pierwszym biegunie było 306 gospodarstw, a na drugim 194. Ich udziały w strukturze ogółu gospodarstw wynosiły odpowiednio 37,1 i 23,5%. Jednak w strukturze użytkowania gruntów rolnych zdecydowanie dominowały gospodarstwa bardzo duże ekonomicznie. Użytkowały one 45,2% gruntów rolnych, podczas gdy gospodarstwa bardzo małe ekonomicznie – 13,2%.

Tabela 17

Zmiany w liczbie i strukturze gospodarstw publicznych według wielkości ekonomicznej w ESU w latach 2002-2007

Grupy w ESU	Liczba GP			UR w GP w tys. ha			UR/1 GP		
	2002	2007	2007/2002	2002	2007	2007/2002	2002	2007	2007/2002
Do 4	306	258	84,3	74,4	59,5	80,0	243,1	230,6	94,8
4-8	74	77	104,0	37,6	14,2	37,8	508,1	184,4	36,3
8-16	70	74	105,7	35,2	6,7	19,0	502,8	90,5	18,0
16-40	109	109	100,0	88,1	39,4	44,7	808,3	361,5	44,7
40-100	71	103	145,1	15,2	22,4	147,4	214,1	217,3	101,5
100-250	78	76	97,4	59,1	42,0	71,1	757,7	552,7	72,9
=>250	116	134	115,5	255,3	266,9	104,5	2200,9	1991,5	90,5
Ogółem	825	831	100,7	565,0	451,1	79,8	684,8	542,8	79,3

Źródło: Zestawienie własne na podstawie niepublikowanych danych GUS z PSR 2002 i reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Analiza gospodarstw publicznych według grup wielkości ekonomicznej i ich wyposażenia w użytki rolne wskazuje, że w grupie tych gospodarstw średni poziom produktywności ziemi był w 2002 r. wręcz katastrofalny. Można tu wskazać, że wśród gospodarstw o wielkości ekonomicznej do 4 ESU średni obszar gospodarstwa wynosił aż 243 ha UR, w grupie 4-8 ESU 508 ha UR, a w 8-16 ESU 503 ha, podczas gdy średnie krajowe wynosiły odpowiednio 3,0, 10,9 oraz 17,7 ha UR. Przy podanych wyżej wielkościach obszarowych nawet bardzo eks-

tenywnie wykorzystanie użytków rolnych w tych gospodarstwach dawałoby zdecydowanie wyższą wielkość ekonomiczną. Dotyczy to także grupy gospodarstw średnich ekonomicznie. Dopiero w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie relacje te były nieco lepsze, jednak także znacząco odbiegające od średnich krajowych. W grupie gospodarstw publicznych 40-100 ESU średni obszar gospodarstwa wynosił 214 ha UR, podczas gdy średnio w kraju 83 ha UR, a grupie 100-250 ESU odpowiednio 553 i 327 ha UR.

Pewne wyjaśnienie powyższej sytuacji daje analiza struktury obszarowej gospodarstw w poszczególnych grupach wielkości ekonomicznej. Z tej analizy wynika, że w grupie gospodarstw małych i średnich ekonomicznie w 2002 r. był wysoki udział gospodarstw dużych obszarowo. Na przykład w grupie gospodarstw do 8 ESU aż 126 gospodarstw (prawie 42% ogółu), w tym w grupie do 2 ESU 119 (52,2% ogółu), były to gospodarstwa duże obszarowo (powyżej 50 ha UR). Tak mała wielkość ekonomiczna tych gospodarstw wskazuje, że produkcja rolna w tych gospodarstwach była prawie całkowicie wytracona. Nie wynikało to jednak z jakichś bardzo wielkich trudności finansowych tych gospodarstw. W grupie gospodarstw małych ekonomicznie, ale średnio biorąc dużych obszarowo, udział gospodarstw zadłużonych i spłacających kredyty był bardzo niski i wynosił odpowiednio 7,1 i 1,8%. Znacznie większy był udział gospodarstw zadłużonych, bo wynoszący ponad 66%, w tym prawie 58% spłacających kredyty, występował w gospodarstwach dużych ekonomicznie.

Można wnioskować, że utrzymywanie przez właścicieli (Skarb Państwa, instytucje państwowe, samorządy) gospodarstw małych ekonomicznie wynikało z trudności z realizacją korzystnej sprzedaży lub dzierżawy, wprowadzenia dopłat bezpośrednich i oczekiwania na wzrost cen ziemi, a w związku z tym i cen dzierżaw.

Tabela 18

Udział gospodarstw grup obszarowych w poszczególnych grupach gospodarstw według wielkości ekonomicznej w %

Grupy w ESU	Grupy obszarowe w ha UR									
	do 10		10-30		30-50		50-100		>100	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Do 8	38,6	43,0	14,2	19,4	5,5	10,7	8,7	11,6	33,1	15,2
8-16	17,1	4,0	25,7	17,6	21,4	23,0	24,3	20,3	11,4	21,6
16-40	11,0	2,7	8,3	6,4	11,9	8,3	37,6	35,8	31,2	46,8
40-100	4,2	5,8	4,2	4,8	2,8	4,8	16,9	13,6	71,8	70,9
100-250	1,3	0,0	3,8	1,3	1,3	1,3	5,1	3,9	88,5	93,4
>250	0,9	0,0	0,0	0,0	2,6	2,2	0,0	4,5	96,6	93,3

Źródło: Zestawienie własne na podstawie niepublikowanych danych GUS z PSR 2002 i reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Analiza powyższa wskazuje jednocześnie, że w analizowanym okresie w grupie gospodarstw publicznych minimalny był odsetek gospodarstw osiągniętych wysoką wielkością ekonomiczną nie na bazie wysokiej koncentracji UR, a na bazie koncentracji kapitałowej (na przykład fermy drobiarskie, fermy trzodowe oparte na paszach z zakupu, gospodarstwa warzywniczo-ogrodnicze, szklarniowe itd.). Wskazuje na to fakt, że w grupie gospodarstw powyżej 40 ESU było tylko 5 gospodarstw (1,9% ogółu) małych obszarowo, w tym 3 gospodarstwa do 1 ha UR.

Wyżej przedstawione bardzo niekorzystne relacje znajdują swoje wyjaśnienie w poziomie wykorzystania UR (tab. 19). W 2002 r. z różnych przyczyn aż ponad 20% ogółu gospodarstw publicznych posiadających grunty orne, w tym aż 40% w grupie gospodarstw do 8 ESU, nie uprawiało ich (nie legitymowało się zasiewami).

Tabela 19

Poziom wykorzystania UR w gospodarstwach publicznych na tle całego rolnictwa w 2002 r. i 2007 r.

Wyszczególnienie	Rok	Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej w ESU									
		ogółem		<8		8-16		16-40		>40	
		ogółem	GP	ogółem	GP	ogółem	GP	ogółem	GP	ogółem	GP
% gospodarstw z zasiewami*	2002	97,1	79,6	96,8	60,4	99,3	90,0	99,2	93,5	97,9	97,7
	2007	94,9	76,2	94,3	56,4	99,3	75,4	99,7	84,6	99,4	96,3
% zasianych gruntów ornych	2002	91,6	55,5	87,6	3,6	96,9	10,8	96,9	11,8	94,5	80,3
	2007	96,2	74,9	93,9	17,1	99,0	49,2	99,0	30,3	96,9	77,1
% ogółu zasiewów	2007	100	100	46,0	0,5	18,0	0,7	14,5	1,5	21,5	96,8
% UR w dobrej kulturze	2007	97,7	68,4	96,9	11,5	99,4	69,2	98,3	57,3	97,4	85,6

* w stosunku do gospodarstw posiadających grunty orne

Źródło: Jak w tabeli 15.

O skali dezorganizacji w analizowanych sektorze może świadczyć fakt, że średnio w rolnictwie takich gospodarstw było mniej niż 2,9%, w tym w grupie do 8 ESU niewiele więcej, bo tylko 3,2%. Poziom wykorzystania użytków rolnych w grupie gospodarstw publicznych małych i średnich ekonomicznie był katastrofalnie niski. Sytuacja w tym zakresie była znacznie lepsza już w gospodarstwach średnich ekonomicznie. Jednak i w tej grupie odsetek gospodarstw publicznych nie realizujących zasiewów był znacznie wyższy niż średnio w kraju. Dopiero w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie wskaźnik ten dla gospodarstw publicznych był na poziomie średnim dla całego rolnictwa.

Jeszcze gorzej problem wykorzystania gruntów ornych wyglądał, jeśli weźmie się pod uwagę odsetek obsiewanych gruntów ornych. Znaczna część gospodarstw realizujących zasiewy wykorzystywała tylko niewielką część posiadanych gruntów ornych. Zasiewy w grupie gospodarstw małych realizowane były na 3,6%, a w gospodarstwach średnich ekonomicznie na około 11% posia-

danych gruntów ornych, podczas gdy te wielkości średnio dla rolnictwa wynosiły odpowiednio 88 i 97%. Był to efekt nie tylko niskiej rentowności produkcji rolnej, ale niewątpliwie wielkiej niegospodarności. Dopiero w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie poziom wykorzystania UR był zdecydowanie wyższy, jednak także znacznie niższy niż średnio w rolnictwie.

W latach 2002-2007, a w szczególności po objęciu polskiego rolnictwa instrumentami wspólnej polityki rolnej, uwidoczniła się pewna poprawa przedstawionej wyżej bardzo niekorzystnej struktury gospodarstw sektora publicznego. Przy niewielkim wzroście liczby ogółu gospodarstw prowadzących działalność rolniczą (o 0,7%) znacząco zmalała liczba gospodarstw małych obszarowo (o 11%) i małych ekonomicznie (o 12%), natomiast wzrosła liczba gospodarstw dużych obszarowo (o 4%) i dużych ekonomicznie (o 18%). W rezultacie udział gospodarstw małych ekonomicznie w ogólnej liczbie gospodarstw publicznych zmalał z 46,1 do 40,3%, a gospodarstw dużych ekonomicznie wzrósł z 32,1 do 37,7%. Poprawiły się także, poza grupą gospodarstw bardzo małych ekonomicznie, relacje między wielkością obszarową gospodarstw i ich wielkością ekonomiczną. Jednak w dalszym ciągu relacje te wskazują, że w gospodarstwach tych poziom produkcji jest niski, a w grupie gospodarstw bardzo małych i małych ekonomicznie wręcz katastrofalny. Można tu wskazać, że w analizowanych gospodarstwach w porównaniu do ogółu gospodarstw w kraju nawet w grupach od 16-100 ESU średni obszar gospodarstw jest kilkakrotnie wyższy (w grupie 16-40 ESU odpowiednio 31 i 361 ha UR, w grupie 40-100 ESU 73 i 217 ha UR oraz w grupie 100-250 ESU 248 i 553 ha UR).

W analizowanym okresie nieco zmniejszył się odsetek gospodarstw publicznych z zasiewami. Zmniejszenie to widoczne było we wszystkich grupach gospodarstw według wielkości ekonomicznej, z tym że najsilniej w grupie 8-16 ESU. Jednocześnie jednak poziom wykorzystania UR znacznie się poprawił. W okresie tym udział obsianych gruntów wzrósł z 55 do 75%, podczas gdy średnio w rolnictwie z 92 do 96%. Znaczny wzrost odsetka obsianych gruntów ornych nastąpił w gospodarstwach małych i średnich ekonomicznie. Jednak w 2007 r. w tych gospodarstwach był on wciąż kilkakrotnie niższy niż średnio w rolnictwie. Natomiast w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie nastąpiło niewielkie pogorszenie poziomu wykorzystania UR zarówno pod względem odsetka gospodarstw z zasiewami (spadek o 1,4 punktu procentowego), jak i odsetka zasianych gruntów ornych (spadek odpowiednio o 3,2 punktu). W rezultacie w tej grupie gospodarstw nastąpiło znaczne pogorszenie relacji w tym zakresie w stosunku do średniej krajowej w tej grupie gospodarstw. O niekorzystnej sytuacji w zakresie wykorzystania UR świadczy znacznie niższy niż średnio w kraju odsetek UR utrzymywanych w dobrej kulturze. Wyżej przedstawiona

sytuacja wskazuje, że we wszystkich analizowanych grupach gospodarstw publicznych wciąż utrzymuje się, a nawet się pogłębia, podział na gospodarstwa słabe, z bardzo ograniczoną działalnością i gospodarstwa rozwojowe.

Tabela 20

Wyposażenie gospodarstw publicznych w ciągniki rolnicze na tle ogółu gospodarstw rolnych w 2002
(gospodarstwa posiadające ciągniki w % ogółu gospodarstw)

Ciągniki	Wielkość ekonomiczna gospodarstw w ESU							
	40 i więcej		40-100		100-250		250 i więcej	
	ogółem	GP	ogółem	GP	ogółem	GP	ogółem	GP
ogółem	93,8	97,7	94,2	95,8	92,2	97,4	93,7	99,1
60-100 kW	59,8	81,5	58,1	66,2	61,1	76,9	76,2	94,0
>100 kW	42,0	63,8	36,3	26,8	55,5	67,9	76,6	83,6
>100 kW*	76,1	68,1	74,4	30,2	77,1	72,6	84,5	86,6

* w stosunku do liczby gospodarstw użytkujących 50 ha UR i więcej

Źródło: Jak w tabeli 15.

Tak niski poziom wykorzystania UR w 2002 r. w gospodarstwach małych ekonomicznie był w części związany z tym, że wyzbyły się one ciągników i maszyn rolniczych. W tej grupie gospodarstw jakichkolwiek ciągników nie posiadało 41%, a ciągników ciężkich (100 kW i więcej) aż 94% gospodarstw. Natomiast jakichkolwiek maszyn rolniczych nie posiadało już 55% gospodarstw. Jak wskazywano wyżej w grupie tej udział gospodarstw o obszarze 30 ha i więcej wynosił aż 58%. Jednakże tym czynnikiem nie da się absolutnie wytłumaczyć niskiego poziomu wykorzystania UR w 2002 r. w gospodarstwach dużych ekonomicznie. W grupie tej wszystkie gospodarstwa mające przynajmniej 1 ha UR posiadały ciągniki rolnicze w tym 66% ciągniki dużej mocy, ponad 89% gospodarstw posiadało agregaty uprawowe, 86% gospodarstw posiadało kombajny zbożowe itd. Wyposażenie pod tym względem tej grupy gospodarstw było lepsze niż odpowiednie grupy gospodarstw średnio w rolnictwie.

Tabela 21

Jakość użytków rolnych w gospodarstwach publicznych na tle ogółu gospodarstw rolnych (dane z PSR 2002)
(w % ogółu gospodarstw posiadających UR)

Wskaźnik jakości	Ogółem gospodarstwa		Gospodarstwa > 40 ESU	
	całe rolnictwo	publiczne	całe rolnictwo	publiczne
Poniżej 0,4	19,3	9,2	10,2	1,9
0,4 - 0,7	22,7	14,6	21,2	7,6
0,7 - 1,0	23,0	21,0	30,2	24,6
1,0 i więcej	35,0	55,2	38,4	65,9

Źródło: Zestawienie własne na podstawie: „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002”, GUS, Warszawa 2003; Dla gospodarstw sektora publicznego niepublikowane dane GUS z PSR 2002.

Niskiego poziomu wykorzystania użytków rolnych w gospodarstwach publicznych nie można tłumaczyć ich słabą jakością, bowiem ich jakość jest znacznie lepsza niż średnio w kraju. W gospodarstwach publicznych udział UR o najniższym wskaźniku jakości jest niski i wynosi 9,2%, podczas gdy średnio w kraju 19,3, a o najwyższym jest bardzo wysoki – wynosi 55,2, podczas gdy średnio w kraju 35%. Relacje te są jeszcze korzystniejsze w grupie gospodarstw publicznych dużych ekonomicznie. Niski poziom wykorzystania UR może wynikać tylko z dezorganizacji powstałej w związku z realizacją nieprzemyślanej ustawy z 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa i wciąż jeszcze istniejących dużych trudności z uporządkowaniem tej sytuacji.

Bardzo ważnym wskaźnikiem poziomu produkcji roślinnej jest nie tylko odsetek gruntów rolnych w dobrej kulturze, ale także poziom i sposób ich użytkowania. Wysokie wyniki w produkcji roślinnej można osiągać nawet na słabszych glebach pod warunkiem dobrej agrotechniki. Średnio biorąc gospodarstwa publiczne na tle średniej krajowej nie wyróżniają się korzystnie (tab. 22).

Tabela 22

Gospodarstwa publiczne stosujące nawozy według ESU (% ogółu)

Gospodarstwa stosujące nawozy	Lata	Ogółem	< 4	4-8	8-16	16-40	> 40	W tym
								> 250
Mineralne	2002	66,7	32,5	58,7	80,0	86,2	96,6	99,1
	2007	56,7	29,5	41,6	55,4	57,8	82,7	94,0
Wapniowe	2002	30,1	6,9	9,3	24,3	34,9	62,3	79,3
	2007	22,0	4,7	6,5	17,6	11,9	44,7	62,7
Organiczne	2002	43,5	15,4	32,0	42,9	52,3	75,8	87,1
	2007	28,3	8,1	19,5	29,7	25,7	47,6	64,2

Źródło: Jak w tab. 17.

Jak wskazywano już wyżej, w gospodarstwach publicznych odsetek użytków rolnych w dobrej kulturze jest znacznie niższy niż średnio w rolnictwie (odpowiednio 68 i 98). Tak wysoki odsetek niewykorzystywanych i zaniedbanych użytków rolnych szczególnie może dziwić, jeśli weźmie się pod uwagę znacznie lepszą jakość UR w tych gospodarstwach niż średnio w kraju.

Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że w latach 2002-2007 odsetek gospodarstw publicznych stosujących nawożenie mineralne, wapniowe, a także organiczne wyraźnie zmalał. W rezultacie nawożenie gruntów utrzymywanych w dobrej kulturze UR w analizowanych gospodarstwach jest, średnio biorąc, słabsze niż średnio w całym rolnictwie. Przede wszystkim odsetek gospodarstw publicznych stosujących nawożenie mineralne, wapniowe i organiczne (w 2007 r. odpowiednio 57 i 28) jest znacznie mniejszy niż średnio w rolnictwie (odpowiednio 72, 52). Tylko udział gospodarstw publicznych stosujących na-

wożenie wapniowe, który w stosunku do wymagań gleb w naszym kraju jest bardzo niski, bo wynoszący 22%, jest znacznie wyższy niż kompromitująco niski w skali kraju (tylko 8,5%). Natomiast średni poziom nawożenia mineralnego użytków rolnych w dobrej kulturze UR w gospodarstwach publicznych jest nieco wyższy niż średnio w kraju (odpowiednio 144,7 i 127,3 kg NPK/ 1 ha UR).

Poziom nawożenia mineralnego w gospodarstwach publicznych jest bardzo silnie zróżnicowany według wielkości ekonomicznej gospodarstw. Poziom ten wynosi około 15 kg NPK /1 ha UR w gospodarstwach do 4 ESU i rośnie wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstw do 116 kg w gospodarstwach 100-250 ESU i aż do 169 kg w gospodarstwach 250 ESU i więcej. Oceniając poziom nawożenia użytków rolnych, należy więc mieć na uwadze to, że w gospodarstwach 250 ESU i więcej znajduje się aż 81,5%, w gospodarstwach 100-250 ESU dalsze 11,6% ogółu zasiewów w tym sektorze.

Tabela 23

Uprawa podstawowych roślin w gospodarstwach publicznych według wielkości ekonomicznej w ESU w latach 2002 i 2007 r.

Uprawy		Ogółem		< 8		8- 16		16- 40		> 40		W tym >250	
		2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Zboże	%*	63,9	56,1	36,7	31,3	77,1	58,1	81,6	64,1	92,1		95,7	88,8
	%**	82,2	84,6	63,6	70,0	88,5	87,8	88,1	87,0	94,9	80,2	97,4	93,7
Rzepak	%*	26,9	26,1	3,7	2,7	10,0	12,2	18,3	19,3	68,3		86,2	81,3
	%**	34,6	39,4	6,4	6,0	11,5	18,4	19,8	27,3	70,4	56,9	87,7	85,8
Ziemniaki	%*	25,0	12,0	19,2	8,4	41,4	21,6	36,7	17,4	17,5		23,3	14,2
	%**	32,1	18,1	33,2	18,7	47,5	32,7	39,6	24,7	24,9	11,8	23,7	15,0
Buraki	%*	17,7	14,6	2,1	1,2	14,3	5,4	17,4	9,2	41,1		53,4	49,2
	%**	22,8	22,0	3,6	2,7	16,4	8,2	18,8	13,0	42,4	12,8	54,4	52,0
											32,9		
											35,5		

* gospodarstwa uprawiające daną roślinę w % ogółu gospodarstw w grupie, ** gospodarstwa uprawiające daną roślinę w % gospodarstw z zasiewami

Źródło: Jak w tab. 17.

Jeśli chodzi o realizowane w gospodarstwach publicznych uprawy polowe, to najbardziej popularną i dominującą uprawą – podobnie jak w całym rolnictwie – jest zboże. Uprawia je zdecydowanie największy i przy tym rosnący odsetek gospodarstw. Jednak w latach 2002-2007 udział gospodarstw uprawiających zboże, szczególnie w grupach gospodarstw małych średnich ekonomicznie znacznie zmalał. W 2007 r. udział gospodarstw uprawiających zboże był

wyraźnie dodatnio skorelowany z ich wielkością ekonomiczną i rósł z 31,3 w gospodarstwach małych ekonomicznie, do 80,2 w gospodarstwach dużych ekonomicznie i 88,8% w gospodarstwach 250 ESU i więcej. Udział zbóż w zasiewach poszczególnych gospodarstw jest on nieco większy w gospodarstwach małych i średnio obszarowych (od 64 do 76%) niż w gospodarstwach dużych obszarowo (średni 54%). Jeszcze większe zróżnicowanie obserwowano w powierzchniach uprawy zbóż. W gospodarstwach małych średnio obszarowych powierzchnie uprawy zbóż są w stosunku do wielkości obszarowej tych gospodarstw stosunkowo niewielkie (od 6 ha do 33 ha). Natomiast w gospodarstwach dużych ekonomicznie są to duże plantacje (średnio 360 ha). W rezultacie w gospodarstwach dużych ekonomicznie skupione jest 96% ogółu zasiewów zbóż, w tym w gospodarstwach 250 ESU i więcej prawie 79%.

W analizowanych gospodarstwach drugą co do popularności uprawą jest rzepak. Jednak w odróżnieniu od uprawy zbóż jest on, podobnie jak w rolnictwie ogółem, domeną gospodarstw większych ekonomicznie i obszarowo. W latach 2002-2007 udział gospodarstw uprawiających rzepak utrzymał się prawie na tym samym poziomie (prawie 27 w 2002 r. i ponad 26% w 2007 r.), z tym że wzrósł nieco w gospodarstwach średnich ekonomicznie, a zmalał nieco w gospodarstwach małych i dużych ekonomicznie. Udział gospodarstw uprawiających rzepak wynosi kilka procent w gospodarstwach małych ekonomicznie i kilkanaście procent w średnich ekonomicznie. W gospodarstwach dużych ekonomicznie udział ten jest zdecydowanie wyższy i wynosi już prawie 57%, w tym o wielkości komicznej 250 ESU i więcej – 81%. Także udział rzepaku w strukturze zasiewów w poszczególnych gospodarstwach jest zdecydowanie dodatnio skorelowany z wielkością ekonomiczną gospodarstw i rośnie z 3,7 w gospodarstwach małych ekonomicznie do 20,3% w gospodarstwach dużych ekonomicznie.

Z roślin przemysłowych uprawianych w gospodarstwach publicznych oprócz rzepaku ważne znaczenie mają buraki cukrowe. Udział gospodarstw uprawiających buraki w latach 2002-2007 w warunkach znanych ograniczeń zmalał, jednak stosunkowo nieznacznie z 17,7 do 14,6%. W 2007 r. udział ten wzrastał z 1,2% w gospodarstwach do 8 ESU do 9,2% w gospodarstwach 16-40 ESU. W gospodarstwach dużych ekonomicznie udział był znacznie wyższy i wynosił prawie 33%. W gospodarstwach tych buraki w strukturze zasiewów zajmowały 4,6%, a więc ponad trzykrotnie więcej niż ziemniaki. Średnia powierzchnia upraw buraków gospodarstwach dużych ekonomicznie wynosiła prawie 75 ha, w tym w gospodarstwach ponad 250 ESU, podczas gdy w gospodarstwach małych i średnio obszarowych tylko po kilka ha. W rezultacie koncentracja uprawy buraków w gospodarstwach dużych jest bardzo duża.

Powierzchnia upraw buraków w tych gospodarstwach stanowi ponad 99% ogółu zasiewów buraków.

Jeszcze w 2002 r. znacząca część gospodarstw zajmowała się uprawą ziemniaków. Jednak popularność tej uprawy szybko maleje. W latach 2002-2007 udział gospodarstw uprawiających ziemniaki zmniejszył się o połowę (z 25 do 12%). Przy tym zmniejszenie upraw nastąpiło we wszystkich analizowanych grupach wielkości ekonomicznej. Udział ziemniaków w strukturze zasiewów w poszczególnych grupach gospodarstw jest niewielki i zmniejsza się wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstw od 3,1% w gospodarstwach małych ekonomicznie do 1,3 w gospodarstwach dużych ekonomicznie. Rzeczywiście towarową uprawą ziemniaków zajmują się aktualnie tylko gospodarstwa duże ekonomicznie. W tej grupie gospodarstw średnia plantacja ziemniaków wynosi prawie 68 ha, w tym w gospodarstwach 250 ESU i więcej ponad 96 ha. W pozostałych gospodarstwach średnie powierzchnie uprawianych ziemniaków są niewielkie od około 1 ha w grupie gospodarstw do 8 ESU do 2,7 ha w grupie 16-40 ESU. W rezultacie aż ponad 95% powierzchni uprawianych ziemniaków jest w gospodarstwach dużych ekonomicznie, w tym ponad 81% w gospodarstwach ponad 250 ESU.

Tabela 24

Skala i struktura uprawy podstawowych roślin w gospodarstwach publicznych według wielkości ekonomicznej w ESU w 2007 r.

Uprawy		Ogółem	< 8	8- 16	16- 40	> 40	W tym >250
Zboże	ha*	202,0	5,6	21,5	32,7	359,6	622,0
	%**	100	0,6	1,0	2,3	96,1	78,8
	%***	54,5	66,7	75,7	63,7	54,1	52,7
Rzepak	ha*	158,1	3,6	7,1	17,7	190,1	270,5
	%**	100	0,1	0,2	1,1	98,6	86,0
	%***	19,9	3,7	5,2	10,8	20,3	21,0
Ziemniaki	ha*	22,5	1,0	1,7	2,7	57,9	96,3
	%**	100	1,2	1,2	2,3	95,3	81,3
	%***	1,3	3,1	2,2	1,5	1,3	1,3
Buraki	ha*	64,3	2,0	2,5	5,6	74,8	105,2
	%**	100	0,1	0,1	0,7	99,1	89,3
	%***	4,5	0,9	0,8	0,2	4,6	5,0

* średnia powierzchnia uprawy w ha, ** % ogółu powierzchni uprawy danej rośliny we wszystkich gospodarstwach; *** powierzchnia zasiewów poszczególnych roślin uprawnych w % ogółu zasiewów w danej grupie gospodarstw

Źródło: Jak w tab. 17.

Prawie 9% gospodarstw publicznych prowadzi uprawę warzyw gruntowych, a 4% warzyw pod osłonami. Jednak w gospodarstwach małych i średnich ekonomicznie plantacje warzyw gruntowych są niewielkie. W gospodarstwach dużych ekonomicznie plantacje warzyw są znacznie większe, jednak udział ta-

kich gospodarstw jest znacznie mniejszy (5,4%). W tych gospodarstwach średnia plantacja ma 25 ha. W rezultacie 83% powierzchni upraw warzyw gruntowych znajduje się w gospodarstwach dużych ekonomicznie. Uprawa warzyw pod osłonami na dużą skalę prowadzona jest zasadniczo w 3 wyspecjalizowanych gospodarstwach o wielkości ekonomicznej ponad 250 ESU. Średnia plantacja w tych gospodarstwach wynosi ponad 70 ha. Udział tych gospodarstw w ogólnej powierzchni upraw warzyw pod osłonami w gospodarstwach publicznych wynosi 80%.

Znaczna część gospodarstw publicznych posiada plantacje oraz szkółki drzew i krzewów różnego rodzaju (ogółem 18,4%), w tym drzew owocowych (12,2%), krzewów owocowych (3,7%), szkółki drzew i krzewów ozdobnych (2,2%). Jednak, podobnie jak w wyżej omówionych uprawach, ponad 91% powierzchni upraw trwałych znajduje się w gospodarstwach dużych ekonomicznie. W gospodarstwach tych średnia plantacja upraw trwałych wynosi 25 ha, w tym drzew owocowych prawie 68 ha, krzewów owocowych prawie 6 ha, a szkółek drzew i krzewów ozdobnych 13 ha.

Sady o ogólnej powierzchni 1175 ha posiada 114 gospodarstw, a więc 13,7% ogółu gospodarstw publicznych. Jednak aż ponad 81% powierzchni ogólnej sadów skupiona jest w 13 gospodarstwach. Średnia powierzchnia sadu w tych gospodarstwach wynosi 76,5 ha.

Niska wielkość ekonomiczna gospodarstw publicznych wynika nie tylko z niskiego wykorzystania posiadanych przez te gospodarstwa użytków rolnych, ale także z tego, że tylko niewielka ich część prowadzi chów zwierząt gospodarskich. Przy tym w latach 2002-2007 udział gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie wyraźnie się obniżył, średnio z 45,5 do 31,1%. Obniżenie tego udziału wystąpiło we wszystkich analizowanych grupach gospodarstw. Udział ten jest silnie dodatnio skorelowany z wielkością ekonomiczną gospodarstw i w 2007 r. rośnie od 12,8% w grupie do 8 ESU do 65,7 w grupie 250 i więcej ESU. Z punktu widzenia dobrej praktyki rolniczej może niepokoić fakt znacznego zwiększenia odsetka gospodarstw dużych ekonomicznie bez zwierząt gospodarskich, opierających swoją wielkość na użytkowaniu bardzo dużych powierzchni UR. Ze względu na to, że większość użytkowanych gruntów rolnych wymaga nawożenia organicznego, ograniczanie się przez te gospodarstwa tylko do produkcji roślinnej może prowadzić do degradacji UR. Obawa ta jest uzasadniona tym bardziej że, jak wskazywano już wyżej, także sytuacja w zakresie nawożenia mineralnego i wapnowania gleb nie jest najlepsza.

Jeśli chodzi o utrzymywane zwierzęta to jeszcze w 2002 r. najczęściej była to trzoda chlewna. Utrzymywało ją 27,6% gospodarstw, podczas gdy było 24,8, w tym krowy 22,3. Te średnie proporcje wynikały przede wszystkim

z tego, że gospodarstwach małych średnich ekonomicznie był dużo większy udział gospodarstw utrzymujących trzodę niż bydło, w tym szczególnie krowy. Natomiast w gospodarstwach dużych ekonomicznie już w 2002 r. udział gospodarstw utrzymujących bydło, w tym krowy, był dużo wyższy niż utrzymujących trzodę. W latach 2002-2007 sytuacja ta, w rezultacie znacznie większego spadku liczby gospodarstw utrzymujących trzodę niż bydło, radykalnie zmieniła na korzyść bydła.

W 2007 r. bydło utrzymywało jednak tylko 18,2% (w 2002 r. 24,8) ogółu gospodarstw sektora publicznego. Udział gospodarstw utrzymujących bydło był szczególnie niski (0,6%) w gospodarstwach małych ekonomicznie i szybko wzrastał wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstw, do 60,4% w gospodarstwach największych ekonomicznie, a więc ponad 250 ESU. Przy tym gospodarstwa duże ekonomicznie charakteryzują się utrzymywaniem bardzo dużych stad bydła (średnio 839 sztuk), w tym także krów (średnio 314 sztuk). W rezultacie w gospodarstwach dużych ekonomicznie utrzymywanych jest 99,2% bydła, w tym 99,3% krów. Zdecydowana większość bydła, w tym krów, utrzymywana jest w gospodarstwach największych ekonomicznie (250 i więcej ESU) odpowiednio 89,4 i 92,0% .

Tabela 25

Gospodarstwa publiczne ze zwierzętami gospodarskimi według wielkości ekonomicznej w ESU w latach 2002 i 2007 r. (w % ogółu gospodarstw)

Zwierzęta	Ogółem		< 8		8- 16		16- 40		> 40		W tym >250	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Ogółem	45,5	31,1	17,6	12,8	50,0	28,4	47,7	28,4	78,9	52,4	91,4	65,7
Bydło	24,8	18,2	2,1	0,6	10,0	9,4	19,3	13,8	63,8	40,6	85,3	60,4
- krowy	22,3	16,4	1,6	0,3	5,7	5,4	15,6	9,2	59,2	39,6	82,8	59,7
Trzoda	27,6	13,3	13,4	6,9	37,1	14,9	33,0	12,8	43,4	20,1	42,2	23,9
Owce	4,7	3,8	1,0	0,6	2,8	4,0	6,4	0,9	9,8	8,3	15,5	10,4
Drób kurzy	1,9	1,1	0,8	0,3	-	-	-	0,9	3,8	2,2	2,6	1,5
Konie	15,3	11,2	7,1	5,7	17,1	13,5	14,6	8,2	26,8	17,2	39,7	23,9

Źródło: Jak w tab. 17.

Trzodę chlewną w 2007 r. utrzymywało już tylko 13,3% (w 2002 r. 27,6) gospodarstw. Udział gospodarstw utrzymujących trzodę w poszczególnych grupach wielkości ekonomicznej nie jest tak zróżnicowany jak dla bydła i nie tak jednoznacznie skorelowany z ich wielkością ekonomiczną. Jednak także w tym przypadku występuje bardzo silna korelacja wielkości ekonomicznej z wielkością stada utrzymywanej trzody. Jeśli w gospodarstwach małych ekonomicznie stada te liczą od kilkunastu do kilkudziesięciu sztuk, to w gospodarstwach dużych ekonomicznych średnie stado trzody chlewnej liczy 1150 sztuk, a w go-

spodarstwach ponad 250 ESU aż 2580 sztuk. W rezultacie prawie 98% trzody utrzymywane jest w gospodarstwach dużych ekonomicznie.

Tylko bardzo niewielka liczba gospodarstw publicznych (3,8%) utrzymuje owce. Są to przede wszystkim specjalistyczne spółki hodowli zwierząt. W rezultacie najwyższy udział gospodarstw utrzymujących owce (10,4%) jest w grupie gospodarstw powyżej 250 ESU. Zatem aż ponad 96% ogółu owiec, mimo niskiej opłacalności chowu owiec, utrzymywanych jest w gospodarstwach dużych ekonomicznie. Średnie stado owiec w tych gospodarstwach liczy ponad 500 sztuk.

Tabela 26

Struktura pogłowia zwierząt gospodarskich w gospodarstwach publicznych według wielkości ekonomicznej w ESU w 2007 r.
(w % ogółu danego pogłowia)

Zwierzęta	Ogółem w tys.	< 8	8- 16	16- 40	> 40	W tym >250
Bydło	888,6	0,0	0,1	0,8	99,2	89,4
- krowy	37,5	0,0	0,1	0,4	99,3	92,0
Trzoda	93,8	0,4	0,5	1,5	97,6	88,0
Owce	13,6	0,1	3,5	0,0	96,3	67,7
Drób kurzy	114,5	0,0	0,0	47,7	52,3	1,6
Konie	6,8	2,2	1,0	5,2	91,6	63,5

Źródło: Jak w tab. 17.

Niewielka liczba gospodarstw publicznych zajmuje się także chowem drobiu. Farmy drobiarskie posiada tylko 8 gospodarstw, w tym 7 jest w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie, powyżej 40 ESU i 1 w grupie 16-40 ESU. Są to farmy o średniej wielkości stada nieco ponad 14 tys. sztuk.

Natomiast stosunkowo dużo gospodarstw publicznych (11,2% ogółu) utrzymuje konie. Jest to tylko w jakiejś części efekt funkcjonowania spółek hodowli koni i stad ogierów. W gospodarstwach największych ekonomicznie (ponad 250 ESU) udział gospodarstw utrzymujących konie wynosi prawie 24%. Konie utrzymywane są także, choć w niewielkich stadach, w gospodarstwach małych i średnich ekonomicznie. W rezultacie aż prawie 92% koni utrzymywane jest w grupie gospodarstw powyżej 40 ESU i dalsze ponad 5% w grupie 16-40 ESU.

Niski udział gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie nie wynika ze słabego wyposażenia w budynki gospodarcze, w tym obory i chlewnie. Jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli 27 znaczna część obór i chlewni już w 2002 r. nie była wykorzystana.

Tabela 27

Gospodarstwa publiczne posiadające podstawowe budynki gospodarcze
w 2002 r.

Budynki	Ogółem	Wielkość ekonomiczna w ESU							
		< 4	4-8	8-16	16-40	> 40	w tym:		
							40-100	100-250	> 250
Obory	38,9	8,2	20,0	32,9	43,1	79,6	62,0	82,1	88,8
Chlewnie	35,5	14,7	33,3	40,0	44,0	55,5	45,1	59,0	59,5
Kurniki	4,0	1,0	-	1,4	5,5	8,7	5,6	11,5	8,6

Źródło: Jak w tab. 12.

Brak jest danych w tym zakresie dla 2007 r. Prawdopodobnie jednak w związku z tym, że w latach 2002-2007 ulegały likwidacji przede wszystkim gospodarstwa słabsze ekonomicznie, to udział gospodarstw wyposażonych w budynki gospodarcze mógł raczej się poprawić. Można więc sądzić, że w latach 2002-2007, w związku ze znacznym zmniejszeniem udziału gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie, wykorzystanie budynków, a w szczególności chlewni, znacznie się pogorszyło.

Niski poziom produkcji w gospodarstwach publicznych małych i średnich ekonomicznie nie da się tłumaczyć także brakiem umiejętności zarządczych u kierujących tymi gospodarstwami. Już w 2002 r. kierujący gospodarstwami publicznymi, na tle średniej krajowej, charakteryzowali się bardzo wysokim poziomem przygotowania ogólnego i zawodowego. Aż 54,3% kierujących tymi gospodarstwami miało wykształcenie wyższe rolnicze, dalsze 10,5% policealne i średnie rolnicze, podczas gdy kierujący gospodarstwami w całym rolnictwie odpowiednio 0,8 i 4,2%. Przy tym w latach 2002-2007 poziom ten – i tak już wysoki – jeszcze wzrósł. W 2007 r. wśród ogółu kierujących gospodarstwami publicznymi wyższe wykształcenie posiadało 86,4%, w tym rolnicze 61,4% osób, a wykształcenie policealne średnie odpowiednio 13,0 i 24,1%.

Tabela 28

Poziom wykształcenia rolniczego kierujących gospodarstwami publicznymi
według grup wielkości ekonomicznej w latach 2002-2007
(w % w danej grupie)

Wykształcenie rolnicze	Rok	Ogółem	Wielkość ekonomiczna w ESU					
			<4	4-8	8-16	16-40	>40	>250
Wyższe	2002	54,3	25,8	40,0	51,4	40,0	85,7	91,4
	2007	61,4	40,7	59,7	58,1	64,2	78,6	89,6
Policealne średnie	2002	10,5	24	8	15	18	22	4
	2007	9,4	19	4	12	15	28	5
Zasadnicze zawodowe	2002	1,1	4	-	1	2	2	1
	2007	0,5	3	1	-	-	-	-
Kurs rolniczy	2002	9	2	3	2	2	-	-
	2007	20	6	4	2	2	6	4

Źródło: Jak w tab. 17.

Poziom wykształcenia kierujących gospodarstwami jest dodatnio skorelowany z wielkością ekonomiczną gospodarstw. Dotyczy to w szczególności wykształcenia wyższego. W 2007 r. wykształceniem wyższym legitymowało się 40,7% kierujących gospodarstwami do 4 ESU i aż 89,6% powyżej 250 ESU. W latach 2002-2007 udział kierujących z wykształceniem wyższym rolniczym wzrósł w gospodarstwach małych i średnich ekonomicznie, a zmalał nieco jedynie w dużych ekonomicznie. Nie jest to jednak efekt obniżenia poziomu wykształcenia kierujących gospodarstwami w tej grupie. Jest to efekt obejmowania tych stanowisk przez osoby z wyższym wykształceniem w innych dyscyplinach, przede wszystkim w ekonomii i zarządzaniu. W 2007 r. udział kierujących z wykształceniem wyższym w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie wyniósł 89,2%, w tym powyżej 250 ESU 92,4.

Znaczna część gospodarstw publicznych rozwija działalność pozarolniczą. Wynika to przede wszystkim z tego, że większość z tych gospodarstw posiada nadmiar budynków i sprzętu w stosunku do poziomu i zakresu prowadzonej działalności rolniczej. Czynnikiem zwiększającym zainteresowanie działalnością pozarolniczą są przede wszystkim przedsiębiorczość kierujących gospodarstwami i to, że właścicielami tych gospodarstw są często jednostki gospodarcze lub instytucje ukierunkowane na inną działalność niż rolniczą. W rezultacie odsetek gospodarstw publicznych posiadających dochody pozarolnicze jest kilkakrotnie wyższy niż ogółu gospodarstw w kraju. Wyjątkiem jest tu grupa ogółu gospodarstw powyżej 250 ESU, w której odsetek ten w gospodarstwach ogółem jest tylko o około 1/3 niższy niż w gospodarstwach publicznych. Wynika to z tego, że grupa ta jest zdominowana przez spółki, z reguły powstałe na mieniu po zlikwidowanych PGR, spółdzielnie produkcji rolnej przeważnie RSP i właśnie gospodarstwa publiczne.

Tabela 29

Gospodarstwa publiczne posiadające dochody z działalności gospodarczej innej niż działalność rolnicza na tle ogółu gospodarstw rolnych w 2007 r.

Gospodarstwa		Ogółem	Wielkość ekonomiczna w ESU					
			< 4	4-8	8-16	16-40	> 40	> 250
Gospodarstwa publiczne	liczba	233	34	23	14	34	128	60
	%	28,0	13,2	29,9	18,9	31,2	40,9	44,8
Ogółem rolnictwo	liczba	115150	89309	11528	7391	4625	2296	410
	%	4,8	4,6	5,2	5,1	5,8	12,3	32,6

Źródło: „Charakterystyka gospodarstw rolnych 2007”, GUS, Warszawa 2008; dla gospodarstw publicznych niepublikowane dane GUS z reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Z rodzajów działalności pozarolniczej wykazywanej przez GUS przy charakterystyce gospodarstw wynika, że gospodarstwa publiczne, podobnie jak go-

gospodarstwa ogółem, najczęściej prowadzą działalność usługową własnym sprzętem. Udział gospodarstw realizujących taką działalność rośnie wraz z wielkością ekonomiczną gospodarstw z 23,5% w grupie gospodarstw do 4 ESU, do 56,7 w grupie ponad 250 ESU. Popularnymi rodzajami działalności w analizowanych gospodarstwach są także agroturystyka i wynajem pokoi oraz hodowla ryb w stawach. Natomiast prawie połowa gospodarstw publicznych prowadzi działalność nie sklasyfikowaną przez GUS przy charakterystyce gospodarstw. Inne badania wskazują, że jest to przede wszystkim wynajem budynków na różnego rodzaju magazyny oraz składowanie i sprzedaż środków produkcji (nawozy, środki ochrony roślin, pasze, nasiona kwalifikowane itp.)

Tabela 30

Rodzaje działalności gospodarczej innej niż działalność rolnicza
w gospodarstwach publicznych według wielkości ekonomicznej w ESU

Rodzaj działalności		Ogółem	Wielkość ekonomiczna w ESU					
			<4	4-8	8-16	16-40	>40	>250
Działalność usługowa własnym sprzętem	liczba	101	8	10	6	14	63	34
	%*	43,3	23,5	43,5	42,9	41,2	49,2	56,7
Agroturystyka, wynajem pokoi	liczba	44	5	5	2	8	24	13
	%	18,9	14,7	21,7	14,3	23,5	18,8	21,7
Przetwórstwo produktów rolnych	liczba	18	-	-	-	-	18	13
	%	7,7	-	-	-	-	14,1	21,7
Przetwarzanie drewna	liczba	11	4	1	1	1	4	-
	%	4,7	11,8	4,3	7,1	2,9	3,1	-
Akwakultura	liczba	24	2	3	1	2	16	6
	%	10,3	5,9	13,0	7,1	5,9	12,5	10,0
Wytwarzanie energii odnawialnej na rynek	liczba	5	2	-	-	-	3	1
	%	2,1	5,9	-	-	-	2,3	1,7
Inne działalności łącznie z chowem zwierząt futerkowych	liczba	116	18	9	8	20	61	30
	%	49,8	52,9	39,1	57,1	58,8	47,7	50,0

* % w stosunku do liczby gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą. Nie sumuje się do 100% ponieważ niektóre gospodarstwa prowadzą kilka rodzajów działalności.

Źródło: Jak w tab. 17.

Wyżej przedstawione zmiany w gospodarstwach publicznych (w powierzchni UR, w zakresie i strukturze produkcji rolnej i pozarolniczej), a także zwrócenie większej uwagi na efektywność wykorzystania zasobów pracy, spowodowało bardzo duże zmniejszenie zatrudnienia w tych gospodarstwach. Zatrudnienie ogółem w latach 2002-2007 zmniejszyło się z 20,9 do 10,3 tys., a więc ponad dwukrotnie. Największe zmniejszenie zatrudnienia (ponad trzykrotne) nastąpiło w gospodarstwach małych i średnich ekonomicznie. Był to przede wszystkim efekt zmniejszania zdecydowanie nadmiernego zatrudnienia

w tych gospodarstwach w 2002 r. Znacznie mniejszy spadek zatrudnienia, o około 47%, wystąpił w gospodarstwach dużych ekonomicznie.

III.3. Przedsiębiorstwa rolne w strukturze gospodarstw sektora publicznego

Dokonana analiza przemian w strukturze gospodarstw sektora publicznego wyraźnie wskazuje, że ciągle przeżywa on duże trudności związane z realizacją głębokich przemian systemowych. W rezultacie – z punktu widzenia nie formalnoprawnego, a ekonomicznego – znaczną część gospodarstw publicznych trudno zaliczyć do kategorii przedsiębiorstw rolnych. Mimo że sytuacja w latach 2002-uległa znacznej poprawie to:

- 184 gospodarstwa, mimo że dysponują 108,4 tys. ha UR (średnio na 1 gospodarstwo przypada 589 ha UR), nie prowadzi żadnej działalności rolniczej;
- 335 gospodarstw, mimo że dysponuje 73,7 tys. ha UR (średnio na 1 gospodarstwo przypada 220 ha UR), znajduje się w grupie gospodarstw małych ekonomicznie do 8 ESU, w tym 190 do 2 ESU i 68 do 4 ESU. Gospodarstwa te dysponując 16,3% ogółu UR w gospodarstwach publicznych prowadzących produkcję rolną, mają tylko 0,5% udział w zasiewach i jeszcze mniejszy udział w pogłowie zwierząt gospodarskich (zerowy w bydło, 0,4% w trzodzie, 0,1 w owcach). O skali i poziomie produkcji rolnej w tych gospodarstwach świadczy fakt, że dla uzyskania takiej wielkości ekonomicznej wystarcza produkcja rolna z kilku ha UR.

Z powyższego wynika, że 515 gospodarstw z ogólnej liczby 1015 gospodarstw publicznych absolutnie nie można zaliczyć nawet do mikroprzedsiębiorstw. Są to z reguły gospodarstwa w likwidacji lub w upadłości i ich mienie w niedalekiej przyszłości będzie rozdysponowane poprzez sprzedaż lub dzierżawę. Już aktualnie gospodarstwa te, nawet prowadzące działalność rolniczą, większość swoich użytków rolnych wydzierżawiają osobom trzecim. Na przykład gospodarstwa małe ekonomicznie (do 8 ESU) z posiadanych 378 tys. ha UR aż 81% wydzierżawiają osobom trzecim, a użytkują tylko 73,7 tys. ha UR, których zdecydowaną większość także nie wykorzystują do produkcji rolnej.

Dalsze 183 gospodarstwa dysponujące 46,1 tys. ha UR (średnio na gospodarstwo przypada ponad 250 ha) znajduje się w grupie gospodarstw średnich ekonomicznie. Gospodarstwa te dysponując 10,2% ogółu UR, mają 0,7% udział w zasiewach i niewielki udział – poza drobiem – w pogłowie zwierząt gospodarskich (0,9 w bydło, 2,0 w trzodzie i 3,5% w owcach). O skali i poziomie produkcji rolnej w tych gospodarstwach świadczy fakt, że dla uzyskania takiej wielkości ekonomicznej wystarcza produkcja rolna z kilkunastu ha UR. Gospodarstwa te z punktu widzenia ich wielkości ekonomicznej można zaliczyć do mikroprzedsiębiorstw. Większość tych gospodarstw, biorąc pod uwagę tak niski poziom produkcji, także przeznaczona jest chyba do likwidacji i wyprzedaży ich mienia.

Przeprowadzona analiza potwierdza jednocześnie tezę, że do kategorii klasycznych przedsiębiorstw rolnych można zakwalifikować gospodarstwa powyżej 40 ESU. Mimo że sektor gospodarstw publicznych wyraźnie się kurczy, to grupa przedsiębiorstw rolnych w tym sektorze rośnie. Liczba przedsiębiorstw (gospodarstw o wielkości ekonomicznej 40 ESU i więcej) w latach 2002-2007 wzrosła z 265 do 313, a więc aż o 18%. W rezultacie ich udział w grupie gospodarstw publicznych ogółem wzrósł z 20,9 do 30,8%, a w grupie gospodarstw prowadzących działalność rolniczą z 32,1 do 37,7%. Jednak powierzchnia użytkowanych przez te przedsiębiorstwa gruntów rolnych prawie nie wzrosła (w latach 2002-2007 wzrost z 329,6 do 331,3 tys. ha, a więc tylko o 0,5%). Natomiast w związku z dużym zmniejszeniem się w analizowanym okresie powierzchni użytków rolnych w całym sektorze (z 933,5 do 569,7 tys. ha) i w grupie gospodarstw prowadzących produkcję rolną (z 565,0 do 451,1 tys. ha) udział przedsiębiorstw w ich użytkowaniu wzrósł odpowiednio z 35,3 do 58,2% i z 58,3 do 73,4%.

Przedsiębiorstwa, chociaż stanowią niewielką część ogółu gospodarstw publicznych, przytłaczają dominującą zarówno w produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej. W 2007 r. kiedy dysponowały 73,4% użytków rolnych, ich udział w zasiewach całego sektora gospodarstw publicznych wynosił: dla zbóż 96,1%, rzepaku 98,6%, ziemniaków 95,3%, a buraków cukrowych 99,1%. Jeszcze bardziej dominujący jest udział przedsiębiorstw w strukturze pogłowia zwierząt gospodarskich, bowiem w pogłowiu bydła wynosi 99,2%, w tym krów 99,3, w pogłowiu trzody chlewnej 97,6%. W związku z tym, że przedsiębiorstwa rolne w porównaniu do pozostałych gospodarstw tego sektora posiadają lepsze jakościowo użytki rolne i stosują lepsze technologie produkcji roślinnej, w tym lepsze nawożenie i lepszą ochronę roślin, a także produkcji zwierzęcej, to udział produkcji rolniczej wytwarzanej w tych przedsiębiorstwach musi być jeszcze większy niż podane wyżej udziały w strukturze zasiewów i pogłowiu zwierząt gospodarskich.

W analizowanym okresie w publicznych przedsiębiorstwach rolnych mimo wzrostu, chociaż niewielkiego, użytków rolnych nastąpiło znaczące zmniejszenie zatrudnienia. W latach 2002-2007 liczba pracujących ogółem w przeliczeniu na pełnozatrudnionych (AWU) zmniejszyła się z 17,5 do 9,2 tys., a więc o 47%, w przeliczeniu na 1 przedsiębiorstwo z 66 do nieco ponad 29 AWU, a w przeliczeniu na 100 ha UR: z 5,3 do 2,8 AWU. Nawet w grupie o największej wielkości ekonomicznej (250 ESU i więcej) średnio na 1 przedsiębiorstwo przypada mniej niż 50 pracujących. Przedsiębiorstwa rolne według klasyfikacji przedsiębiorstw stosowanej w naszym kraju należą więc do przedsiębiorstw małych. Tylko niewiele z nich według liczby zatrudnionych można zaliczyć do przedsiębiorstw średnich.

ROZDZIAŁ IV. PRZEMIANY STRUKTURALNE W GOSPODARSTWACH PRYWATNYCH OSÓB PRAWNYCH

Gospodarstwa prywatnych osób prawnych są częścią sektora gospodarstw prawnych, a jednocześnie sektora gospodarstw prywatnych w naszym rolnictwie. Podstawowym członem tego subsektora jest grupa gospodarstw prywatnych osób prawnych zorganizowanych w formie jednostkach prawa handlowego, a więc przede wszystkim w formie spółek z ograniczoną odpowiedzialnością. Kształtowanie się tej grupy gospodarstw rozpoczęło się na początku lat 90. Podstawą tego rozwoju były przemiany ustrojowe w naszym kraju, które rozpoczęły się w 1989 r. W latach 1990-1996 widoczny był dynamiczny proces rozwoju i formowania się tej części sektora gospodarstw prywatnych osób prawnych.

Bazą tego rozwoju była przede wszystkim likwidacja PGR, przejęcie mienia po zlikwidowanych PGR do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa i rozdysponowywanie tego mienia, w tym użytków rolnych, głównie poprzez sprzedaż, dzierżawę i nieodpłatne przekazanie. W rezultacie różnego rodzaju prywatne jednostki prawne nabywały, wydzierżawiały lub otrzymywały nieodpłatnie całe popegeerowskie gospodarstwa rolne lub ich części dla swoich potrzeb, niekiedy niekoniecznie w celu realizacji produkcji rolnej. Tworzone były także prywatne spółki w celu zakupu lub dzierżawy popegeerowskich gospodarstw rolnych i prowadzenia produkcji rolnej.

Przykładem mogą być spółki byłych pracowników PGR, którzy w takim działaniu widzieli jedyną możliwość utrzymania swoich miejsc pracy. W procesie rozdysponowania Zasobu WRSP, przede wszystkim poprzez dzierżawę uczestniczył też, chociaż na niewielką skalę, kapitał zagraniczny. W rezultacie w 1996 r. funkcjonowało w naszym rolnictwie 1920 gospodarstw prywatnych osób prawnych w tym: 1784 własności krajowej (1155 były to spółki prawa handlowego), 100 gospodarstw własności zagranicznej i 36 własności mieszanej.

Do tego subsektora od początku lat 90. zaliczone zostały także spółdzielnie produkcji rolnej (SPR)⁵⁵. Trzonem tej grupy gospodarstw były, i są, rolnicze spółdzielnie produkcyjne. Jednak uwarunkowania rozwoju tej grupy gospodarstw od początku przemian systemowych były diametralnie różne w porównaniu do grupy gospodarstw omówionej wyżej. Był to przede wszystkim efekt zanegowania po 1989 r. produkcyjnej spółdzielczości rolniczej jako drogi po-

---

⁵⁵ Spółdzielnie produkcji rolnej to kategoria wprowadzona w statystyce rolnej od 1993 r. i obejmuje głównie rolnicze spółdzielnie produkcyjne (RSP) oraz gospodarstwa kółek rolniczych i gospodarstwa spółdzielcze o przeważającej działalności rolniczej (źródło: „Podmioty gospodarcze w rolnictwie, schemat grupowania jednostek zaliczanych do działu „Rolnictwo” - Rocznik Statystyczny Rolnictwa”, GUS, Warszawa 1993, str. 32).

prawy struktury agrarnej naszego rolnictwa i traktowanie tej formy gospodarowania jako reliktu PRL. W tej sytuacji od początku lat 90. uwidoczniło się wiele niekorzystnych tendencji w procesie rozwoju RSP. Przede wszystkim zahamowany został proces powstawania nowych RSP, a jednocześnie nasilił się proces likwidacji istniejących, głównie mniejszych i słabszych ekonomicznie. Należy jednak odnotować, że likwidacji ulegały także silne ekonomicznie RSP. Następowo to przede wszystkim poprzez przekształcania się RSP w spółki prawa handlowego. Często jednak likwidacja RSP była także wynikiem dążenia części członków do podziału znacznego majątku (najczęściej sprzyjał temu wcześniej dokonany podział majątku zespołowego) w celu jego spożytkowania, w tym także w celu rozpoczęcia samodzielnej działalności gospodarczej (działalności „na własną rękę”). W rezultacie w latach 1990-1996 liczba RSP zmniejszyła się z 2240 do 1383, a więc o 38%, a powierzchnia UR w ich użytkowaniu z 696 do 449 tys. ha, a więc o ponad 36%. Likwidacji ulegały także (lub zaprzestawały działalności produkcyjnej pozostałe gospodarstwa spółdzielcze, a więc gospodarstwa zespołowe Kółek Rolniczych i gospodarstwa różnego rodzaju spółdzielczości wiejskiej. W sumie w 1996 r. funkcjonowało prawie 2467 spółdzielni produkcji rolnej (SPR). Podstawowy trzon SPR stanowiło 1383 tys. rolniczych spółdzielni produkcyjnych (RSP), a więc 56% ogółu gospodarstw spółdzielczych.

Tabela 31

Gospodarstwa prywatnych osób prawnych i ich udział w użytkowaniu ziemi rolnej według grup obszarowych w 1996 r.

Grupy obszarowe ha UR	Liczba gospodarstw		Użytki rolne	
	liczba	%	ha	%
Do 1 ha	921	21,0	624	0,0
1-30	817	18,6	7 735	0,52
30 i więcej	2649	60,4	1 452 698	99,41
30-50	139	3,2	5 430	0,37
50-100	264	6,0	19 622	1,34
100-200	385	8,8	57 336	3,92
200-500	886	20,2	301 277	20,62
500-1000	644	15,1	456 066	31,21
>1000	331	7,5	612 957	41,95
Ogółem	4387	100	1 461 057	100

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie: „Użytkowanie i jakość gruntów, PSR 1966”, GUS, Warszawa 1997.

W sumie w 1996 r. cały sektor gospodarstw prywatnych osób prawnych liczył 4387 gospodarstw, w tym 2467 w formie spółdzielni produkcji rolnej, 1291 w formie spółek prawa handlowego (w tym 1155 własności krajowej i 136

własności zagranicznej i mieszanej) oraz 629 gospodarstw własności krajowej w innych formach organizacyjno-prawnych. Gospodarowały one na 1461 tys. ha UR, a więc 8,4% UR będących w użytkowaniu ogółu gospodarstw rolnych w kraju (w tym SPR dysponowały 2,9, a pozostałe 5,5%). Jednak znaczenie tych gospodarstw było znacznie większe niż udział w użytkowaniu UR: ich udział w produkcji towarowej całego rolnictwa wynosił 12,6 %, w tym SPR 5,5, a pozostałych gospodarstw 7,7⁵⁶.

W strukturze obszarowej analizowanego subsektora w 1996 r. dominowały gospodarstwa duże obszarowo (30 ha i więcej). Takich gospodarstw było 2,65 tys., a więc 61,3% ogółu gospodarstw prywatnych osób prawnych. Jednak w tych gospodarstwach skupione było aż 99,4% UR będących w dyspozycji wszystkich prywatnych osób prawnych. W grupie tej średnie gospodarstwo dysponowało 548 ha UR. W strukturze tej grupy dominowały gospodarstwa powyżej 200 ha UR (1382 gospodarstwa, 52,2% ogółu gospodarstw tej grupy oraz 93,9% ogółu UR w grupie powyżej 30 ha UR). Jednak należy zauważyć, że w grupie tej było aż 921 jednostek gospodarczych (21% ogółu), które dysponowały tylko działkami rolnymi (do 1 ha UR) oraz 817 (18,6% ogółu), które dysponowały małymi i średnimi gospodarstwami. Mimo to, średnie gospodarstwo w całej grupie gospodarstw (i działek) rolnych prywatnych osób prawnych dysponowało 333 ha UR.

W związku ze wskazaną wyżej specyfiką formowania się analizowanej grupy gospodarstw, większość gospodarstw tej grupy opierała swoją działalność o grunty dzierżawione, przede wszystkim z Zasobu WRSP. Aż 1278 gospodarstw (ponad 29%) użytkowało grunty w całości dzierżawione, a 1183 (26%) gospodarstwa w części dzierżawione. Największy udział gospodarstw opierających swoją działalność na gruntach dzierżawionych był w grupie spółek własności krajowej. W grupie tej aż 67,5% gospodarstw użytkowało grunty wyłącznie dzierżawione, a 16,4% w części dzierżawione.

Specyfika analizowanej grupy powodowała, że w 1996 r. znaczna część jej gospodarstw, bo prawie 28%, nie prowadziła działalności rolniczej. W najmniejszym stopniu dotyczyło to spółek własności krajowej (nie prowadziło działalności rolniczej 8%), rolniczych spółdzielni produkcyjnych (9%), spółek własności zagranicznej i mieszanej (15%), a w największym stopniu drobnych spółdzielni produkcji rolnej, poza RSP, (odpowiednio 62%) i drobnych gospodarstw jednostek prywatnych prawnych, poza wyżej wymienionymi, (43%).

---

⁵⁶ Przeliczenie własne na podstawie „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych”, PSR 1996, GUS, Warszawa 1998, str. 166 i 167.

W sumie prowadziło działalność rolniczą 3170 gospodarstw w tym 1633 SPR i 1537 spółek i innych podmiotów gospodarczych prawa handlowego.

Analiza zmian w subsektorze gospodarstw prywatnych osób prawnych w okresie przed i po wejściu Polski do UE (lata 1996-2002 i lata 2002-2007), ze względu na wskazaną wyżej odrębność procesu rozwojowego, zostanie przeprowadzona oddzielnie dla gospodarstw spółdzielczych (SPR) i dla gospodarstw pozostałych, w których dominującą grupą są prywatne spółki krajowe prawa handlowego.

IV.1. Spółdzielnie Produkcji Rolnej (SPR) przed i po wejściu Polski do UE

Mimo że w rozwoju SPR w okresie zmian systemowych widoczny był głęboki regres, to w połowie lat 90. zajmowały one wciąż znaczące miejsce. Chociaż udział SPR w użytkowaniu ziemi rolnej w odniesieniu do całego rolnictwa zmniejszył się do 2,9%, to ich partycypacja w wartości rolniczej produkcji towarowej całego rolnictwa wynosiła 5,5%. Duża część SPR, w tym większość rolniczych spółdzielni produkcyjnych (RSP) prowadziła także na szeroką skalę działalność pozarolniczą, przede wszystkim w usługach, przetwórstwie rolno-spożywczym i handlu.

Gospodarstwa spółdzielcze, mimo dynamicznego rozwoju nowo formującej się grupy gospodarstw prywatnych osób prawnych, przede wszystkim w postaci różnego rodzaju spółek prawa handlowego, wciąż stanowiły w tym okresie także znaczącą część ogółu gospodarstw prywatnych osób prawnych. Według PSR z 1996 udział SPR w ogólnej liczbie gospodarstw prywatnych osób prawnych wynosił 56,2%. Znacznie mniejszy był udział SPR w użytkowaniu ziemi rolnej w tym subsektorze, bowiem wynosił 34,4%. Natomiast znacznie wyższy, bo wynoszący prawie 39%, był udział SPR w rolniczej produkcji towarowej ogółu gospodarstw subsektora.

W grupie gospodarstw spółdzielczych (SPR) dominujące miejsce zajmowały rolnicze spółdzielnie produkcyjne (RSP). Mimo że w okresie intensywnych przemian systemowych w rozwoju RSP widoczny był silny regres (tab. 32), to w 1996 r. stanowiły one 56,1% ogółu SPR, a ich udział w ogólnej powierzchni UR w tej grupie wynosił aż 89,4%. Większość RSP były to gospodarstwa duże obszarowo. Średnio na RSP przypadało około 325 ha UR. Zdecydowana większość RSP, bo 91,3%, prowadziła działalność rolniczą. W rezultacie RSP przy 2,6% udziale w użytkowaniu ogółu UR w kraju realizowały 4,5% rolniczej produkcji towarowej całego rolnictwa.

Zbiorowość spółdzielni produkcji rolnej (SPR), jak wskazywano już wyżej, obejmowała poza rolniczymi spółdzielniami (RSP) znaczną liczbę zespołowych gospodarstw Kółek Rolniczych oraz gospodarstw organizacji spółdziel-

czych, przede wszystkim wiejskich i rolniczych. Podmioty te w 1966 r. stanowiły 44% ogółu SPR, natomiast użytkowały zaledwie nieco ponad 10% ogółu UR będących w dyspozycji ogółu SPR. Spółdzielnie te charakteryzowały się więc użytkowaniem niewielkich powierzchniowo gospodarstw rolnych (średnio 49 ha UR na 1 tego typu spółdzielnię).

Tabela 32

Rolnicze spółdzielnie produkcyjne (RSP) w latach 1989-1996

Wyszczególnienie	Rok			
	1989	1990	1991	1996
Liczba RSP*	2177	2240	2063	1383
UR w RSP tys. ha**	705	696	675	449
Udział RSP w powierzchni UR w kraju w %	3,8	3,7	3,4	2,6
UR/ 1 RSP w ha	319	315	327	325
Pracujący członkowie RSP w tys.***	168,9	146,7	.	38
UR/1 członka RSP w ha	4,1	4,8	.	11,8
Pracownicy najemni w tys.	2,3	1,3	.	.
Udział RSP w produkcji towarowej	4,7	4,8	.	4,5

* stan na koniec roku; ** w użytkowaniu, stan w czerwcu; *** przeciętnie w roku, dla 1996 szacunek własny

Źródło: Zestawienie własne na podstawie: „Rolnictwo i Gospodarka Żywnościowa 1986-1990”, GUS, Warszawa 1992, str. 26, 80, 97; „Rocznik Statystyczny Rolnictwa 1993”, GUS, Warszawa 1994, str. 9 i 33; „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 1996”, GUS, Warszawa 1998, str. 166 i 167.

Cechą charakterystyczną tej grupy spółdzielni, w odróżnieniu od RSP, był bardzo mały odsetek jednostek prowadzących działalność rolniczą (38%, przy 91% dla RSP) i jeszcze niższy odsetek jednostek produkujących na rynek (odpowiednio 25 i 87%). Zaledwie w 22% tych jednostek wiodącym kierunkiem produkcji była produkcja rolna, podczas gdy dla RSP w 82%. Przy tym, co jest trudne do zrozumienia, znacznie mniejsza część tych jednostek w porównaniu do RSP prowadziła działalność pozarolniczą. Działalność usługową związaną z rolnictwem prowadziło 33%, handlową 22, transportową i magazynową 20, związaną z obsługą nieruchomości i wynajmem sprzętu 10, działalność produkcyjną, ale nierolniczą 8% jednostek.

IV.1.1. Rolnicze spółdzielnie produkcyjne w okresie przed wejściem Polski do UE (lata 1996-2002)

Z porównania wyników PSR 1996 i 2002 wynika, że w okresie przed wejściem Polski do UE wciąż trwał dynamiczny proces likwidacji SPR⁵⁷. Ich liczba w tym okresie zmniejszyła się z 2467 do 1286, a więc o 48%. W nieco wolniej-

⁵⁷ Zmiany zachodzące w latach 1996-2002 można analizować tylko dla zbiorowości SPR ogółem, ponieważ w PSR 2002 nie wydzielono RSP.

szym tempie zmniejszała się liczba SPR prowadzących działalność rolniczą (z 1633 do 979, a więc o 40%).

Dynamika likwidacji była znacznie wyższa w grupie gospodarstw spółdzielczych nie będących RSP. Można szacować, że w okresie tym ubyło około 31% RSP i aż 70% pozostałych SPR⁵⁸.

Tabela 33

Spółdzielnie produkcji rolnej (SPR) w latach 1996-2002

Wyszczególnienie	Rok			
	1996			2002
	SPR	W tym		
RSP		Pozostałe		
Liczba	2467	1383	1084	1286
W tym prowadzące działalność rolniczą	1633	1262	416	979
Powierzchnia UR w użytkowaniu ogółu SPR, tys. ha	502	449	53	325
Udział w ogólnej powierzchni UR w kraju	2,7	2,4	0,3	1,9
UR/ 1 SPR w ha	203	325	49	253
Pracujący członkowie SPR*	41,6	.	.	20,8
UR/1 pracującego członka SPR	12,1	.	.	15,6

*przeciętnie w roku

Źródło: Zestawienie własne na podstawie: „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 1996”, GUS, Warszawa 1998, str. 166 i 167 oraz niepublikowane dane GUS z PSR 2002.

W okresie tym powierzchnia gruntów rolnych w użytkowaniu SPR zmniejszyła się z 502 do 325 tys. ha, więc o 35%. Oczywiście proces zmian w zasobach ziemi rolnej był wielokierunkowy. Podstawowy kierunek, jak w poprzednich okresach, wyznaczany był przez likwidację SPR, sprzedaż gruntów i – w znacznie mniejszym stopniu – przez wycofywanie wkładów gruntowych. Jednak wiele spółdzielni, szczególnie silniejszych ekonomicznie, powiększało powierzchnię swoich gospodarstw, przede wszystkim poprzez dzierżawę, ale także poprzez zakup⁵⁹ i w niewielkim stopniu poprzez przyjmowanie nowych członków z wkładami gruntowymi⁶⁰.

W rezultacie nastąpiło znaczne pogorszenie struktury własnościowej gruntów rolnych będących w użytkowaniu SPR. Jeśli w 1996 r. 58,5% SPR użytkowało grunty wyłącznie własne, to w 2002 r. tylko 24%. Był to przede

⁵⁸ Dane o liczbie RSP zaczerpnięto z: W. Guzewicz, A. Kagan, M. Zdzieborska, „Procesy dostosowawcze w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych”, str. 9.

⁵⁹ Według PSR 2002 wydatki na zakup ziemi w okresie 12 miesięcy poprzedzających spis poniosło 147 SPR.

⁶⁰ W latach 1998-2004 powierzchnia ziemi wkładowej w badanych przez IERiGŻ spółdzielniach powiększyła się z 67 do 91 ha UR, a jej udział w powierzchni UR ogółem w tych spółdzielniach wzrósł z 16 do 20%; źródło: W. Guzewicz, A. Kagan, M. Zdzieborska, „Procesy dostosowawcze w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych”, IERiGŻ, Warszawa 2005, str. 18.

wszystkim efekt likwidacji spółdzielni mniejszych obszarowo, niebędących RSP, w których grunty rolne były z reguły wyłącznie własne⁶¹.

Tabela 34

Jakość użytków rolnych w SPR tle ogółu gospodarstw rolnych
(dane z PSR 2002), w % ogółu gospodarstw posiadających UR

Wskaźnik jakości	Ogółem gospodarstwa		Gospodarstwa > 40 ESU	
	całe rolnictwo	SPR	całe rolnictwo	SPR
Poniżej 0,4	19,3	8,7	10,2	3,6
0,4 - 0,7	22,7	14,6	21,2	10,9
0,7 - 1,0	23,0	24,7	30,2	26,6
1,0 i więcej	35,0	52,0	38,4	58,8

Źródło: Zestawienie własne na podstawie: „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002”, GUS, Warszawa 2003; dla gospodarstw sektora publicznego niepublikowane dane GUS z PSR 2002.

Grunty rolne będące w użytkowaniu SPR są lepszej jakości niż średnio w całym rolnictwie. Świadczy o tym przede wszystkim znacznie większy udział gruntów o wskaźniku powyżej 1, a znacznie mniejszy o wskaźniku poniżej 0,7. W 2002 r. aż 52% gruntów SPR i prawie 59% gruntów SPR dużych ekonomicznie charakteryzowało się wskaźnikiem jakości większym od 1, podczas gdy w całym rolnictwie odpowiednie udziały wynosiły 35 i 38%. W ramach SPR nieco lepszymi gruntami rolnymi, podobnie jak w całym rolnictwie, dysponowały więc gospodarstwa duże ekonomicznie, powyżej 40 ESU (tab. 34).

Jak pokazują dane PSR 2002 gospodarstwa spółdzielcze prowadzące działalność rolniczą były w tym okresie także stosunkowo dobrze wyposażone w ciągniki i maszyny do prowadzenia produkcji rolnej. W ciągniki rolnicze wyposażone było 96,0%, a w maszyny rolnicze 95,5% ogółu SPR. Można tu przedstawić na przykładzie gospodarstw dużych ekonomicznie (powyżej 40 ESU), gospodarujących na prawie 90% UR będących w użytkowaniu ogółu spółdzielni. Mimo że w latach 1996-2002 zasoby siły pociągowej w przeliczeniu na 100 ha UR w SPR ogółem zmniejszyły się z 48,0 do 28,5 jednostek pociagowych, to wszystkie spółdzielnie tej grupy posiadały całą gamę potrzebnych ciągników (65% ciągniki 25-40 KW, 86% 40-100 KW, 58% powyżej 100 KW i duży odsetek ciągniki małe do 25 KW), 97% spółdzielni posiadało kombajny zbożowe (wszystkie, które uprawiają zboża i rzepak), 90% agregaty uprawowe wieloczynnościowe, 78% prasy zbierające itd. Większość gospodarstw uprawiających na większą skalę ziemniaki i buraki cukrowe posiadała odpowiednie kombajny i sadzarki. Można jedynie mieć zastrzeżenie, że niewiele spółdzielni tej grupy posiadało ciągniki dużej mocy. Wskazuje na to zdecydowanie wyższy odsetek

⁶¹ W 1966 r. w grupie RSP było tylko 46% spółdzielni, w których użytki rolne były wyłącznie własne, a w grupie pozostałych SPR odpowiednio aż 75%.

spółdzielni posiadających agregaty uprawowe wieloczynnościowe, których sprawne działanie wymaga sprzężenia ich z ciągnikami dużej mocy.

Działalność rolniczą utrzymały z reguły spółdzielnie dysponujące gospodarstwami większymi obszarowo. W 2002 r. SPR prowadzące działalność rolniczą gospodarowały na 318 tys. ha UR (prawie 98% UR będących w użytkowaniu ogółu SPR), a więc średnio na jedną spółdzielnię przypadało 325 ha UR. Natomiast na 1 SPR nieprowadzącą działalności rolniczej przypadało średnio tylko około 23 ha UR.

Mimo że w całym okresie przemian systemowych likwidacji ulegały z reguły spółdzielnie słabsze ekonomicznie, to 2002 r. w strukturze obszarowej SPR prowadzących działalność rolniczą gospodarstw małych obszarowo (do 10 ha) było 4,9 i 6,4% gospodarstw średnio obszarowych (10-30 ha). Jednak aż ponad 88,6% SPR dysponowało gospodarstwami rolnymi dużymi obszarowo (30 ha UR i więcej), w tym 73,2% gospodarstwami 100 ha i więcej. W ostatniej grupie największy udział mają gospodarstwa: 100-300 ha (34,7% ogółu SPR), 300-500 ha (21,2%) i 500 ha i więcej (17,5%).

Jednocześnie w okresie tym w jeszcze szybszym tempie zmniejszała się liczba pracujących w SPR członków tych spółdzielni. Liczba ich spadła z 41,6 do 20,8 tys., a więc o 50%. Był to z jednej strony efekt likwidacji spółdzielni słabych ekonomicznie, najczęściej charakteryzujących się niską wydajnością pracy (niepotrafiących zrestrukturyzować zatrudnienia), a z drugiej strony restrukturyzacji i modernizacji spółdzielni utrzymujących się na trudnym rynku rolnym, a więc z reguły zmniejszających także zatrudnienia. W rezultacie dalszej znacznej poprawie uległy w SPR relacje zasobów pracy do zasobów ziemi. Jeśli w 1996 r. na 1 pracującego członka SPR przypadało nieco ponad 12 ha UR, to w 2002 r. już 15,6 ha UR.

Zmiany w strukturze i poziomie produkcji rolnej w omawianym okresie, w całej zbiorowości SPR, były efektem z jednej strony likwidacji spółdzielni z reguły słabych, charakteryzujących się niską i nieefektywną produkcją rolną, a z drugiej strony restrukturyzacją i modernizacją spółdzielni silniejszych ekonomicznie ukierunkowaną na poprawę ich konkurencyjności na rynku rolnym.

Produkcję roślinną prowadziły prawie wszystkie spółdzielnie (98% ogółu). Generalnie spółdzielnie dążyły do utrzymania w strukturze zasiewów wysokiego udziału zbóż i zwiększenia udziału roślin przemysłowych, a przede wszystkim rzepaku.

W rezultacie w latach 1996-2002 bardzo wysoki udział zbóż tylko nieco się obniżył (z 75,5 do 73,6%), natomiast bardzo wyraźnie wzrósł udział roślin przemysłowych (z 11,4 do 16,6%), przede wszystkim w rezultacie dużego wzrostu udziału rzepaku (z 7,9 do 11,8%).

W omawianym okresie SPR wyraźnie poprawiały się wyniki produkcji rolnej, przy tym w większym stopniu niż dla całego rolnictwa. Świadczą o tym dane o plonach podstawowych roślin uprawnych, a więc zbóż, rzepaku i buraków cukrowych (tab. 35). W rezultacie, mimo że udział SPR prowadzących produkcję rolną w użytkowaniu gruntów rolnych obniżył się znacząco (z 2,7 do 1,9%), ich udział w zbiorach podstawowych roślin uprawnych zmniejszył się w zdecydowanie mniejszym stopniu.

Tabela 35

Plony podstawowych roślin uprawnych w SPR na tle rolnictwa ogółem

Rośliny uprawne	Lata 1991-1995			Lata 1996-2000			Lata 2001-2002		
	Plony w dt/ha		Udział %	Plony w dt/ha		Udział %	Plony w dt/ha		Udział %
	ogółem	SPR		ogółem	SPR		ogółem	SPR	
Zboża	27,9	31,4	4,5	28,6	33,8	3,4	31,5	40,0	3,0
Rzepak	19,9	20,0	10,1	20,2	20,5	9,6	22,4	24,7	8,8
Buraki cukrowe	330	330	3,0	377	390	3,2	400	422	3,4

Źródło: Zestawienie własne na podstawie: „Rocznik Statystyczny Rolnictwa 1998”, GUS, Warszawa 1999, str. 239-241 oraz 243 i 244; „Wyniki produkcji roślinnej w 2002 r.”, GUS, Warszawa 2003, str. 74.

O poprawie efektywności produkcji rolnej SPR w tym okresie świadczy także zmniejszenie udziału odłogów i ugorów. W latach 1996-2003 ich udział w ogólnej powierzchni użytkowanych gruntów ornych zmniejszył się z 7,8 do 5,8%, podczas gdy w całym rolnictwie wzrósł z 12 do 13,9%, a w gospodarstwach indywidualnych z 8,2 do 11,9%⁶².

Jeśli chodzi o produkcję zwierzęcą, to w analizowanym okresie wiele SPR wycofało się z tej produkcji. W 2002 r. tylko 60% spółdzielni utrzymywało zwierzęta gospodarskie (23% bydło, 21 krowy, 49 trzodę, 2 owce, 7 drób i 4% konie). SPR w dalszym ciągu specjalizowały się przede wszystkim w produkcji żywca wieprzowego oraz prosiąt, a także żywca drobiowego i jaj.

Jednak przewaga SPR w rozwoju tych kierunków produkcji, a szczególnie w drobiarstwie, w związku z dynamicznym rozwojem tej produkcji w pozostałych gospodarstwach prywatnych – malała. Mimo to SPR zachowały wysoką pozycję w produkcji jaj kurzych⁶³ i hodowli trzody chlewnej⁶⁴. Jednocześnie

⁶² Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w 2003 r., GUS 2003, str. 2; Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2001, GUS, Warszawa 2002, str. 14.

⁶³ W 2002 r. pogłowie kur niosek w przeliczeniu na 100 ha gruntów ornych było prawie trzykrotnie, a przeciętna roczna liczba jaj od 1 kury o kilkadziesiąt procent wyższa niż w rolnictwie ogółem (w 2000 r. o 44%). Zwierzęta gospodarskie w 2002 r., GUS, Warszawa 2003, str. 27; „Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2001”, GUS, Warszawa 2002, str. 185.

⁶⁴ W 2003 r. pogłowie loch w SPR stanowiło 3%, a knurów i knurków 2,7% pogłowia tych zwierząt w rolnictwie ogółem. „Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w 2003 r.”, GUS 2003, str. 32.

poprawiły swoją pozycję w chowie bydła, a w szczególności krów. Zwiększyła się nie tylko obsada krów na 100 ha UR, ale także wyraźnie wzrósł przeciętny roczny udój od 1 krowy (z 3852 l w 1996 r. do 4562 l w 2000 r., podczas gdy ogółem w rolnictwie z 3249 do 3668 l.)⁶⁵.

Analiza danych PSR 2002 wskazuje, że niski poziom produkcji zwierzęcej w SPR, wynikający z wycofywania się coraz większej liczby gospodarstw z jej prowadzenia nie wynika z braku odpowiednich budynków gospodarczych. W okresie tym wraz z ograniczaniem produkcji zwierzęcej oraz postępującą specjalizacją w tej produkcji i jej upraszczaniem, w SPR powiększał się nadmiar budynków gospodarczych, a przede wszystkim obór, chlewni i stodół. Na przykład w 2002 r. obory posiadały 402 spółdzielnie, podczas gdy bydło utrzymywało 224, chlewnie odpowiednio 630 i 482 itd. Specjalizacja i modernizacja gospodarstw prowadziła także do nadmiaru niektórych maszyn i urządzeń, na przykład do uprawy ziemniaków i roślin pastewnych (ziemniaki uprawiało 206 spółdzielni, a kombajny do ziemniaków posiadało 181, kopaczki 349, sadzarki 436 spółdzielni).

Tabela 36

Zmiany w obsadzie zwierząt gospodarskich* w SPR na tle rolnictwa ogółem w latach 1996-2003

Wyszczególnienie	1996		2003	
	Rolnictwo ogółem	SPR	Rolnictwo ogółem	SPR
Bydło	39	18	33,9	19,6
w tym krowy	19	6,1	17,9	8,5
Trzoda chlewna	97	155	115,1	157
Owce	3,0	4,5	2,1	2,8
Konie	3,1	0,2	2,1	0,1
Drób kurzy	288	618	982	1074

*sztuk fizycznych na 100 ha UR

Źródło: „Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w 2003 r.”, GUS 2003, str. 35; „Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2001”, GUS, Warszawa 2002, str. 159 i 160.

Przedstawiony wyżej przegląd produkcji roślinnej i zwierzęcej w SPR powoduje, że ich struktura według wielkości ekonomicznej w 2002 r. była silniej spolaryzowana niż struktura obszarowa. Spółdzielnie małe ekonomicznie stanowiły prawie 16, a średnie ekonomicznie prawie 21%, podczas gdy gospodarstwa małe i średnie obszarowo tylko nieco ponad 11. Spółdzielni dużych ekonomicznie (40 i więcej ESU) było 63,2%, podczas gdy spółdzielni bardzo dużych obszarowo (50 ha UR i więcej) aż 73,2%.

⁶⁵ „Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2001”, GUS, Warszawa 2002, str. 184.

Jest to efekt faktu, że część SPR nie w pełni wykorzystywała posiadane UR i nie prowadziła produkcji zwierzęcej. Należy jednak dodać, że gospodarują one na prawie 90% UR będących w użytkowaniu ogółu SPR. Spółdzielnie małe ekonomicznie (do 8 ESU) – chociaż stanowią prawie 16% ogółu SPR – to użytkują tylko 1,7% ogółu UR.

Tabela 37

Spółdzielnie produkcji rolnej w 2002 według wielkości ekonomicznej w ESU

Wyszczególnienie	SPR według wielkości ekonomicznej w ESU					
	0-4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
Liczba	103	51	65	138	215	398
% ogółu*	10,6	5,3	6,7	14,2	22,2	41,0
UR w ha	2361	3031	5647	21226	49938	234737
% ogółu	0,7	1,0	1,8	6,7	15,7	74,1
UR/1 SPR	22,9	59,4	86,9	153,8	232,3	590,0
Odłogi i ugory, % **	46,8	34,5	15,7	14,2	6,0	1,4

*wielkość ekonomiczną określono dla 970 SPR; ** % gruntów ornych

Źródło: Zestawienie własne na podstawie niepublikowanych danych GUS z PSR 2002.

Wielkość ekonomiczna SPR była ściśle skorelowana z powierzchnią posiadanych gospodarstw rolnych. Średnia wielkość gospodarstwa rolnego rosła od niecałych 23 ha UR dla spółdzielni bardzo małych ekonomicznie do 590 ha UR dla spółdzielni bardzo dużych ekonomicznie, w tym do ponad 900 ha dla spółdzielni o wielkości ponad 250 ESU. Wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej SPR, bardzo wyraźnie malał także odsetek odłogów i ugorów w użytkowanych gospodarstwach rolnych (tab. 37).

Wielkość ekonomiczna gospodarstw spółdzielczych była także dodatnio skorelowana z takimi cechami, jak poziom wykształcenia rolniczego kierujących gospodarstwem oraz długość okresu prowadzenia gospodarstwa przez aktualnie kierującego. Jeśli w grupie gospodarstw małych ekonomicznie (do 8 ESU) wykształcenie średnie i wyższe miało 56%, w tym wyższe 15,6% kierujących tymi gospodarstwami, to w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie odpowiednio 84 i 40,3%.

Kierujący spółdzielniami od ponad 20 lat, a więc od okresu dużej wymiany kadr w momencie wprowadzania w życie reformy „3 S”, w grupie spółdzielni małych ekonomicznie stanowili 27%, podczas gdy w grupie spółdzielni dużych ekonomicznie 36. Natomiast kierujący nie dłużej niż rok stanowili w porównywanych grupach spółdzielni odpowiednio 10 i 5%. Należy jednak zauważyć, że tak duża stabilność kierujących SPR, szczególnie w spółdzielniach dużych ekonomicznie, może być także w wielu wypadkach czynnikiem hamującym dynamikę modernizacji gospodarstw.

IV.1.2. Dynamika zmian w spółdzielniach produkcji rolnej po wejściu Polski do UE

Wejście Polski do UE i objęcie polskiego rolnictwa instrumentarium Wspólnej Polityki Rolnej UE, a w szczególności wprowadzenie dopłat obszarowych i poprawa rentowności produkcji rolnej, wyraźnie zmieniło wyżej przedstawione tendencje zmian strukturalnych w SPR i w całym rolnictwie. W całym rolnictwie nastąpiło pewne wyhamowanie dynamiki zmniejszania się ogólnej liczby gospodarstw rolnych i jednocześnie znaczący wzrost (o ponad 10%) liczby gospodarstw deklarujących prowadzenie działalności rolniczej, znacznie mniejszy wzrost powierzchni UR w gospodarstwach rolnych (o 4,5%) oraz niewielki wzrost (o 2%) liczby pracujących w rolnictwie⁶⁶. Był to efekt tego, że przyrost gospodarstw prowadzących działalność rolniczą nastąpił przede wszystkim w grupie gospodarstw mniejszych obszarowo⁶⁷. W rezultacie w całym rolnictwie średnia powierzchnia gospodarstwa prowadzącego działalność rolniczą zmniejszyła się z 6,9 do 6,6 ha, a powierzchni UR przypadająca na 1 pracującego wzrosła tylko z 6,7 do 6,9 ha (tab. 38).

Natomiast w sektorze spółdzielczym wyżej wskazane uwarunkowania makroekonomiczne spowodowały tylko spowolnienie dynamiki kurczenia się tego sektora. Liczba SPR prowadzących działalność rolniczą zmniejszyła się o ponad 19% (3,8% średnio rocznie), powierzchnia UR w tych spółdzielniach o prawie 20% (4% średnio rocznie), a liczba pracujących w tych spółdzielniach o 25,6% (o 5% średnio rocznie). Dynamika kurczenia się sektora spółdzielczego w latach 2002-2007 była więc prawie dwukrotnie niższa niż w latach 1996-2002 (tab. 38).

Oceniając powyższe zmiany można, stwierdzić, że w sektorze spółdzielczym, abstrahując od wciąż występującego kurczenia się tego sektora, były one bardziej korzystne niż w rolnictwie ogółem, bowiem dawały możliwość poprawy efektywności gospodarowania w tym sektorze. Można tu wskazać, że średnia powierzchnia UR przypadająca na 1 SPR zmniejszyła się tylko o 0,9%, podczas gdy w całym rolnictwie zmniejszyła się o ponad 4%. Natomiast wyraźnie wzrosła powierzchnia UR przypadająca na 1 pracującego (wzrost o 7,4%, podczas gdy w całym rolnictwie wzrost o 3%), a w jeszcze większym stopniu w przeliczeniu na 1 pracującego członka SPR (wzrost o 14%).

---

⁶⁶ Według nowej metodologii liczenia pracujących w rolnictwie wprowadzonej w 2002 r. Dlatego danych tych nie można porównywać z podanymi na poprzedniej stronie dla lat 1996-2002.

⁶⁷ Mniejszy przyrost liczby pracujących wynika ze specyfiki liczenia pracujących w gospodarstwach indywidualnych.

Tabela 38

Dynamika zmian w sektorze Spółdzielni Produkcji Rolnej na tle całego
rolnictwa w latach 2002-2007

Gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą	2002		2007		2007/2002	
	ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR
Liczba gospodarstw	2 172 205	979	2 390 956	791	110,1	80,8
Powierzchnia UR w tys. ha	15 160,2	318,0	15 848,6	254,7	104,5	80,1
UR/ 1 gospodarstwo w ha	6,98	324,8	6,63	322,0	95,7	99,1
Liczba pracujących w tys.	2 253,4	26,2	2 299,3	19,5	102,0	74,4
UR/ 1 pracującego w ha	6,7	12,1	6,9	13,1	103,0	107,4
Liczba pracujących członków SPR	-	21,7	-	14,3	-	64,1
UR/ 1 członka SPR	-	15,6	-	17,8	-	114,0

Źródło: „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002”, GUS, Warszawa 2003; „Charakterystyka gospodarstw rolnych 2007”, GUS, Warszawa 2008; „Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2008”, GUS, Warszawa 2009; dla SPR niepublikowane dane GUS z PSR 2002 i reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Wyżej przedstawione zmiany były w znacznym stopniu pochodną zmian w strukturze obszarowej gospodarstw. Zmiany tej struktury w SPR były niewielkie. Należy jednak zauważyć, że w analizowanym okresie znacznie wolniej zmniejszała się liczba SPR małych i średnio obszarowo niż dużych obszarowo (do 5 ha UR o 6,3%, 5-10 ha UR o 14,5%, 10-30 ha o 19% i 30 ha UR i więcej o 20%). W związku z tym, w strukturze SPR według wielkości obszarowej zwiększył się nieco udział gospodarstw mniejszych obszarowo do 10 ha UR (z 4,8 do 5,6%) oraz 10-20 ha (z 3,5 do 3,7%), a zmniejszył się nieco bardzo dużych obszarowo, ponad 50 ha UR (z 84,3 do 83,5%).

Tabela 39

Zmiany w strukturze SPR i ogółu gospodarstw rolnych prowadzących
działalność rolniczą według grup obszarowych w ha UR
(w % ogółu gospodarstw)

Lata		Grupy obszarowe w ha UR							
		0- 1	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	50-100	>100
2002	ogółem	25,5	39,5	18,0	11,8	2,9	1,4	0,5	0,3
	SPR	0,2	2,9	1,7	3,5	2,8	4,3	11,1	73,2
2007	ogółem	27,0	41,0	16,6	10,2	2,7	1,6	0,7	0,3
	SPR	0,5	2,7	2,4	3,7	2,6	4,3	10,6	72,9

Źródło: Jak w tab. 38.

Natomiast w całym rolnictwie, w którym największy udział stanowią gospodarstwa osób fizycznych, widoczna była polaryzacja gospodarstw według struktury obszarowej. Wyraźnie wzrósł udział gospodarstw bardzo małych obszarowo (do 5 ha UR) z 65,0 do 68,0% oraz gospodarstw dużych obszarowo (ponad 30 ha UR) z 2,2 do 2,6%, a zmniejszył się udział gospodarstw 5-30 ha UR z 32,8 do 29,4%. W rezultacie alokacja UR w SPR jest zdecydowanie korzystniejsza

niż w rolnictwie ogółem. W gospodarstwach dużych obszarowo (30 ha UR i więcej) użytkowane jest w SPR 87,7%, podczas gdy w całym rolnictwie tylko 2,6% ogółu UR.

Jak widać z wyżej przedstawionych danych, podstawowe znaczenie dla SPR mają zmiany w grupie gospodarstw bardzo dużych obszarowo (30 ha i więcej), w tym szczególnie powyżej 100 ha UR. W omawianym okresie liczba gospodarstw powyżej 30 ha zmniejszyła się z 868 do 695, a więc o 20%, podczas gdy ogółu SPR o 19%, a małych i średnich obszarowo o 14%. Należy jednak zauważyć, że po wejściu Polski do UE dynamika zmniejszania się liczby gospodarstw dużych obszarowo w porównaniu do lat poprzednich znacznie się zmniejszyła. Jeśli w latach 2002-2005 ich liczba zmniejszyła się o 16% (5,3% średnio rocznie) to w latach 2005-2007 o 4,7% (2,3% średnio rocznie). Na uwagę zasługuje także to, że w ostatnich latach wyraźnie wyhamowała dynamika zmniejszania się liczby SPR największych obszarowo, a więc 500-1000 ha i powyżej 1000 ha, w związku z czym ich udział w strukturze SPR bardzo dużych obszarowo nawet nieco wzrasta (tab. 40).

Tabela 40

Zmiany w strukturze SPR dużych obszarowo

Lata		Ogółem	W tym grupy obszarowe						
			30-50	50-100	100-200	200-300	300-500	500-1000	>1000
2002	Liczba	868	42	109	189	149	208	138	33
	%*	88,7	4,3	11,1	19,3	15,2	21,2	14,1	3,4
2005	Liczba	729	35	93	159	121	172	124	25
	%*	86,6	4,2	12,9	18,9	14,4	20,4	14,7	3,0
2007	Liczba	695	34	84	158	115	161	118	25
	%*	87,9	4,3	10,6	20,0	14,5	20,4	14,9	3,2

* % ogółu SPR

Źródło: Niepublikowane dane GUS z PSR 2002 i reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Kiedy analizuje się zmiany w strukturze UR w SPR, to należy także wskazać, że na zmiany te znaczący wpływ mają problemy związane z ich strukturą własnościową. SPR prowadzące produkcję rolną w 2007 r. dysponowały 256,9 tys. UR, z tego 169,8 tys. ha (66,1%) były własnością spółdzielni, 23,3 tys. ha (9,1%) własnością wspólną i 63,8 tys. ha (24,8%) było dzierżawione. Z kolei 2,2 tys. ha spółdzielnie wydierżawiały osobom trzecim. W sumie, jak wskazywano już wyżej, w 2007 r. spółdzielnie prowadzące działalność rolniczą użytkowały 254,7 tys. ha UR. Podstawowym problemem dla SPR są UR dzierżawione, które stanowią 1/4 ogółu gruntów rolnych użytkowanych przez spółdzielnie prowadzące działalność rolniczą.

Niewielka część UR w SPR (836 ha - 0,3% ogółu) jest użytkowana przez samych członków SPR w postaci działek (ogródków) przydomowych. Działki przydomowe są wydzielone w 155 SPR, a więc w co piątą spółdzielnię. Średnia powierzchnia działek przypadająca na 1 spółdzielnię posiadającą takie działki wynosi około 5 ha UR.

Występują one przede wszystkim w spółdzielniach większych obszarowo i ekonomicznie, z reguły w znacznej części byłych RSP.

Tabela 41

Zmiany w strukturze SPR według wielkości ekonomicznej w ESU
w latach 2002-2007

Grupy w ESU	Liczba SPR			UR w SPR tys. ha			UR/1 SPR		
	2002	2007	2007/2002	2002	2007	2007/2002	2002	2007	2007/2002
Do 4	112	83	0,80	3,39	1,24	0,53	30,3	14,9	0,49
4-8	51	32	0,62	3,03	1,15	0,37	59,4	35,9	0,60
8-16	65	39	0,60	5,65	2,71	0,47	86,9	69,5	0,79
16-40	138	117	0,84	21,22	13,08	0,61	153,8	111,8	0,72
40-100	215	167	0,77	49,94	34,82	0,69	232,3	208,5	0,89
100-250	250	215	0,86	100,96	81,67	0,80	403,8	379,9	0,94
=>250	148	138	0,93	133,77	120,06	0,89	903,8	870,0	0,96
Ogółem	979	791	0,81	317,97	254,73	0,80	324,8	322,03	0,99

Źródło: Niepublikowane dane GUS z PSR 2002 i reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Bardziej pogłębione wnioski dotyczące zmian, które zaszły w analizowanym okresie w SPR można wysnuć na podstawie analizy ich struktury według wielkości ekonomicznej. Analiza ta wskazuje, że tendencja zmniejszania się liczby SPR wystąpiła w tym okresie we wszystkich grupach wielkości ekonomicznej, jednak zdecydowanie słabsza była w grupie SPR większych ekonomicznie (powyżej 16 ESU) i zdecydowanie najsłabsza w grupie SPR największych ekonomicznie, to jest 250 i więcej ESU (tab. 42).

Tabela 42

Zmiany w strukturze SPR i strukturze UR w SPR według wielkości ekonomicznej na tle zmian dla ogółu gospodarstw rolnych

Wyszczególnienie	Lata	Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej w ESU							
		<8		8-16		16-40		>40	
		ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR
Liczba gospodarstw =100	2002	89,6	23,3	6,9	6,6	2,9	14,1	0,6	63,1
	2007	89,7	19,5	6,1	4,9	3,1	14,8	0,8	65,7
Użytki rolne = 100	2002	50,7	2,0	17,4	1,8	13,4	18,5	18,5	89,5
	2007	48,8	0,9	16,1	1,1	16,0	19,1	19,1	92,9

Źródło: Jak w tabeli 41.

W rezultacie w strukturze SPR udział SPR dużych ekonomicznie (40 i więcej ESU) wzrósł z 63,1 do 65,7%, w tym bardzo dużych ekonomicznie (100 i więcej ESU) z 41 do 44%, a małych ekonomicznie (poniżej 8 ESU) zmniejszył się z 23,3 do 19,5%.

Pod tym względem przemiany w rolnictwie ogółem, w tym w szczególności w gospodarstwach osób fizycznych były mniej korzystne. Udział gospodarstw dużych ekonomicznie wzrósł nieznacznie z 0,6 do 0,8%, a małych ekonomicznie (< 8 ESU) pozostał zasadniczo na niezmiennym poziomie (odpowiednio 89,6 do 89,7%), w tym gospodarstw bardzo małych ekonomicznie (poniżej 4 ESU) wzrósł z 78,6 do 80,4%. Także pod względem zmian w strukturze UR, według wielkości ekonomicznej SPR, tendencje w omawianym okresie były pozytywne. Udział UR w SPR dużych ekonomicznie wzrósł z 89 do 92%, w tym w bardzo dużych ekonomicznie z 74 do 79%. Jak widać, w sektorze spółdzielczym prawie całość UR znajduje się w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie.

Także i pod tym względem sytuacja i dynamika zmian w sektorze SPR była znacznie korzystniejsza niż w rolnictwie ogółem. W całym rolnictwie udział UR w gospodarstwach dużych ekonomicznie wzrósł nieznacznie z 18,5 do 19,1%, ale jednocześnie nie zmniejszył się, a nawet nieco wzrósł (z 33,4 do 33,8%) i tak bardzo wysoki udział UR w gospodarstwach bardzo małych ekonomicznie.

Jak widać z danych zamieszczonych w tabeli 42 wielkość ekonomiczna SPR jest silnie skorelowana z powierzchnią użytkowanych gruntów rolnych. Powierzchnia UR przypadająca na 1 gospodarstwo sukcesywnie rośnie z niecałych 15 ha w grupie gospodarstw bardzo małych ekonomicznie (do 4 ESU) do 870 ha w grupie gospodarstw największych ekonomicznie (250 ESU i więcej). Świadczy to o tym, że SPR w coraz większym stopniu osiągają wyższe wielkości ekonomiczne nie drogą wzrostu powierzchni gospodarstwa, a drogą kapitałową poprzez specjalizację i koncentrację produkcji. Potwierdza to wyraźny spadek średniej powierzchni gospodarstwa w poszczególnych grupach obszarowych.

Bardzo ważne znaczenie dla rozwoju SPR, a szczególnie dla rozwoju działalności rolniczej, ma wyposażenie techniczne gospodarstw pozwalające na stosowanie nowoczesnych technik i technologii produkcji. Już przed wejściem Polski do UE SPR były dobrze wyposażone w ciągniki i maszyny rolnicze, natomiast znacznie słabiej w urządzenia techniczne w budynkach gospodarczych, a przede wszystkim w oborach. Można tu wskazać, że w 2002 r. posiadało ciągniki rolnicze prawie 100%, a wieloczynnościowe agregaty uprawowe prawie 76% spółdzielni prowadzących produkcję polową, kombajny zbożowe 94% spółdzielni prowadzących produkcję zbóż, kombajny ziemniaczane 88% spół-

dzielni uprawiających ziemniaki i kombajny buraczane 77% spółdzielni uprawiających buraki cukrowe. Natomiast tylko 66% spółdzielni specjalizujących się w produkcji mleka posiadało obory wyposażone w dojarki rurociągowe, a pozostałe posługiwały się dojarkami bańkowymi. Jednak prawie wszystkie te spółdzielnie (99%), w trosce o jakość produkowanego mleka miały obory wyposażone w zbiornikowe schładzarki do mleka.

Tabela 43

Wyposażenie SPR w ciągniki rolnicze na tle ogółu gospodarstw rolnych w 2007 (gospodarstwa posiadające ciągniki w % ogółu gospodarstw)

Ciągniki	Wielkość ekonomiczna gospodarstw w ESU							
	40 i więcej		40-100		100-250		250 i więcej	
	ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR
Ogółem	93,8	99,6	94,2	100	92,2	99,1	93,7	100
60-100 kW	59,8	87,3	58,1	83,2	61,1	87,4	76,2	92,8
>100 kW	42,0	69,8	36,3	47,9	55,5	74,4	76,6	89,1
>100 kW*	76,1	70,1	74,4	48,2	77,1	74,8	84,5	89,1

* w stosunku do liczby gospodarstw użytkujących 50 ha UR i więcej

Źródło: Jak w tab. 38.

W omawianym okresie wyposażenie techniczne SPR nieco się poprawiło. Ze względu na ograniczoną ilość danych można to przedstawić tylko na przykładzie wyposażenia w ciągniki rolnicze. W związku z tym, że 93% UR znajduje się w SPR dużych ekonomicznie, zmiany w wyposażeniu w ciągniki zostaną przedstawione w tej grupie spółdzielni. W analizowanym okresie odsetek spółdzielni dużych ekonomicznie posiadających ciągniki nie uległ zmianie (2002 r. – 99,7% i 2007 r. – 99,6%). Można powiedzieć, że SPR które potrzebowały ciągniki w swoich gospodarstwach to je posiadały. Nastąpiła jednak wyraźna poprawa w strukturze ciągników pozostających w dyspozycji spółdzielni. Nastąpił znaczący wzrost liczby podmiotów posiadających ciągniki o większej sile uciągowej, które są niezbędne do stosowania na przykład agregatów uprawowych lub pras zbierających. Posiadanie ciągników dużej mocy jest niezbędne w gospodarstwach większych obszarowo, a takimi są prawie wszystkie SPR duże ekonomicznie, bowiem 99,6% z nich użytkuje gospodarstwa o powierzchni ponad 50 ha UR.

W okresie tym udział spółdzielni posiadających ciągniki o mocy 100 i więcej kW w grupie spółdzielni dużych ekonomicznie wzrósł z 58,6 do 69,7%, w tym w spółdzielniach o wielkości ekonomicznej 40-100 ESU z 42,8 do 47,9%, 100-250 ESU z 59,6 do 74,4% i 250 i więcej ESU z 79,1 do 89,1%. Także w całym rolnictwie w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie udział gospodarstw posiadających ciągniki dużej mocy był znaczny, wzrósł z 37,0 do 42%. Jak widać, udział gospodarstw dużych ekonomicznie posiadających cią-

gniki dużej mocy, jeśli odnosić go do ogółu gospodarstw w tej grupie, w SPR jest znacznie wyższy niż w całym rolnictwie. Jednak, jeśli odniesie się ten udział tylko do gospodarstw większych obszarowo, to poziom wyposażenia tej grupy gospodarstw w takie ciągniki jest w SPR znacznie niższy niż w rolnictwie ogółem, przy czym dotyczy to przede wszystkim grupy spółdzielni o wielkości 40-100 ESU (tab. 43).

Bardzo duże znaczenie dla rozwoju SPR ma poziom wykształcenia pracujących w tych spółdzielniach (członków spółdzielni i pracowników najemnych), a szczególnie osób kierujących poszczególnymi spółdzielniami. W omawianym okresie nastąpiła niewielka poprawa poziomu wykształcenia, w tym także rolniczego, kierujących gospodarstwami spółdzielczymi. Udział osób posiadających szkolne wykształcenie rolnicze wzrósł z 78,8 do 80,3%, w tym wyższe rolnicze z 32,7 do 33,4%, natomiast bez wykształcenia rolniczego zmalał z 16,2 do 13,8%. Jednak dynamika poprawy w tym zakresie w rolnictwie ogółem była znacznie wyższa. Wśród ogółu kierujących gospodarstwami udział osób posiadających szkolne wykształcenie rolnicze wzrósł z 16,5 do 24,7%, w tym z wykształceniem wyższym z 1,0 do 1,5%, natomiast bez wykształcenia rolniczego zmalał z 57,6 do 55,2% (tab. 44).

Tabela 44

Wykształcenie kierujących SPR na tle kierujących gospodarstwami rolnymi w całym rolnictwie w 2007 r. (w % ogółu)

Poziom wykształcenia	Wszystkie gospodarstwa				Powyżej 40 ESU			
	całe rolnictwo		SPR		całe rolnictwo		SPR	
	a	b	a	b	a	b	a	b
Wyższe	6,8	1,5	37,2	33,4	20,0	15,6	40,4	36,9
Policealne i średnie	29,4	7,9	55,4	43,6	42,0	29,3	53,8	44,6
Zasadnicze zawodowe	37,5	9,3	6,2	3,3	31,6	20,8	4,8	2,9
Kursy rolnicze	-	22,0	-	5,9	-	16,9	-	4,6

a – wykształcenie ogółem; b – wykształcenie rolnicze

Źródło: Jak w tabeli 33.

Mimo to poziom wykształcenia kierujących SPR jest wciąż zdecydowanie wyższy niż średnio w całym rolnictwie (tab. 44). W sektorze SPR poziom wykształcenia kierujących gospodarstwami jest wyrównany we wszystkich grupach spółdzielni według wielkości ekonomicznej. Natomiast w całym rolnictwie poziom wykształcenia kierujących gospodarstwami w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie jest zdecydowanie wyższy niż w grupie gospodarstw średnich i małych ekonomicznie. Jest to przede wszystkim efekt niskiego poziomu wykształcenia kierujących gospodarstwami indywidualnymi, które stanowią przynajmniej większość właśnie w grupie gospodarstw małych i średnich ekonomicznie.

Objęcie polskiego rolnictwa instrumentarium Wspólnej Polityki Rolnej, oraz idące za tym poprawa rentowności produkcji rolnej oraz poprawa wyposażenia technicznego gospodarstw rolnych, miało wpływ nie tylko wzrost udziału wśród ogółu SPR gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, ale także, podobnie jak w całym rolnictwie, na poprawę wykorzystania użytków rolnych. Przede wszystkim wyraźnie zmniejszyła się w SPR, podobnie jak w całym rolnictwie, powierzchnia odłogów i ugorów, o czym świadczy wyraźny wzrost w latach 2002-2007 odsetka zasianych gruntów ornych oraz wysoki odsetek w 2007 r. UR w dobrej kulturze. W SPR, mimo znacznej poprawy, najniższy poziom wykorzystania UR, w tym w szczególności gruntów ornych jest w gospodarstwach małych ekonomicznie, natomiast bardzo wysoki w gospodarstwach dużych ekonomicznie. W rezultacie w SPR dużych ekonomicznie (40 ESU i więcej) w których w 2007 r. użytkowanych było 92,9% ogółu UR, udział UR w dobrej kulturze będących w dyspozycji tego sektora wynosi 98,7% podczas gdy w całym rolnictwie odpowiedni udział wynosi 97,4% (tab. 45).

Tabela 45

Poziom wykorzystania UR w SPR na tle całego rolnictwa w 2002 i 2007 r.

Wyszczególnienie	Lata	Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej w ESU									
		ogółem		<8		8-16		16-40		>40	
		ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR
% zasianych gruntów ornych	2002	91,6	95,9	87,6	53,5	96,9	84,2	81,4	83,7	94,5	97,8
	2007	96,2	98,4	93,9	67,1	99,0	90,5	99,0	95,1	96,9	99,0
% UR w dobrej kulturze	2007	97,7	98,6	96,9	92,2	99,4	90,5	98,3	97,0	97,4	98,7

Zródło: Jak w tabeli 34.

Mimo że dynamika poprawy wykorzystania UR w SPR była niższa niż w całym rolnictwie, to poziom ich wykorzystania (mierzony odsetkiem UR w dobrej kulturze), w tym w szczególności gruntów ornych (mierzony udziałem zasianych gruntów ornych) jest wyższy niż w całym rolnictwie. Jest to efekt tego, że także w 2002 r. poziom wykorzystania UR w SPR był znacznie wyższy niż w całym rolnictwie i możliwości dalszego wzrostu, szczególnie w spółdzielniach dużych ekonomicznie, były ograniczone.

Kiedy ocenia się poziom wykorzystania użytków rolnych, a przede wszystkim poziom kultury rolnej, nie można pominąć problemu użyźniania użytków rolnych. Pod tym względem w analizowanym okresie w całym rolnictwie nastąpił znaczny regres. Co prawda udział gospodarstw stosujących nawożenie mineralne utrzymał się na tym samym poziomie (66,3% w 2002 r. i 66,8 w 2005 r.), ale znacznie zmniejszył się udział gospodarstw stosujących wapnowanie gleb (z 19,1 do 7,9%) i nawożenie organiczne (z 55,3 do 48,4%).

Tabela 46

Spółdzielnie produkcji rolnej stosujące nawozy (% ogółu spółdzielni)

Gospodarstwa stosujące nawozy		Ogółem	<4	4-8	8-16	16-40	> 40	W tym
								> 250
Mineralne	2002	93,9	72,3	88,2	89,2	94,2	98,7	98,6
	2007	92,0	54,2	78,1	92,3	92,3	98,8	99,3
Wapniowe	2002	53,1	13,4	29,4	29,2	40,6	68,2	86,5
	2007	24,4	1,2	0,0	5,1	17,9	32,5	41,3
Organiczne	2002	58,5	6,3	15,7	35,4	40,6	78,1	94,6
	2007	47,9	6,0	9,4	12,8	27,4	64,2	84,1

Źródło: Jak w tabeli 34.

W spółdzielniach produkcji rolnej także wystąpiła podobna tendencja. Nieco spadł udział SPR stosujących nawożenie mineralne oraz znacząco stosujących wapnowanie i nawożenie organiczne. Jednak wciąż nawożenie mineralne i wapniowe stosuje znacznie większy odsetek SPR niż ogółu gospodarstw. Na tle całego rolnictwa i ogółu SPR bardzo dobrze pod tym względem prezentują się SPR duże ekonomicznie. Jednak i w tej grupie SPR odsetek stosujących nawożenie organiczne jest za mały, a odsetek stosujących wapnowanie – zdecydowanie za mały.

Prawie wszystkie SPR posiadające grunty orne prowadzą produkcję polową. W 2007 r. nie uprawiało roślin 38 SPR (4,8% ogółu SPR), w tym 22 posiadające grunty orne (22% posiadających grunty orne). Nie prowadziły produkcji polowej przede wszystkim SPR bardzo małe ekonomicznie (w grupie 83 SPR do 4 ESU – 29 spółdzielni ogółem i 17 posiadających grunty orne). W grupie gospodarstw dużych ekonomicznie (>40 ESU) nie prowadziła produkcji polowej tylko 1 SPR z 520 SPR ogółem. W rezultacie w 2007 r. grunty orne w SPR dużych ekonomicznie stanowiły 93,3% ogółu gruntów orných, a zasiewy 93,8% ogółu zasiewów w tym sektorze.

Prawie wszystkie SPR prowadzące produkcję polową uprawiają zboża, w tym przede wszystkim pszenicę ozimą (75,9% SPR prowadzących uprawy polowe), jęczmień jary (odpowiednio 68,6%), żyto (49,1%), pszenżyto ozime (46,4%), owies (34,6%) i kukurydzę na ziarno (26,5%). Znaczna część SPR prowadzi uprawę roślin przemysłowych, w tym przede wszystkim rzepaku i buraków cukrowych. W latach 2002-2007 udział spółdzielni prowadzących te uprawy wzrósł we wszystkich analizowanych grupach (tab. 47). Udział ten jest bardzo silnie skorelowany z ich wielkością ekonomiczną i w 2007 r. wzrastał z 6,1% w grupie spółdzielni małych ekonomicznie do 80,4% w grupie spółdzielni dużych ekonomicznie. Jeszcze w 2002 r. znaczna część SPR, szczególnie spółdzielni dużych ekonomicznie (29,4% ogółu spółdzielni dużych ekonomicz-

nie) uprawiała ziemniaki. Jednak już w 2007 r. odsetek takich spółdzielni zmniejszył się do 11,1.

Tabela 47

SPR uprawiające rośliny uprawne według wielkości ekonomicznej
w 2002 i 2007 r. (w % ogółu spółdzielni)

Wyszczególnienie	<8 ESU		8-16 ESU		16-40 ESU		> 40 ESU	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Posiadające grunty orne	99,3	87,8	100	100	100	98,2	99,8	100
Uprawiające rośliny	90,2	72,2	98,5	100	98,6	95,7	99,3	99,8
- zboża	81,6	71,3	96,9	97,4	96,4	94,9	99	99,4
- strączkowe	0	0	0	0	0	0,8	4,1	1,7
- ziemniaki	3,1	2,6	10,8	10,5	10,1	5,1	29,4	11,1
- rośliny przemysłowe	4,3	6,1	13,8	17,9	32,6	41,9	75,5	80,4
- buraki	1,2	0,9	3,1	2,6	8,7	6,8	37,4	37,3
- rzepak	3,1	5,2	13,8	17,9	29	39,3	69,7	77,5
- warzywa gruntowe	3,1	0	4,6	5,2	4,3	3,4	12,7	6
- warzywa pod osłonami	0,6	0	1,5	2,6	1,4	0	1	0,2
- truskawki	3,1	0,9	0	0	2,2	0,9	2,6	1

Źródło: Jak w tabeli 34.

W rezultacie w SPR prawie cała produkcja polowa skoncentrowana jest w spółdzielniach dużych ekonomicznych (40 i więcej ESU). W spółdzielniach tych w 2007 r. było 92% zasiewów zbóż, 96,7 kukurydzy na ziarno, 97,4 ziemniaków, 100 strączkowych i 97,5% roślin przemysłowych. Udział tej grupy SPR w zbiorach był jeszcze wyższy, bowiem spółdzielnie te osiągają znacznie wyższe plony niż pozostałe spółdzielnie.

Objęcie polskiego rolnictwa instrumentarium WPR UE i pewna poprawa opłacalności produkcji zwierzęcej nie spowodowały natomiast zahamowania w SPR długotrwałej tendencji wzrostu udziału spółdzielni nieprowadzących produkcji zwierzęcej (tab. 48).

Ocena tej tendencji nie może być jednak jednoznacznie negatywna. Może ona wynikać z restrukturyzacji gospodarstw skierowanej na uproszczenie struktury produkcji i specjalizacji gospodarstw rolnych w wybranych kierunkach produkcji roślinnej. Jednak przy większych obszarowo gospodarstwach ograniczanie się tylko do produkcji roślinnej, z reguły do maksymalizacji uprawy zbóż i rzepaku, jest z punktu widzenia dobrej praktyki rolniczej, szczególnie przy słabych, piaszczystych UR, zjawiskiem niekorzystnym.

Tabela 48

SPR posiadające zwierzęta gospodarskie według wielkości ekonomicznej
w 2002 i 2007 r. (w % ogółu spółdzielni)

Wyszczególnienie	<8 ESU		8-16 ESU		16-40 ESU		>40 ESU	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Ogółem	6,7	3,4	23,1	12,9	38,4	28,2	80,3	74,6
- bydło	0	0	0	0	4,3	5,1	35,6	32,8
w tym krowy	0	0	0	0	2,9	5,1	32,9	32,8
- trzoda	3,7	0,9	16,9	10,3	28,3	16,2	69,5	58,5
w tym lochy	3,7	0	16,9	0	23,9	11,1	65,9	58,5
- owce	0,6	0,9	4,6	0	1,4	1,4	2,1	1,5
- kozy	0,6	0,9	0	0	0,7	0	0,5	0,2
- drób kurzy	1,2	0	3,1	2,6	5,1	4,3	9,3	7,3
- konie	1,8	0,9	0	0	0,7	0,7	5,7	3,7

Źródło: Jak w tabeli 34.

W 2002 r. zwierzęta gospodarskie posiadało 60% SPR, a odsetek ten wahał się od 6,7 dla spółdzielni małych ekonomicznie do 80,3 dla spółdzielni dużych ekonomicznie. W latach 2002-2007 wzrost odsetka SPR bez zwierząt gospodarskich wystąpił we wszystkich grupach spółdzielni według wielkości ekonomicznej, z tym że najwyższy w gospodarstwach małych ekonomicznie, a najniższy w gospodarstwach dużych ekonomicznie. W rezultacie w 2007 r. zwierzęta gospodarskie posiadało 54% SPR, a odsetek ten wahał się od 3,4 dla spółdzielni małych ekonomicznie do 74,6 dla spółdzielni dużych ekonomicznie. Zdecydowana większość SPR, bo około 3/4, prowadzi chów trzody chlewnej, a około 1/3 w chów bydła. Część SPR specjalizuje się w drobiarstwie (tab. 48).

Stopień koncentracji produkcji zwierzęcej w SPR jest nawet nieco większy niż produkcji roślinnej. W 2007 r. w SPR dużych ekonomicznie skoncentrowane było 99,4% pogłowia bydła (w tym 99,5% krów mlecznych), 99,3% trzody chlewnej i 95,1% drobiu, w tym w SPR największych ekonomicznie (250 ESU i więcej) odpowiednio aż 74,2% (73,5%), 70,8% i 53,4%. Tak duża część posiadanego przez SPR pogłowia skoncentrowana jest w niewielkiej liczbie spółdzielni. Wśród SPR największych ekonomicznie w bydło specjalizuje się 81 spółdzielni, w krowach mlecznych 75, w trzodzie 108, w brojlerach 6, kurach nioskach 8 itd. Średnio na 1 taką SPR posiadającą dane zwierzęta gospodarskie przypada: 537 sztuk bydła, 222 sztuk krów, 2474 sztuk trzody chlewnej, około 140 tys. sztuk brojlerów, 110 tys. kur niosek itd.

W związku z tym, że prawie cała produkcja roślinna i zwierzęca skoncentrowana jest w SPR dużych ekonomicznie, zmiany w strukturze spółdzielni według typów rolniczych w latach 2002-2007 przedstawione zostaną tylko w tej grupie spółdzielni. Jak widać z danych zamieszczonych w tabeli 49, w omawianym okresie nastąpił wzrost odsetka spółdzielni specjalizujących się w upra-

wach polowych i uprawach różnych, natomiast spadek udziału spółdzielni specjalizujących się w chowie zwierząt, w tym – najwyższy – zwierząt żywionych paszami treściwymi (trzoda i drób) i różnych zwierząt, a znacznie niższy zwierząt w systemie wypasowym (bydło).

Tabela 49

Struktura SPR dużych ekonomicznie według typów rolniczych w grupach według wielkości ekonomicznej w 2002 i 2007 r.
(w % spółdzielni prowadzących działalność rolniczą)

Specjalizacja	Wielkość ekonomiczna w ESU							
	>40		40-100		100-250		>250	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Uprawy polowe	30,5	38,6	45,5	53,3	30	40,5	9,5	18,1
Uprawy ogrodnicze	0	0,2	0	0	0	0,5	0	0
Uprawy trwałe	0,3	0	0,9	0	0	0	0	0
Zwierzęta w systemie wypasowym	3,4	3,1	5,1	4,2	2,4	2,8	2,7	2,2
Zwierzęta ziarnożerne	10,9	7,5	9,3	8,4	10,8	6,5	13,5	8,0
Różne uprawy	4,4	6	1,8	4,8	4,4	6,0	8,1	7,2
Różne zwierzęta	13,4	10,6	3,7	4,2	11,6	6,5	30,4	24,6
Różne uprawy i zwierzęta	37,1	34	33,4	25,1	40,8	37,2	35,8	39,9

Uwaga: nie uwzględniono gospodarstw niesklasyfikowanych (w 2002 r. – 9 i w 2007 r. – 16)

Źródło: Jak w tabeli 34.

Nastąpił także spadek udziału spółdzielni wielostronnych, specjalizujących się w różnych uprawach i zwierzętach. Jednak ten spadek nie dotyczył spółdzielni największych ekonomicznie, w których zanotowany został w tym zakresie wzrost. W tej grupie, charakteryzującej się dużymi obszarowo gospodarstwami, możliwa jest specjalizacja zarówno w produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej.

Zmiany w wielkości ekonomicznej SPR wynikające z wielkości produkcji rolnej i wielkości posiadanych UR nie przesądzają oczywiście o ogólnej sile ekonomicznej poszczególnych spółdzielni. Wynika to z faktu, że prawie połowa SPR uzyskuje dochody z działalności gospodarczej innej niż działalność rolnicza. To, czy konkretna spółdzielnia może funkcjonować nadal mimo małej wielkości ekonomicznej mierzonej w ESU, zależy w znacznym stopniu od wielkości dochodów z działalności pozarolniczej. Udział SPR posiadających dochody pozarolnicze jest najwyższy w grupie gospodarstw małych (4-8 ESU – 68,7%) i średnio małych (8-16 ESU – 66,7%) ekonomicznie. W grupie SPR bardzo małych ekonomicznie (poniżej 4 ESU) udział ten jest mniejszy (50,6%) niż w grupie małych i średnio małych ekonomicznie. Prawdopodobnie wynika to z faktu, że część spółdzielni w tej grupie jest już w trakcie likwidacji. Najniższy udział takich spółdzielni jest w grupie SPR średnio dużych ekonomicznie (16-40 ESU – 44,4%) i części dużych ekonomicznie (40-250 ESU – 44,5%). Znacznie wyższy udział jest w spółdzielniach największych ekonomicznie (>250 ESU – 58,7%).

Tabela 50

SPR posiadające dochody z działalności gospodarczej innej niż działalność rolnicza na tle ogółu gospodarstw rolnych w 2007 r.

Gospodarstwa		Ogółem	Wielkość ekonomiczna w ESU				
			< 4	4-8	8-16	16-40	> 40
SPR	liczba	393	42	22	26	52	251
	%	49,7	50,6	68,7	66,7	44,4	48,3
Ogółem	liczba	115150	89309	11528	7391	4625	2296
	%	4,8	4,6	5,2	5,1	5,8	12,3

Źródło: „Charakterystyka gospodarstw rolnych 2007”, GUS, Warszawa 2008; dla SPR niepublikowane dane GUS z reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Gospodarstwa spółdzielcze zdecydowanie częściej prowadzą działalność pozarolniczą niż gospodarstwa ogółem (tab. 50). Wpływa na to przede wszystkim bardzo słaby rozwój działalności w gospodarstwach małych średnich ekonomicznie, zdominowanych przez gospodarstwa indywidualne. W grupach tych różnice w udziale gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą są kilkunastokrotne, podczas gdy w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie, w której znaczny udział stanowią gospodarstwa osób prawnych, tylko około czterokrotne, zaś największych ekonomicznie (250 ESU i więcej) mniej niż dwukrotne (odpowiednio 58,7 i 32,9%).

SPR prowadzą działalność pozarolniczą najczęściej w zakresie usług z wykorzystaniem własnego sprzętu (38,2% ogółu analizowanych spółdzielni, 76,8 prowadzących działalność pozarolniczą), przetwórstwa produktów rolnych (odpowiednio 6,4 i 13,0%), hodowli ryb (5,9 i 12,0%) oraz przetwórstwa drewna (2,0 i 4,3%). W SPR mniejszych ekonomicznie pozarolnicza działalność ogranicza się prawie wyłącznie do usług z wykorzystaniem własnego sprzętu. Natomiast w SPR większych ekonomicznie, znaczący udział ma przetwórstwo rolne i hodowla ryb. W SPR o wielkości 100 i więcej ESU dochody z przetwórstwa rolnego ma 23,2, a z hodowli ryb 14,9% spółdzielni prowadzących działalność pozarolniczą.

IV.1.3. Przedsiębiorstwa rolne w strukturze gospodarstw spółdzielczych

Przeprowadzona analiza wskazuje, że struktura gospodarstw spółdzielczych (SPR) jest silnie zróżnicowana pod względem wielkości ekonomicznej: udział gospodarstw małych ekonomicznie (do 8 ESU) wynosi 14,5%, w tym bardzo małych ekonomicznie (do 4ESU) aż 10,5%. Jednak te gospodarstwa użytkują tylko 0,9% ogółu UR będących w dyspozycji ogółu SPR prowadzących działalność rolniczą. Udział tych gospodarstw w produkcji rolnej jest wręcz marginalny. Ich udział w zasiewach wynosi tylko 0,56%. Nieliczne z nich (3,5%) prowadzą, i to w znikomych ilościach, chów zwierząt gospodarskich.

Żadne z tych gospodarstw nie prowadzi chowu bydła. W związku z tym ich udział w pogłowie zwierząt gospodarskich jest wręcz zerowy. Większość z nich uzyskuje dochody z innej działalności, a część z nich prawdopodobnie z wydzierżawiania lub sprzedaży składników majątkowych. Z punktu widzenia ekonomicznego gospodarstw tych nie można zaliczyć do przedsiębiorstw rolnych. Utrzymują one status gospodarstwa rolnego ze względów pozarolniczych.

Znaczny, chociaż malejący, udział wśród gospodarstw spółdzielczych prowadzących działalność rolniczą stanowią gospodarstwa średnie ekonomicznie (w 2007 r. 39 gospodarstw 8-16 ESU i 117 z przedziału 16-40 ESU). Stanowią one 19,7% ogółu SPR, ale użytkują tylko 6,2% ogółu UR i 5,9% ogółu gruntów ornych SPR. Ich udział, a w szczególności gospodarstw 8-16 ESU, w produkcji rolnej ogółu SPR jest niewielki. Na skalę udziału w produkcji roślinnej wskazuje ich udział w zasiewach, który wynosi 5,6%, w tym gospodarstw 8-16 ESU – 1,0%. Jeszcze mniejszy jest udział w produkcji zwierzęcej. Szczególnie niewielki w grupie gospodarstw 8-16 ESU, wśród których tylko 5 (12,8%) prowadzi, w minimalnych rozmiarach, chów zwierząt gospodarskich, w tym 4 gospodarstwa (10,2%) chów trzody i 1 gospodarstwo (2,6%) drobiu. Udział tych gospodarstw w ogólnym pogłowie trzody wynosi 0,06% i drobiu 0,3%. Znacznie większy udział w produkcji zwierzęcej mają gospodarstwa 16-40 ESU. Chów zwierząt gospodarskich prowadzi 28,2% tych gospodarstw. Ich udział w pogłowie bydła wynosi 0,6, trzody chlewnej 0,7 i drobiu 4,6%. Gospodarstwa te biorąc pod uwagę wielkość produkcji i poziom zatrudnienia ogółem, a więc łącznie z pracującymi w działalności pozarolniczej (16,7 AWU na 1 gospodarstwo), można uznać z mikroprzedsiębiorstwa. Można oczekiwać, że część SPR z grupy 16-40 ESU zasili grupę gospodarstw dużych ekonomicznie.

Jednocześnie przeprowadzona analiza jednoznacznie potwierdza, że podobnie jak w gospodarstwach publicznych, tak i w SPR zdecydowanie wyróżniają się gospodarstwa duże ekonomicznie. Ich charakterystyka wskazuje, że gospodarstwa te są klasycznymi przedsiębiorstwami rolnymi. Gospodarstwa te silnie dominują w strukturze gospodarstw spółdzielczych. Przy udziale w ogólnej liczbie SPR wynoszącym 65,7% ich udział w użytkowaniu gruntów rolnych wynosi 92,9, a w zasiewach 93,8. Szczególnie dominują w produkcji zwierzęcej. W gospodarstwach tych skupione jest 99,4% pogłowia bydła, 99,5 pogłowia krów, 99,3 pogłowia trzody i 95,1 drobiu. Osiągają to przy 89,7% udziale w liczbie pracujących w przeliczeniu na pełnozatrudnionych (AWU).

Jednak liczba przedsiębiorstw spółdzielczych maleje, chociaż dynamika tego procesu stopniowo słabnie. Wynika to nie z przyczyn ekonomiczno-produkcyjnych, ale z kryzysu tej formy gospodarowania i niekorzystnej atmosfery społeczno-politycznej dla rozwoju i umacniania się tej formy gospodaro-

wania. Mimo że grupa spółdzielczych przedsiębiorstw rolnych może być zasilona rozwijającymi się ekonomicznie gospodarstwami spółdzielczymi z grupy 16-40 ESU, to właśnie z powyższych powodów nie należy raczej spodziewać się rozwoju grupy spółdzielczych przedsiębiorstw rolnych.

IV.2. Gospodarstwa rolne prywatnych osób prawnych poza spółdzielniami produkcji rolnej⁶⁸

Jak wskazywano już wyżej, rozwój grupy gospodarstw prywatnych osób prawnych w formie prywatnych spółek i innych prywatnych jednostek prawa handlowego rozpoczął się w procesie przemian systemowych w naszym kraju, a więc po 1989 r. Podstawową bazą tego rozwoju stało się rozdysponowanie Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa powstałego z przejęcia składników majątkowych likwidowanych od początku 1992 r. PGR oraz Państwowego Funduszu Ziemi.

Nowo powstające gospodarstwa prywatnych osób prawnych organizowane były przede wszystkim w formie spółek prawa handlowego. Były to z reguły spółki z ograniczoną odpowiedzialnością. Zdecydowanie przeważały spółki własności krajowej, ale powstawały też lub wchodziły na nasz rynek spółki własności zagranicznej i mieszanej. Powstawały też gospodarstwa prywatnych osób prawnych w innych formach organizacyjno-prawnych.

Grupa ta do momentu pierwotnego rozdysponowania Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa rozwijała się dość dynamicznie i już w 1996 r. liczyła 1920 gospodarstw, w tym 1155 spółek własności krajowej i 136 spółek własności zagranicznej i mieszanej.

Większość nowo tworzących się gospodarstw były to gospodarstwa duże obszarowo, chociaż znacznie mniejsze niż były PGR-y. W 1996 r. średnie gospodarstwo w grupie spółek własności krajowej dysponowało 712 ha UR, w grupie własności zagranicznej 730 ha UR, a w grupie własności mieszanej 1250 ha UR. Znacznie mniejszymi gospodarstwami były gospodarstwa różnego rodzaju prywatnych jednostek gospodarczych i usługowych (629 gospodarstw), nabywane dla rozbudowy zapleczy produkcyjno-usługowych, a często nawet jako lokata kapitału. Średni obszar gospodarstw w tej grupie wynosił niecałe 29 ha UR.

W efekcie już w 1996 r. grupa analizowanych gospodarstw użytkowała stosunkowo duży, bo wynoszący 958 tys. ha, obszar użytków rolnych. Średni obszar gospodarstwa w tej grupie wynosił 499 ha UR i był półtora razy większy niż w całym subsektorze gospodarstw prywatnych osób prawnych oraz dwa

---

⁶⁸ W dalszej części opracowania przy omawianiu tej grupy posługiwać się będziemy skrótem „gospodarstwa spółek prywatnych”.

i pół razy większy niż w grupie gospodarstw spółdzielczych (w tym półtora razy większy niż w grupie RSP).

Po 1996 r. dynamika procesu rozwoju tej grupy gospodarstw, przede wszystkim w związku ze znacznym ograniczeniem skali rozdysponowywania gruntów rolnych Zasobu WRSP, znacznie osłabła. W latach 1996-2002 liczba gospodarstw w tej grupie wzrosła z 1920 do 2146, a więc o 12%. Był to efekt wyraźnego zmniejszenia się dynamiki powstawania nowych gospodarstw, podziałów większych gospodarstw na mniejsze i wzrostu likwidacji gospodarstw wcześniej powstałych, między innymi w związku z wyraźnym pogarszaniem się rentowności produkcji rolnej.

Mimo wzrostu liczby gospodarstw powierzchnia gruntów rolnych w ich użytkowaniu zmniejszyła się z 958 do 784 tys. ha, a więc o 18%. Był to efekt nie tylko likwidacji części gospodarstw wcześniej powstałych i niewielkiego przyrostu nowych gospodarstw, ale przede wszystkim obowiązkowych wyłączeń części dzierżawionych gruntów rolnych, coraz powszechniej stosowanych przez AWRSP, na cele powiększania gospodarstw indywidualnych rolników. W rezultacie pogorszyła się struktura obszarowa analizowanych gospodarstw, a średnia powierzchnia UR przypadająca na 1 gospodarstwo w tej grupie zmniejszyła się z 499 do 370 ha.

Tabela 51

Dynamika rozwoju gospodarstw rolnych spółek prywatnych* na tle ogółu gospodarstw prywatnych osób prawnych w latach 1996-2002

Wyszczególnienie	Ogółem		W tym spółki		Spółki w % ogółu	
	1996	2002	1996	2002	1996	2002
Liczba	4387	3384	1920	2146	43,8	63,4
Powierzchnia UR tys. ha	1461	1107	958	784	65,6	70,8
ha UR/gospodarstwo	333	327	499	365	149,8	111,6
Liczba gospodarstw prowadzących działalność rolniczą	3170	2730	1537	1728	54,5	63,3

* spółki i inne prywatne jednostki prawne poza SPR

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie danych GUS z PSR 1996 i PSR 2002.

Trudna sytuacja w zakresie rentowności produkcji rolnej, a jednocześnie łatwość nabycia na rynku rolnym taniejących produktów rolno-spożywczych powodowała, że w latach 1996-2002 dynamika rozwoju grupy gospodarstw spółek prywatnych prowadzących produkcję rolną była jeszcze niższa niż ogółu analizowanych gospodarstw. W latach tych liczba gospodarstw spółek z działalnością rolniczą wzrosła z 1537 do 1728, a więc o 12%. Był to efekt pogorszenia relacji między liczbą gospodarstw wygaszających produkcję rolną w związku z pogarszającą się rentownością tej produkcji i coraz większą dostępnością taniejących produktów i surowców rolnych na rynku rolno-spożywczym, a liczbą gospodarstw rozpoczynających lub wznawiających produkcję rolną. Jednak, jak

widać z danych zamieszczonych w tabeli 51, mimo spowolnienia dynamiki rozwoju, udział analizowanej grupy w całym subsektorze gospodarstw prywatnych osób prawnych nawet znacznie wzrósł. Był to efekt regresu w rozwoju omówionej wyżej drugiej części tego subsektora a więc spółdzielni produkcji rolnej (SPR).

IV.2.1. Gospodarstwa rolne prywatnych spółek w latach 2002-2007

Tuż przed wejściem i po wejściu Polski do UE dynamika rozwoju grupy gospodarstw rolnych prywatnych spółek prowadzących działalność rolniczą znacznie wzrosła. Jeśli w latach 1996-2002 liczba tych gospodarstw wzrosła o 12%, a więc rosła o 2% średnio rocznie, to w latach 2002-2007 wzrosła o 21%, a więc rosła po ponad 4% średnio rocznie. Wzrost liczby analizowanych gospodarstw był ponad dwukrotnie szybszy niż ogółu gospodarstw rolnych deklarujących prowadzenie działalności rolniczej w kraju. Wzrost ten był efektem wprowadzenia od 2004 r. dopłat bezpośrednich i poprawy rentowności produkcji rolnej. Było to możliwe w związku z tym, że w 2002 r. znacznie większa część analizowanych gospodarstw w porównaniu do ogółu gospodarstw rolnych nie prowadziła produkcji rolnej.

Tabela 52

Dynamika zmian w grupie gospodarstw rolnych prywatnych spółek na tle ogółu gospodarstw rolnych w kraju w latach 2002-2007

Gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą	2002		2007		2007/2002	
	ogółem	Spółki	ogółem	Spółki	ogółem	Spółki
Liczba gospodarstw	2 172 205	1722	2 390 956	2085	110,1	121,1
Powierzchnia UR w tys. ha	15 160,2	759,6	15 848,6	927,3	104,5	122,1
UR/ 1 gospodarstwo w ha	6,98	441,1	6,63	444,8	95,7	100,8
Liczba pracujących w tys.	2 253,4	28,9	2 299,3	23,7	102,0	82,0
UR/ 1 pracującego w ha	6,7	26,3	6,9	39,1	103,0	148,7

Źródło: „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002”, GUS, Warszawa 2003; Charakterystyka gospodarstw rolnych 2007, GUS, Warszawa 2008; Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2008, GUS, Warszawa 2009; dla gospodarstw sektora publicznego niepublikowane dane GUS z PSR 2002 i reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

W jeszcze większym stopniu, bo o 22% (z 759,6 do 927,3 tys. ha) wzrosła, w grupie analizowanych gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, powierzchnia UR. Dla porównania w całym rolnictwie ten wzrost wyniósł tylko 4,5% i był ponad dwukrotnie niższy niż wzrost liczby gospodarstw. Te duże różnice wynikały z tego, że w całym rolnictwie zasadniczy wzrost liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą wystąpił w grupie gospodarstw małych obszarowo, a w grupie gospodarstw prywatnych spółek wzrost dotyczył wszystkich grup obszarowych z lekką przewagą większych grup obszarowych. W rezultacie, jeśli w całym rolnictwie nastąpiło zmniejszenie średniego obszaru

gospodarstwa (z prawie 7,0 do 6,6 ha UR), to w analizowanej grupie gospodarstw nastąpił nawet niewielki wzrost (z 441 do 445 ha UR).

Tabela 53

Zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych prywatnych spółek w latach 2002-2007

Lata		Gospodarstwa ogółem	W tym według grup obszarowych w ha UR				
			do 10	10-30	30-50	50-100	> 100
2002	liczba	1722	492	188	68	81	893
	%	100	28,6	10,9	3,9	4,7	51,9
2007	liczba	2085	240	392	111	124	1218
	%	100	11,5	18,8	5,3	6,0	58,4

Źródło: Zestawienie własne na podstawie niepublikowanych danych GUS z PSR 2002 i reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

W rezultacie powyższych zmian nastąpiła poprawa struktury obszarowej analizowanych gospodarstw rolnych. Nastąpiło radykalne zmniejszenie liczby i udziału w strukturze gospodarstw małych obszarowo i wzrost liczby gospodarstw większych obszarowo. Należy jednak zauważyć, że w grupie gospodarstw dużych obszarowo nastąpił znaczący spadek udziału gospodarstw największych – ponad 500 ha UR. Spadek ten dotyczył zasadniczo tylko spółek własności krajowej. W tym okresie w tej grupie spółek liczba gospodarstw powyżej 500 ha, szczególnie zaś powyżej 1000 ha, rosła znacznie wolniej niż ogółem gospodarstw i w rezultacie udział tej grupy obszarowej (powyżej 500 ha) zmniejszył się odpowiednio z 46,5 do 38,5%.

W latach 2002-2007 w analizowanej grupie gospodarstw szczególnie pozytywne zmiany zaszły pod względem poprawy w zakresie wielkości ekonomicznej. Przede wszystkim przy wskazanym już wyżej wzroście liczby analizowanych gospodarstw ogółem o 21%, liczba gospodarstw bardzo małych ekonomicznie (do 4 ESU) zmniejszyła się o ponad 27%. W rezultacie udział tej grupy w strukturze ogółu analizowanych gospodarstw zmniejszył się z 33,8 do 20,3%. Jednocześnie udział gospodarstw dużych ekonomicznie (powyżej 40 ESU) wzrósł z 51,7 do 59,3%, w tym bardzo dużych ekonomicznie (powyżej 100 ESU) z 20,3 do 23,2%.

Poprawiła się także struktura użytkowania gruntów rolnych według grup wielkości ekonomicznej gospodarstw. W 2007 r. aż 96,1% UR było już w dyspozycji gospodarstw bardzo dużych ekonomicznie (powyżej 100 ESU), a tylko 1,1% w gospodarstwach małych ekonomicznie (poniżej 8 ESU), podczas gdy w 2002 r. udziały te wynosiły odpowiednio 86,1 oraz 1,8%. Dla porównania, w strukturze UR ogółu gospodarstw rolnych w naszym kraju udział gospodarstw małych ekonomicznie wynosi 48,8%, a bardzo dużych ekonomicznie 10,3.

Tabela 54

Zmiany w liczbie i strukturze gospodarstw rolnych prywatnych spółek prawa handlowego według wielkości ekonomicznej w ESU w latach 2002-2007

Grupy w ESU	Liczba SP			UR w tys. ha			UR/1 SP		
	2002	2007	2007/2002	2002	2007	2007/2002	2002	2007	2007/2002
do 4	583	423	72,6	10,8	6,8	63,0	18,5	16,0	86,5
4-8	65	130	200,0	2,9	4,1	141,4	44,5	31,9	71,7
8-16	78	125	160,3	5,6	6,9	123,2	72,1	55,0	76,3
16-40	106	170	160,4	16,0	17,9	111,9	151,0	105,1	69,6
40-100	204	265	129,9	70,5	61,8	87,7	345,5	233,1	67,5
100-250	337	488	144,8	183,4	241,8	131,8	544,4	495,6	91,0
=>250	349	484	138,7	470,4	588,0	125,0	1347,7	1215,0	90,1
Ogółem	1722	2085	121,1	759,6	927,3	122,1	441,1	444,8	100,8

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie niepublikowanych danych GUS z PSR 2002 i reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Warto także odnotować, że wzrost wielkości ekonomicznej analizowanych gospodarstw nastąpił na bazie wzrostu intensywności i efektywności gospodarowania, a nie wzrostu obszaru gospodarstw. We wszystkich grupach wielkości ekonomicznej średnia powierzchnia gospodarstw uległa wyraźnemu obniżeniu. W rezultacie wyraźnej poprawie uległy relacje pomiędzy strukturą obszarową analizowanych gospodarstw, a ich strukturą według wielkości ekonomicznej. Szczególnie widoczne jest to w grupie gospodarstw powyżej 100 ha UR. Jeśli w 2002 r. 15,5% gospodarstw z tej grupy były to gospodarstwa małe i średnie małe, to w 2007 r. już tylko 8,0%. Zaś w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie, szczególnie o wielkości ekonomicznej 40-100 ESU wyraźnie wzrosła liczba gospodarstw do 10 ha UR, co wskazuje na przyspieszenie w analizowanej grupie procesu specjalizacji i intensyfikacji produkcji (tab. 55).

Tezę, że poprawa w zakresie poziomu i struktury gospodarstw według wielkości ekonomicznej nastąpiła na bazie poprawy efektywności gospodarowania potwierdza także zmniejszenie zatrudnienia w gospodarstwach prowadzących produkcję rolną z 28,9 do 23,7 tys. osób w przeliczeniu na pełnozatrudnionych (AWU). Szczególnie znacząca poprawa w zakresie produktywności pracy widoczna jest w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie. W grupie tej nastąpiło znaczące zmniejszenie zatrudnienia mimo wzrostu powierzchni UR. W rezultacie poziom zatrudnienia w tej grupie w przeliczeniu na 100 ha UR zmniejszył się z 3,7 do 2,5 AWU.

Tabela 55

Gospodarstwa rolne prywatnych spółek według grup wielkości ekonomicznej gospodarstw i według grup obszarowych w latach 2002-2007

Grupy w ESU	Liczba gospodarstw		Struktura gospodarstw według grup obszarowych w ha UR w %*									
			do 10		10-30		30-50		50-100		> 100	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Do 8	648	553	63,1	54,8	21,8	31,6	7,1	6,9	4,0	4,3	4,0	2,4
8-16	78	125	34,6	18,4	23,1	15,2	11,5	39,2	19,3	21,6	11,5	5,6
16-40	106	170	16,0	15,3	14,2	7,1	6,6	6,5	17,9	24,0	45,3	47,1
40-100	204	265	7,3	10,2	1,0	3,8	-	1,9	5,9	7,1	85,8	77,0
100-250	337	488	4,7	3,1	2,4	0,8	1,2	0,8	1,5	1,0	90,2	94,3
=>250	349	484	2,3	2,3	1,1	1,4	0,6	0,8	1,1	1,7	94,9	93,8

* udział gospodarstw danej grupy obszarowej w poszczególnych grupach wielkości ekonomicznej

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie niepublikowanych danych GUS z PSR 2002 i reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Jeszcze większa poprawa widoczna jest w grupie gospodarstw największych ekonomicznie, charakteryzujących się wysokim poziomem rozwoju produkcji zwierzęcej, w których zatrudnienie z 4,0 do 2,7 AWU /100 ha. Odwrotna tendencja występuje w gospodarstwach najmniejszych ekonomicznie. W tej grupie gospodarstw, w związku ze znacznie większym zmniejszeniem UR niż pracujących, nastąpiło wyraźne pogorszenie relacji zasobów pracy do zasobów ziemi (wzrost zatrudnienia z 5,8 do 7,3 AWU/100ha UR).

Tabela 56

Zasoby pracy w gospodarstwach rolnych prywatnych spółek według grup wielkości ekonomicznej gospodarstw w latach 2002-2007

Wyszczególnienie	Lata	Ogółem	< 4	4-8	8-16	16-40	> 40	W tym
								> 250
AWU w tys. (osób pełnozatrudnionych)	2002	28,92	0,63	0,22	0,33	0,81	26,94	19,0
	2007	23,7	0,5	0,2	0,4	0,6	21,9	15,7
Struktura zatrudnienia %	2002	100	2,2	0,8	1,1	2,8	93,1	65,7
	2007	100	2,1	0,8	1,7	2,5	92,7	66,2
AWU/100 ha UR	2002	3,8	5,8	7,6	5,9	5,1	3,7	4,0
	2007	2,6	7,3	4,9	5,8	3,6	2,5	2,7

Źródło: Jak w tabeli 55.

Efektywność gospodarowania jest w znacznym stopniu zależna od poziomu wykształcenia zarządzających gospodarstwami rolnymi. Z danych zamieszczonych w tabeli 57 wyraźnie widać, że w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie udział zarządzających legitymujących wykształceniem wyższym ogólnym, a w szczególności wyższym rolniczym, jest znacznie wyższy niż w gospodarstwach mniejszych ekonomicznie.

Tabela 57

Zmiany w strukturze wykształcenia kierujących gospodarstwami rolnymi prowadzącymi działalność rolniczą prywatnych spółek według grup wielkości ekonomicznej gospodarstw w latach 2002-2007

Wykształcenie	Lata	Ogółem	< 4	4-8	8-16	16-40	> 40	W tym > 250
Wyższe rolnicze	2002	39,1	13,6	13,8	23,1	38,7	58,9	69,1
	2007	41,1	16,5	21,5	23,2	27,0	55,2	64,7
Wyższe ogólne	2007	56,8	43,7	48,5	44,0	48,2	64,6	72,5
Średnie rolnicze	2002	19,9	11,0	12,3	28,2	26,4	24,8	19,8
	2007	24,0	16,1	16,1	24,8	31,2	26,6	21,9
Średnie ogólne	2007	37,2	47,6	40,0	47,2	43,5	31,7	25,2
Zawodowe rolnicze	2002	3,0	2,7	12,3	3,8	1,9	2,5	1,4
	2007	2,0	2,6	3,1	4,0	1,8	1,5	1,0
Zawodowe ogólne	2007	4,8	7,1	9,2	8,0	10,6	3,1	1,9
Kursy rolnicze	2002	4,0	4,8	12,3	15,4	6,6	1,9	1,4
	2007	5,5	7,1	10,8	7,2	9,4	3,7	2,3
Brak wykształcenia rolniczego	2002	34,0	61,9	49,2	29,5	26,4	11,9	8,3
	2007	27,4	57,7	48,5	41,6	30,6	12,9	10,1

Źródło: Jak w tabeli 55.

Jednocześnie należy odnotować, że w analizowanym okresie w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie udział zarządzających z wykształceniem rolniczym się obniżył. Nie znaczy to, że w tej szybko rozwijającej się grupie gospodarstw w ogóle zmniejszył się odsetek zarządzających z wykształceniem wyższym. W 2007 r. w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie 64,6% zarządzających posiadało wykształcenie wyższe, w tym 55,2% wyższe rolnicze, w tym w grupie gospodarstw powyżej 250 ESU odpowiednio 72,5% i 64,7%. Wynika to z faktu, że zarządzającymi w dużych gospodarstwach rolnych coraz częściej zostają osoby z wykształceniem wyższym nierolniczym, w tym przede wszystkim ze specjalizacją w zakresie ekonomii i zarządzania.

Poprawę efektywności gospodarowania w analizowanej grupie gospodarstw potwierdza także wzrost poziomu wykorzystania UR. Można tu wskazać, że w latach 2002-2007 udział obsianych gruntów ornych średnio biorąc wzrósł z 82,4 do 85,2%, a w grupie gospodarstw powyżej 40 ESU z 84,4 do 87,1%. Jednak wskaźnik ten dla gospodarstw małych i średnich ekonomicznie jest ciągle bardzo niski i nawet się obniża. Jeśli w 2002 r. w grupie gospodarstw do 8 ESU zasiane grunty orne stanowiły 31%, to w 2007 r. już tylko 22, w grupie gospodarstw 8-16 ESU odpowiednio 38 i 35 i w grupie 16-40 ESU 52 i 48%. Wskazuje to, że znaczna część tych gospodarstw mogłyby znacznie zwiększyć

swoją wielkość ekonomiczną poprzez poprawę wykorzystania gruntów ornych. Jednak małe i średnie gospodarstwa w bardzo małym stopniu wazą na średniej w tym zakresie dla całej analizowanej grupy bowiem dysponują tylko 2,5% ogółu gruntów ornych tej grupy gospodarstw. W rezultacie w 2007 r. udział gospodarstw dużych ekonomicznie w ogólnej powierzchni gruntów ornych wynosił 97,5%, a w ogólnej powierzchni zasiewów 98,3%.

Tabela 58

Poziom wykorzystania UR w gospodarstwach rolnych prywatnych spółek na tle całego rolnictwa w 2002 r. i 2007 r.

Wyszczególnienie	Lata	Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej w ESU									
		ogółem		<8		8-16		16-40		>40	
		ogółem	Sp.*	ogółem	Sp.*	ogółem	Sp.*	ogółem	Sp.*	ogółem	Sp.*
% gospodarstw z zasiewami**	2002	97,1	87,4	96,8	58,7	99,3	74,1	99,2	77,6	97,9	88,3
	2007	94,9	87,4	94,3	51,9	99,3	65,8	99,7	57,3	99,4	88,6
% zasianych gruntów ornych	2002	91,6	82,4	87,6	31,3	96,9	38,4	96,9	51,6	94,5	84,4
	2007	96,2	85,2	93,9	22,0	99,0	35,0	99,0	48,2	96,9	87,1
% gruntów ornych	2007	100	100	88,1	0,7	7,1	0,6	3,9	1,2	0,9	97,5
% zasiewów	2007	100	100	46,0	0,3	18,0	0,3	14,5	1,1	21,5	98,3
% UR w dobrej kulturze	2007	97,7	97,9	96,9	80,1	99,4	96,2	98,3	91,5	97,4	98,3

* Spółki ;** w stosunku do gospodarstw posiadających grunty orne

Źródło: Jak w tabeli 52.

Bardzo niski odsetek obsianych gruntów ornych w gospodarstwach małych i średnich ekonomicznie jest pochodną tego, że znaczna część tych gospodarstw nie posiada ani maszyn, ani ciągników rolniczych. W 2007 r. ciągników rolniczych nie posiadała duża część gospodarstw małych i średnich ekonomicznie (aż 74% gospodarstw do 8 ESU, 45% 8-16 ESU i 37% 16-40 ESU), podczas gdy tylko 6% w przypadku gospodarstw dużych ekonomicznie. Bardziej pogłębiona analiza wyposażenia w ciągniki wskazuje jednak, że nawet gospodarstwa duże ekonomicznie i duże obszarowo (powyżej 50 ha UR) nie są odpowiednio wyposażone w ciągniki, szczególnie dużej mocy, niezbędne do wykorzystania nowoczesnych maszyn wieloczynnościowych. Wyposażenie w tym zakresie analizowanych gospodarstw nie odbiega znacząco od średniej krajowej (tab. 59).

Poprawie wykorzystania użytków rolnych w analizowanej grupie gospodarstw sprzyja fakt, że są one lepszej jakości niż średnio w kraju. Wskazuje na to przede wszystkim znacznie mniejszy udział gruntów o najniższym wskaźniku jakości (odpowiednio 6,0 i 19,3%) i znacznie wyższy udział gruntów o najwyższym wskaźniku (55,5 i 35,0%). Natomiast w ramach analizowanej grupy zróżnicowanie jakości gruntów nie jest tak znaczące.

Tabela 59

Wyposażenie gospodarstw rolnych prywatnych spółek w ciągniki rolnicze na tle ogółu gospodarstw rolnych w 2007
(gospodarstwa posiadające ciągniki w % ogółu gospodarstw)

Ciągniki	Wielkość ekonomiczna gospodarstw w ESU							
	40 i więcej		40-100		100-250		250 i więcej	
	ogółem	Spółki	ogółem	Spółki	ogółem	Spółki	ogółem	Spółki
Ogółem	93,8	94,3	94,2	89,2	92,2	93,5	93,7	98,0
60-100 kW	59,8	75,6	58,1	62,7	61,1	72,7	76,2	86,0
>100 kW	42,0	72,8	36,3	55,9	55,5	70,3	76,6	85,1
>100 kW*	76,1	78,0	74,4	61,0	77,1	76,7	84,5	88,7

* w stosunku do liczby gospodarstw użytkujących 50 ha UR i więcej

Źródło: Jak w tabeli 55.

Można jedynie zauważyć, że w gospodarstwach dużych ekonomicznie jest mniejszy udział gruntów o najniższym wskaźniku jakości. Może to wynikać z tego, że w gospodarstwach mniejszych ekonomicznie w strukturze UR jest znacznie większy udział użytków zielonych (w grupie do 8 ESU – 48%, w grupie 8-16 ESU – 34% i w grupie 16-40 ESU – 23%) niż w gospodarstwach dużych ekonomicznie (11%).

Tabela 60

Jakość użytków rolnych w gospodarstwach rolnych prywatnych spółek na tle ogółu gospodarstw w kraju
(dane z PSR 2002; w procentach ogółu gospodarstw posiadających UR)

Wskaźnik jakości	Ogółem gospodarstwa		Gospodarstwa > 40 ESU	
	całe rolnictwo	Spółki	całe rolnictwo	Spółki
Poniżej 0,4	19,3	6,0	10,2	2,6
0,4 - 0,7	22,7	13,7	21,2	12,4
0,7 – 1,0	23,0	24,8	30,2	31,1
1,0 i więcej	35,0	55,5	38,4	53,9

Źródło: Jak w tabeli 55.

Wskazując na poprawę wykorzystania użytków rolnych przejawiającej się w zwiększeniu odsetka zasianych gruntów rolnych i w wysokim odsetku użytków rolnych utrzymywanych w dobrej kulturze, należy jednak odnotować, że jednocześnie zmniejszyła się powszechność i poziom ich użyźniania. Zmniejszył się nie tylko udział gospodarstw stosujących nawozy mineralne, ale także – co jest szczególnie niekorzystne – znacząco zmniejszył się udział gospodarstw stosujących nawozy wapniowe i organiczne.

Udział gospodarstw stosujących nawożenie gruntów jest bardzo silnie skorelowany z wielkością ekonomiczną gospodarstw. W 2007 r. dla nawożenia mineralnego udział ten wzrasta z 37,3% dla gospodarstw bardzo małych eko-

nomicznie do 91,3 dla gospodarstw dużych ekonomicznie, dla nawożenia wapnem odpowiednio od 4,2 do 47,8% i dla nawożenia organicznego z 8,5 do 38,9%.

Także poziom nawożenia mineralnego, w kg NPK/ha użytków rolnych w dobrej kulturze, wzrasta wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstw z około 30 kg w gospodarstwach małych ekonomicznie (do 8 ESU), 80 kg w gospodarstwach średnio dużych ekonomicznie (16-40 ESU), 153 kg w gospodarstwach 40-100 ESU, 196 kg w gospodarstwach 100-250 ESU i 220 kg w gospodarstwach powyżej 250 ESU.

Należy jednocześnie zwrócić uwagę na bardzo niekorzystną strukturę nawożenia organicznego, szczególnie w gospodarstwach największych ekonomicznie. Nawożenie to realizowane jest w najmniejszym stopniu w postaci obornika (24,9% ogólnego tonażu), a w zdecydowanie większym stopniu w postaci gnojówki (28,9%) i gnojowicy (46,2%).

Tabela 61

Gospodarstwa rolne prywatnych spółek stosujące nawożenie gruntów rolnych w 2002 i 2007 r.

Gospodarstwa stosujące nawozy	Lata	Ogółem	<4	4-8	8-16	16-40	> 40	W tym
								> 250
Mineralne	2002	78,7	56,6	76,9	76,9	86,8	92,5	95,4
	2007	73,6	37,3	52,3	58,4	62,3	91,3	96,5
Wapniowe	2002	43,9	11,7	29,2	38,5	38,7	67,2	82,5
	2007	31,1	4,2	7,7	10,4	9,4	47,8	59,3
Organiczne	2002	37,2	12,7	38,5	38,5	31,1	53,8	73,3
	2007	28,1	8,5	16,9	16,0	16,5	38,9	56,6

Źródło: Jak w tabeli 55.

W analizowanych gospodarstwach prawie powszechnie uprawiane są zboża. Uprawia je około 3/4 ogółu analizowanych gospodarstw. Jeszcze większy – i przy tym rosnący – udział gospodarstw uprawiających zboże (82,5% w 2002 r. i 88,2% w 2007 r.) jest w grupie gospodarstw zajmujących się produkcją polową, a więc w grupie gospodarstw z zasiewami. Udział ten jest wysoki we wszystkich grupach gospodarstw według wielkości ekonomicznej, jednak rośnie wraz z wielkością ekonomiczną gospodarstw (w 2007 r. z 76,8% w gospodarstwach do 8 ESU, do 93,7% w gospodarstwach powyżej 250 ESU).

Także udział zbóż w strukturze zasiewów jest wysoki we wszystkich analizowanych grupach, jednak jest on najwyższy w grupie gospodarstw średnich ekonomicznie (około 75%) nieco niższy w gospodarstwach małych ekonomicznie (67%) i najniższy w gospodarstwach dużych ekonomicznie (60%), a szczególnie największych ekonomicznie, powyżej 250 ESU (58%). Średnia powierzchnia uprawy zbóż w gospodarstwie bardzo dynamicznie wzrasta wraz ze

wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstw z 6 ha w grupie do 8 ESU do 426 ha w grupie powyżej 40 ESU, w tym 683 ha w grupie 250 ESU i więcej. W rezultacie w gospodarstwach dużych ekonomicznie (powyżej 40 ESU) skupione jest 97,9% ogółu powierzchni zasiewów zbóż.

Tabela 62

Uprawa podstawowych roślin w gospodarstwach rolnych prywatnych spółek według wielkości ekonomicznej w ESU w latach 2002 i 2007 r.

Uprawy		Ogółem		< 8		8- 16		16- 40		> 40		W tym >250	
		2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Zboże	%*	74,8	74,6	53,1	49,0	75,6	60,0	71,7	62,3	90,9	89,2	93,1	91,5
	%**	82,5	88,2	62,8	76,8	86,8	84,3	78,3	79,7	95,3	92,9	95,6	93,7
Rzepak	%*	35,7	44,8	1,4	3,2	6,4	11,2	19,8	18,2	65,2	70,4	79,1	82,0
	%**	39,4	53,0	1,6	5,1	7,3	15,7	21,6	23,3	68,3	73,4	81,2	83,9
Ziemniaki	%*	13,8	9,4	16,3	6,9	30,8	16,0	13,2	5,3	10,6	10,4	12,3	12,6
	%**	15,2	11,1	19,3	10,8	35,3	22,5	14,4	6,8	11,1	10,9	12,6	12,9
Buraki	%*	15,9	16,4	0,3	0,2	1,3	3,2	5,7	1,2	29,8	27,1	46,4	41,7
	%**	17,5	19,4	0,4	0,3	1,5	4,5	6,2	1,5	31,2	28,2	47,6	42,7

* gospodarstwa uprawiające daną roślinę w % ogółu gospodarstw w grupie, ** gospodarstwa uprawiające daną roślinę w % gospodarstw z zasiewami.

Źródło: Jak w tabeli 55.

Drugą co do popularności rośliną uprawną w analizowanej grupie gospodarstw jest rzepak. Udział gospodarstw uprawiających rzepak wyraźnie rośnie i w 2007 r. uprawiało go 934 gospodarstwa, a więc prawie 45% ogółu analizowanych gospodarstw (53% gospodarstw z zasiewami). Zdecydowana większość gospodarstw uprawiających rzepak, to gospodarstwa duże ekonomicznie (871 gospodarstw – 93,2%). Mimo że udział gospodarstw uprawiających rzepak wzrósł we wszystkich analizowanych grupach, to jest on wciąż niski w grupie gospodarstw małych ekonomicznie (5%), znacznie wyższy w gospodarstwach średnich ekonomicznie i bardzo duży w gospodarstwach dużych ekonomicznie i sięga 84% w gospodarstwach z zasiewami powyżej 250 ESU. Udział rzepaku w strukturze zasiewów i średnia powierzchnia uprawy rzepaku przypadająca na gospodarstw rośnie wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstw odpowiednio z 3% i 4 ha w grupie gospodarstw małych ekonomicznie do prawie 24% i 210 ha w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie. W rezultacie w gospodarstwach dużych ekonomicznie koncentruje się aż 99,3% ogółu zasiewów rzepaku.

Spośród roślin przemysłowych uprawianych w gospodarstwach publicznych oprócz rzepaku duże znaczenie mają buraki cukrowe. Uprawa buraków skoncentrowana jest prawie całkowicie w gospodarstwach dużych ekonomicznie. W 2007 r. buraki cukrowe uprawiano w 342 gospodarstwach (16,4% ogółu i 19,4% z zasiewami), z tego aż 335 to gospodarstwa duże ekonomicznie (98%

ogółu uprawiających buraki), w tym 202 gospodarstwa powyżej 250 ESU (odpowiednio 59%). Powierzchnia upraw buraków w gospodarstwach dużych ekonomicznie stanowi ponad 99,9%, w tym 81% w gospodarstwach powyżej 250 ESU, ogólnej powierzchni tej uprawy.

Tabela 63

Skala i struktura uprawy podstawowych roślin uprawnych w gospodarstwach rolnych prywatnych spółek według wielkości ekonomicznej w ESU w 2007 r.

Uprawy		Ogółem	< 8	8-16	16-40	> 40	W tym > 250
Zboże	ha*	308,8	6,0	23,7	61,5	426,4	683,0
	%**	100	0,3	0,4	1,4	97,9	63,0
	%***	60,7	67,2	73,8	75,7	60,5	58,4
Rzepak	ha*	197,4	3,9	11,8	33,6	210,2	305,0
	%**	100	0,0	0,1	0,6	99,3	65,7
	%***	23,3	3,0	6,8	12,1	23,6	23,4
Ziemniaki	ha*	58,8	0,6	1,1	1,9	88,4	151,9
	%**	100	0,2	0,2	0,7	98,9	80,4
	%***	1,5	1,0	0,9	0,9	1,5	1,8
Buraki	ha*	85,5	2,3	2,5	1,7	87,2	117,3
	%**	100	0,0	0,1	0,0	99,9	81,0
	%***	3,7	0,1	0,4	0,0	3,8	4,6

* średnia powierzchnia uprawy w ha, ** powierzchnia uprawy w danej grupie w % ogółu powierzchni uprawy danej rośliny we wszystkich gospodarstwach; *** powierzchnia zasiewów poszczególnych roślin uprawnych w % ogółu zasiewów w danej grupie gospodarstw

Źródło: Jak w tabeli 55.

Coraz powszechniej w analizowanych gospodarstwach, przede wszystkim dużych ekonomicznie, uprawia się kukurydzę na ziarno. Jeszcze w 2002 r. GUS w charakterystyce gospodarstw nie podawał takich danych. Natomiast w 2007 r. uprawę kukurydzy na ziarno prowadziło już 494 gospodarstwa, a więc prawie 24% ogółu analizowanych gospodarstw, w tym 421 gospodarstw dużych ekonomicznie (85,2% ogółu prowadzących tę uprawę). W gospodarstwach dużych ekonomicznie skoncentrowane było 98,1% zasiewów tej uprawy.

Na uwagę zasługuje też fakt, że w grupie gospodarstw większych ekonomicznie niektóre gospodarstwa rozpoczęły na większą skalę uprawę słonecznika na ziarno. W 2007 r. uprawę tę prowadziło 15 gospodarstw, w tym 14 dużych ekonomicznie. W gospodarstwach dużych ekonomicznie średnia plantacja słonecznika wynosiła 84 ha.

Natomiast coraz mniejszą popularnością w analizowanych gospodarstwach cieszy się uprawa ziemniaków. W latach 2002-2007 udział gospodarstw uprawiających ziemniaki zmniejszył się z 13,8 do 9,4% (wśród gospodarstw z zasiewami z 15,2 do 11,1%). W 2007 r. na większą skalę ziemniaki uprawiało tylko 110 gospodarstw dużych ekonomicznie (53% ogółu uprawiających ziemniaki), w których średnia plantacja ziemniaków wynosiła 88,4 ha

(w grupie powyżej 250 ESU 152 ha). W pozostałych analizowanych grupach średnia wielkość plantacji wynosiła od 0,6 do 1,9 ha. W rezultacie w gospodarstwach dużych ekonomicznie skoncentrowane było prawie 99% powierzchni uprawianych ziemniaków.

Coraz mniej analizowanych gospodarstw specjalizuje się w uprawie warzyw gruntowych (w 2002 r. 167 gospodarstw, a więc 9,7% ogółu, natomiast w 2007 r. odpowiednio 139 i 6,7%). Z uprawy warzyw wycofują się jednak przede wszystkim gospodarstwa małe ekonomicznie. Wzrasta zaś liczba gospodarstw zajmujących się tą uprawą w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie (w 2002 r. 66 a w 2007 r. 99 gospodarstw). W 2007 r. w gospodarstwach tych średnia powierzchnia uprawianych warzyw wynosiła 387 ha, podczas gdy w pozostałych około 3 ha. Udział dużych ekonomicznie gospodarstw w ogólnej powierzchni uprawy warzyw gruntowych był więc dominujący i wynosił 98%.

Tabela 64

Gospodarstwa rolne prywatnych spółek posiadające zwierzęta gospodarskie według wielkości ekonomicznej w ESU w latach 2002 i 2007 r.

(w % ogółu gospodarstw)

Zwierzęta	Ogółem		< 8		8- 16		16- 40		> 40		W tym >250	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Ogółem	44,0	35,8	21,3	17,2	47,4	24,8	39,6	21,8	60,8	47,2	80,8	66,7
Bydło	24,6	21,3	6,6	3,4	19,2	8,0	17,9	9,4	39,0	32,3	59,3	49,4
- krowy	22,3	17,0	5,5	2,5	16,7	5,6	13,2	5,3	36,1	26,3	56,7	44,2
Trzoda	22,1	12,4	8,8	4,3	26,9	9,6	24,5	6,5	31,1	17,1	46,1	28,9
Owce	1,7	1,5	0,9	1,6	3,8	1,6	0,9	-	2,2	1,7	3,4	2,1
Drób kurzy	8,9	4,7	11,1	5,4	24,4	9,6	17,0	7,6	4,9	3,5	2,6	1,6
Konie	6,2	4,9	4,2	3,8	3,8	4,0	5,7	4,1	7,9	5,6	11,5	6,8

Źródło: Jak w tabeli 55.

Podsumowując można stwierdzić, że gospodarstwa spółek prywatnych, szczególnie duże ekonomicznie, do wyboru upraw polowych podchodzą jak typowi gracze rynkowi. Poszukują takich upraw, które dają największe dochody. Jednocześnie w tych gospodarstwach widoczne są bardzo dynamiczne procesy specjalizacji i koncentracji w poszczególnych uprawach. Przykładem może tu być uprawa truskawek. W 2007 r. specjalizowało się w uprawie truskawek 27 gospodarstw (w tym 23 gospodarstwa powyżej 40 ESU i 4 pomiędzy 16-40 ESU), w których średnia plantacja wynosiła prawie 17 ha (w tym w 8 gospodarstwach 45 ha).

Objęcie polskiego rolnictwa instrumentarium WPR UE i pewna poprawa opłacalności produkcji zwierzęcej nie spowodowały natomiast zahamowania tendencji do ograniczania produkcji zwierzęcej (tab. 64) w gospodarstwach rolnych prywatnych spółek. Ocena tej tendencji wymaga jednak bardziej pogłębio-

nych badań. Może to wynikać z restrukturyzacji gospodarstw skierowanej na uproszczenie struktury produkcji i specjalizacji gospodarstw rolnych na wybranych kierunkach produkcji zwierzęcej. Jednak przy większych obszarowo gospodarstwach całkowita rezygnacja z produkcji zwierzęcej, szczególnie z chowu bydła, jest z punktu widzenia dobrej praktyki rolniczej, szczególnie przy słabych, piaszczystych UR, zjawiskiem niekorzystnym.

Tabela 65

Struktura pogłowia zwierząt gospodarskich w gospodarstwach rolnych prywatnych spółek według gospodarstw o określonej wielkości ekonomicznej w ESU w 2007 r. (w % ogółu danego pogłowia)

Zwierzęta	Ogółem w tys.	< 8	8-16	16-40	> 40	W tym > 250
Bydło	190,9	0,1	0,1	0,4	99,4	83,1
- krowy	70,1	0,1	0,0	0,3	99,6	85,4
Trzoda	1582,5	0,0	0,0	0,1	99,9	97,4
Owce	7,6	10,7	0,4	-	88,9	52,9
Drób kurzy	12013,2	0,5	1,5	4,6	93,4	58,9
Konie	2,2	13,1	1,2	4,4	81,3	36,9

Źródło: Jak w tabeli 55.

W latach 2002-2007, mimo że liczba gospodarstw rolnych prywatnych spółek utrzymujących zwierzęta gospodarskie zmniejszyła się nieznacznie, z 758 do 747 (o 1,3%), to jednak udział ich w ogólnej liczbie gospodarstw zmniejszył się istotnie, bowiem z 44 do niecałych 36%. Był to efekt przedstawionego wyżej wzrostu w analizowanym okresie ogólnej liczby omawianych gospodarstw o 21%.

Najczęściej gospodarstwa, o których mowa, utrzymują bydło. Jednak w latach 2002-2007 udział gospodarstw utrzymujących bydło zmniejszył się z 24,6 do 21,3%. Największe zmniejszenie liczby gospodarstw utrzymujących bydło wystąpiło w grupie małych średnich ekonomicznie. W gospodarstwach tych w 2007 r. udział gospodarstw utrzymujących bydło był już niewielki, od 3,4% w gospodarstwach do 8 ESU do 9,4% w gospodarstwach 16-40 ESU. W zdecydowanie mniejszym stopniu zmniejszył się w badanym okresie udział gospodarstw utrzymujących bydło w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie (z 39,0 do 32,3%).

Proces porzucania przez gospodarstwa chowu bydła trwa już od szeregu lat. W rezultacie w analizowanych gospodarstwach skala niewykorzystywania obór jest bardzo duża i przy tym rosnąca. Jak już wskazywano wyżej, odsetek gospodarstw prowadzących chów bydła zmniejszył się z 24,6 do 21,3%, a obory w 2002 r. posiadało 41,2%. Przy tym skala niewykorzystywania obór jest podobna we wszystkich analizowanych grupach wielkości ekonomicznej (tab. 66).

Tabela 66

Gospodarstwa rolne prywatnych spółek posiadające podstawowe budynki
gospodarcze w 2002 r.

Budynki	Ogółem	Wielkość ekonomiczna w ESU							
		<4	4-8	8-16	16-40	> 40	w tym:		
							40-100	100-250	> 250
Obory	41,2	6,7	26,1	21,8	33,0	67,5	52,9	65,0	78,5
Chlewnie	31,5	3,9	24,6	20,5	28,3	51,5	40,7	43,0	65,9
Kurniki	8,6	3,9	21,5	20,5	14,1	9,1	14,2	7,7	7,4

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie niepublikowanych danych GUS z PSR 2002.

Zakładając, że w analizowanym okresie odsetek gospodarstw posiadających obory mógł zmniejszyć się nieznacznie, można szacować, że w 2007 r. niewykorzystywanych było około 1/2 posiadanych obór. Prawdopodobnie znaczna część niewykorzystywanych obór wymaga modernizacji, a niska rentowność chowu była nie zachęca do ponoszenia na ten cel nakładów.

W analizowanych gospodarstwach wyraźnie widoczny jest proces specjalizacji i koncentracji chowu bydła. Aż 99,4% pogłowia bydła skoncentrowane jest w gospodarstwach dużych ekonomicznie, w tym 83,1% w gospodarstwach powyżej 250 ESU. W grupie tej na 1 gospodarstwo przypada średnio prawie 400 sztuk bydła, w tym w grupie powyżej 250 ESU 663 sztuk.

Podobne, chociaż nieco głębsze, w omawianym okresie były zmiany w chowie krów. Udział gospodarstw utrzymujących krowy zmniejszył się z 22,3 do 17,0%. Największy spadek wystąpił w gospodarstwach małych i średnich ekonomicznie. W 2007 r. w tych gospodarstwach krowy utrzymywało od 2,5 do 5,6%. W grupie gospodarstw dużych ekonomicznie, mimo że liczba gospodarstw utrzymujących krowy wzrosła z 321 do 376, to w związku z dużym wzrostem liczbowym tej grupy ich udział się zmniejszył z 39,3 do 32,3%. Można stwierdzić, że w chowie krów widoczna jest wysoka koncentracja i specjalizacja. W 2007 r. aż 99,6% ogółu krów utrzymywanych było w gospodarstwach dużych ekonomicznie, w tym 83,3% w gospodarstwach powyżej 250 ESU. Średnie stado krów w tych gospodarstwach liczyło 212 sztuk, w tym w gospodarstwach powyżej 250 ESU 287 sztuk.

Jeszcze większy spadek nastąpił w chowie trzody chlewnej. W latach 2002-2007 liczba gospodarstw utrzymujących trzodę chlewną zmniejszyła się z 384 do 259. Przy znacznym wzroście ogólnej liczby analizowanych gospodarstw spowodowało to, że udział gospodarstw utrzymujących trzodę chlewną zmniejszył się prawie o połowę (z 22,1 do 12,4%). W tym wypadku, odwrotnie niż w przypadku bydła, nastąpiło wyraźne zmniejszenie liczby gospodarstw utrzymujących trzodę także w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie (z 277

do 212). W rezultacie ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw w tej grupie zmniejszył się także znacząco, bo z 31,1 do 17,1%. W efekcie wykorzystanie posiadanych budynków gospodarczych służących chowu trzody chlewnej jest jeszcze gorsze niż w wypadku bydła (tab. 65).

Poziom specjalizacji i koncentracji produkcji w chowie trzody chlewnej jest jeszcze większy niż w chowie bydła. W 2007 r. w 193 dużych fermach skoncentrowane było 99,8%, w tym w 138 fermach w grupie gospodarstw powyżej 250 ESU aż 97,4%, ogółu trzody chlewnej utrzymywanej przez wszystkie analizowane gospodarstwa. Średnia ferma w tej ostatniej grupie liczyła około 11 tys. sztuk trzody.

Znaczna część gospodarstw rolnych spółek prywatnych, i to we wszystkich analizowanych grupach wielkości ekonomicznej, rozwija działalność pozarolniczą. Wynika to przede wszystkim z tego, że większość z tych gospodarstw posiada nadmiar budynków i sprzętu w stosunku do poziomu i zakresu prowadzonej działalności rolniczej.

Tabela 67

Gospodarstwa rolne prywatnych spółek prawa handlowego posiadające dochody z działalności gospodarczej innej niż działalność rolnicza na tle ogółu gospodarstw rolnych w kraju w 2007 r.

Gospodarstwa		Ogółem	Wielkość ekonomiczna w ESU					
			<4	4-8	8-16	16-40	>40	>250
Gospodarstwa publiczne	liczba	558	93	30	44	47	344	170
	%	26,8	22,0	23,1	35,2	27,6	27,8	35,1
Ogółem rolnictwo	liczba	115150	89309	11528	7391	4625	2296	410
	%	4,8	4,6	5,2	5,1	5,8	12,3	32,6

Źródło: „Charakterystyka gospodarstw rolnych 2007e, GUS, Warszawa 2008; dla gospodarstw publicznych niepublikowane dane GUS z reprezentatywnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Skala i zakres działalności pozarolniczej jest także pochodną przedsiębiorczości kierujących tymi gospodarstwami i to że spółki, właściciele tych gospodarstw, są często jednostkami gospodarczymi ukierunkowanymi na inną działalność niż typowo rolnicza. W rezultacie, udział gospodarstw posiadających dochody pozarolnicze jest w analizowanej grupie tylko nieco niższy niż w gospodarstwach publicznych i kilkakrotnie wyższy niż wśród ogółu gospodarstw w kraju. Wyjątkiem jest tu grupa gospodarstw powyżej 250 ESU, w której odsetek ten w gospodarstwach spółek jest tylko nieco wyższy niż w gospodarstwach ogółem. Wynika to z faktu, że grupa ta jest zdominowana przez gospodarstwa osób prawnych, a więc omawiane gospodarstwa spółek powstałe z reguły na mieniu po zlikwidowanych PGR, spółdzielnie produkcji rolnej

(przeważnie RSP) i gospodarstwa publiczne – z reguły spółki Skarbu Państwa powstałe na bazie PGR.

Tabela 68

Gospodarstwa rolne prywatnych spółek prawa handlowego posiadające dochody z działalności gospodarczej innej niż działalność rolnicza według rodzajów działalności w 2007 r.

Rodzaj działalności		Ogółem	Wielkość ekonomiczna w ESU					
			<4	4-8	8-16	16-40	>40	>250
Działalność usługowa własnym sprzętem	liczba	252	8	5	12	17	210	110
	%*	45,2	8,6	16,7	27,3	36,2	61,0	64,7
Agroturystyka, wynajem pokoi	liczba	41	16	2	4	5	14	6
	%	7,3	17,2	6,7	9,1	10,6	4,1	3,5
Przetwórstwo produktów rolnych	liczba	108	4	3	5	5	91	55
	%	19,3	4,3	10,0	11,4	10,6	26,4	32,3
Przetwarzanie drewna	liczba	14	1	2	3	-	8	2
	%	2,5	1,1	6,7	6,8	-	2,3	1,2
Akwakultura	liczba	54	17	4	9	5	19	5
	%	9,7	18,3	13,3	20,4	10,6	5,5	2,9
Wytwarzanie energii odnawialnej na rynek	liczba	5	1	-	-	-	4	1
	%	0,9	1,1	-	-	-	1,2	0,6
Inne działalności łącznie z chowem zwierząt futerkowych	liczba	199	55	20	21	27	76	30
	%	35,7	59,1	66,7	47,7	57,4	22,1	17,6

* % w stosunku do liczby gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą. Nie sumuje się do 100%, ponieważ niektóre gospodarstwa prowadzą kilka rodzajów, działalności.

Źródło: „Charakterystyka gospodarstw rolnych 2007”, GUS, Warszawa 2008; dla gospodarstw publicznych niepublikowane dane GUS z reprezentatywnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Jeśli chodzi o rodzaje prowadzonej działalności pozarolniczej, to zdecydowanie dominuje działalność usługowa własnym sprzętem i przetwórstwo rolne. Szczególnie duży udział gospodarstw realizujących te rodzaje działalności jest w gospodarstwach dużych ekonomicznie. Działalność usługową własnym sprzętem prowadzi 61%, a przetwórstwo rolne 26% gospodarstw tej grupy. Natomiast gospodarstwa mniejsze ekonomicznie znacznie częściej niż gospodarstwa duże ekonomicznie prowadzą działalność w zakresie agroturystyki i hodowli ryb słodkowodnych. Gospodarstwa mniejsze ekonomicznie znacznie częściej niż gospodarstwa duże ekonomicznie poszukują innych rodzajów działalności pozarolniczej dostosowanych do swoich możliwości i zainteresowań. Przejawia się to w bardzo dużym odsetku gospodarstw tej grupy prowadzących rodzaje działalności sklasyfikowane jako inne.

IV.2.2. Przedsiębiorstwa rolne w strukturze gospodarstw spółek prywatnych

Dokonana analiza przemian w strukturze gospodarstw spółek prywatnych prowadzących działalność rolniczą wskazuje na bardzo silne zróżnicowanie według wielkości ekonomicznej wynikającej z wielkości produkcji rolnej.

Grupa 553 gospodarstw (26,5% ogółu) to gospodarstwa małe ekonomicznie, do 8 ESU. Są to z reguły gospodarstwa małoobszarowe. Dysponują one 10,9 tys. ha UR, a ich udział w strukturze UR ogółem wynosi tylko 1,2%. Udział tych gospodarstw w produkcji rolnej ogółu analizowanych gospodarstw jest wręcz symboliczny. Świadczy o tym ich niewielki (0,3%) udział w zasiewach i bardzo niski udział w pogłowie zwierząt gospodarskich: 0,3% w przypadku bydła, prawie zero w trzodzie, 0,5% – drobiu. Gospodarstw tych nie można uznać za przedsiębiorstwa rolne. Są to z reguły gospodarstwa nabyte dla innych celów niż prowadzenie produkcji rolnej, w tym – do dalszej odsprzedaży. W grupie tej mogą być także gospodarstwa w fazie likwidacji, na przykład w związku z wypowiedzeniem umowy dzierżawy.

Grupa gospodarstw średnich ekonomicznie (8-40 ESU) liczy 295 gospodarstw (14,1% ogółu). Dysponują one 2,7% ogółu UR i 4,3% ogółu zasobów pracy w analizowanych gospodarstwach. Ich udział w produkcji rolnej całej grupy gospodarstw spółek prywatnych jest także niewielki. Świadczy o tym ich niewielki, 1,4% udział w zasiewach i niski udział w pogłowie zwierząt gospodarskich: 0,5% bydła, 0,4% trzody, 5,1% drobiu. Mimo niewielkiego udziału skala produkcji rolnej pozwala te gospodarstwa uznać za mikroprzedsiębiorstwa rolne.

Jednocześnie analiza wyraźnie potwierdza tezę, podobnie jak w przypadku gospodarstw publicznych, że rzeczywiście rozwijową grupą gospodarstw rolnych są gospodarstwa duże ekonomicznie, 40 ESU i więcej. Są to klasyczne przedsiębiorstwa rolne. Liczba tych przedsiębiorstw szybko rośnie. W latach 2002-2007 wzrosła z 890 do 1237, a więc o 39%. W rezultacie ich udział w grupie ogółu gospodarstw spółek prowadzących działalność rolniczą wzrósł z 51,7 do 59,3%. Wzrosła też powierzchnia użytkowanych przez te przedsiębiorstwa gruntów rolnych, z 724,3 do 891,6 tys. ha, a więc o 23,1%. W efekcie udział przedsiębiorstw rolnych w ogólnej powierzchni użytkowanych gruntów rolnych – i tak już bardzo wysoki, bo wynoszący 95,3% – wzrósł do 96,1.

Przedsiębiorstwa rolne w analizowanej grupie gospodarstw dominują także bardzo wyraźnie zarówno w produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej. W 2007 r. ich udział w zasiewach całej analizowanej grupy gospodarstw spółek prywatnych wynosił dla zbóż 97,9, rzepaku 99,3, buraków cukrowych 99,9, warzyw gruntowych 98,0%. Jeszcze bardziej dominujący jest udział przedsiębiorstw w strukturze pogłowia zwierząt gospodarskich, bowiem w pogłowie bydła wynosił 99,4%, w tym krów 99,6, w pogłowie trzody chlewnej 99,9, a drobiu 93,4%.

Natomiast w analizowanych przedsiębiorstwach, mimo wzrostu powierzchni UR i liczby utrzymywanych zwierząt gospodarskich, zmniejsza się liczba zatrudnionych. W omawianym okresie liczba osób pracujących, w przeliczeniu na pełnozatrudnionych (AWU), zmniejszyła się z 26,9 do 21,9 tys., a więc o prawie 19%. Udział przedsiębiorstw rolnych w ogólnym zatrudnieniu w analizowanej grupie gospodarstw zmniejszył się z 93,1 do 92,4%. Świadczy to wyraźnie o wzroście produktywności pracy w analizowanej grupie przedsiębiorstw rolnych.

Przeprowadzona analiza wskazuje, że omawiane przedsiębiorstwa rolne, według klasyfikacji przedsiębiorstw stosowanej w naszym kraju, należą do przedsiębiorstw małych. Średnio na 1 przedsiębiorstwo przypada około 18 osób (w przeliczeniu na pełnozatrudnionych), w tym w grupie 40-100 ESU 7 osób, 100-250 ESU 9 osób i powyżej 250 ESU 32 osoby. Z tego wynika, że nawet największe omawiane przedsiębiorstwa rolne także należą do grupy przedsiębiorstw małych.

ROZDZIAŁ V. PRZEDSIĘBIORSTWA ROLNE W STRUKTURZE GOSPODARSTW OSÓB FIZYCZNYCH

Początek formowania się grupy przedsiębiorstw rolnych w strukturze gospodarstw indywidualnych związany jest ściśle z przemianami systemowymi. Przyjęcie w polityce gospodarczej kierunku na popieranie rozwoju własności prywatnej, zniesienie norm obszarowych dla prywatnych gospodarstw rolnych, likwidacja PGR i utworzenie Zasobu WRSP, którego rozdysponowanie miało sprzyjać przede wszystkim rozwojowi gospodarstw indywidualnych – wszystko to tworzyło warunki sprzyjające wzrostowi grupy gospodarstw dużych obszarowo, które są jakby trzonem przedsiębiorstw rolnych.

Liczba gospodarstw dużych obszarowo rosła dynamicznie od 1993 r., to jest od nasilenia się procesu rozdysponowania ziemi po zlikwidowanych PGR, aż do 1996 r., a więc do zakończenia pierwotnego jej rozdysponowania. W roku 1996 liczba gospodarstw dużych obszarowo (30 ha i więcej) osób fizycznych doszła do prawie 28,5 tys., w tym bardzo dużych obszarowo (100 ha i więcej) do prawie 3,4 tys. Gospodarstwa te użytkowały odpowiednio 2 212,3 tys. i 1 125,1 tys. ha UR.

W latach następnych dynamika rozwoju tej grupy gospodarstw nieco osłabła, ale wciąż była bardzo wysoka. W latach 1996-2002 liczba gospodarstw dużych obszarowo wzrosła do 48,5 tys., a więc o ponad 70%. Jednak wzrost liczby tych gospodarstw odbywał się także w rezultacie podziałów bardzo dużych gospodarstw na mniejsze, bowiem powierzchnia UR w tej grupie rosła mniej dynamicznie (wzrost o ponad 57%). W rezultacie liczba gospodarstw bardzo dużych obszarowo wzrosła o 50%, a powierzchnia gruntów rolnych w ich użytkowaniu o 34%.

W efekcie wskazanego wyżej rozwoju grupy gospodarstw dużych obszarowo, a także zdynamizowania rozwoju gospodarstw działów specjalnych (fermy zwierząt gospodarskich, w tym szczególnie drobiu; ogrodnictwo i warzywnictwo) w 2002 r. grupa gospodarstw dużych ekonomicznie osób fizycznych, które zgodnie z wcześniejszymi założeniami można zaliczyć do kategorii klasycznych przedsiębiorstw rolnych, liczyła już 11,3 tys. Jednak liczba tych gospodarstw była zdecydowanie mniejsza, nie tylko w porównaniu do liczby gospodarstw 30 ha i więcej (48,5 tys.), ale także do liczby gospodarstw 50 ha i więcej (17,1 tys.). Wynikało to z tego, że znaczna część gospodarstw dużych obszarowo była gospodarstwami ekstensywnymi.

Analiza rozwoju sektora gospodarstw osób fizycznych w okresie przed i po wyjściu Polski do UE wskazuje, że przybliżające się objęcie polskiego rol-

nictwa WPR UE zwiększyło dynamikę przemian strukturalnych. Cechą charakterystyczną tych zmian był wzrost polaryzacji w strukturze gospodarstw tego sektora według wielkości ekonomicznej. Wyraźnie wzrosła dynamika rozwoju grupy gospodarstw dużych (40 ESU i więcej) i średnio dużych ekonomicznie (16-40 ESU). W latach 2002-2007 liczba gospodarstw dużych ekonomicznie wzrosła z 11,3 do 16,6 tys. to jest o 47%, zaś średnio dużych z 62,5 do 79,9 tys., to jest o 27,8%. Jednocześnie jednak aż o ponad 221 tys. (11%) wzrosła liczba gospodarstw małych ekonomicznie, do 8 ESU. Zmniejszyła się natomiast nieco liczba gospodarstw średnio małych z 148,9 do 146,1 tys. to jest o prawie 2% (tab. 69).

Tabela 69

Gospodarstwa rolne osób fizycznych według wielkości ekonomicznej w latach 2002-2007

Lata		Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej						
		ogółem	średnie		duże			
			8-16	16-40	ogółem	40-100	100-250	>250
2002	liczba	2168679	148886	62530	11299	9155	1646	498
	%	100	6,86	2,88	0,52/100	81,0	14,6	4,4
2005	liczba	2472830	147604	72487	14606	12312	1866	428
	%	100	5,97	2,93	0,59/100	84,3	12,8	2,9
2007	liczba	2387246	146081	79916	16644	14020	2123	501
	%	100	6,12	3,35	0,70	84,2	12,8	3,0
2007/2002		110,1	98,1	127,8	147,3	153,1	129,0	100,6

Źródło: „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002”, GUS, Warszawa 2003; „Charakterystyka gospodarstw rolnych 2007”, GUS, Warszawa 2008.

W grupie gospodarstw dużych ekonomicznie najszybciej rosła liczba gospodarstw o wielkości ekonomicznej 40-100 ESU (wzrost o 53,1%), wolniej gospodarstw 100-250 ESU (o 29%). Natomiast trudno mówić o wzroście grupy gospodarstw największych ekonomicznie, powyżej 250 ESU. W rezultacie w strukturze ogółu gospodarstw dużych ekonomicznie udział gospodarstw 40-100 ESU wzrósł z 81% w 2002 r. do 84% w 2007 r. Szczególnie może niepokoić zmniejszenie się w tej strukturze udziału gospodarstw największych ekonomicznie (250 ESU i więcej), z 4,4% w 2002 r. do 3,0% w 2007 r.

Mimo dość wysokiej dynamiki rozwoju grupy gospodarstw dużych ekonomicznie osób fizycznych, liczba tych gospodarstw jest zbyt mała (16,6 tys.) w stosunku do liczby gospodarstw dużych obszarowo (58,5 tys.). Świadczy to o niskiej intensywności produkcji rolnej w większości dużych obszarowo gospodarstw rolnych osób fizycznych. W rezultacie udział gospodarstw dużych ekonomicznie w strukturze ogółu gospodarstw rolnych osób fizycznych jest bardzo mały i rośnie bardzo wolno (2002 r. 0,52%; 2005 r. 0,59%; 2007 r. 0,70%).

Dość dynamicznemu wzrostowi liczby gospodarstw dużych ekonomicznie nie towarzyszył adekwatny wzrost obszaru użytków rolnych (tab. 70). W latach 2002-2007, przy wzroście liczby gospodarstw dużych obszarowo o 47%, obszar użytków rolnych w ich dyspozycji wzrósł tylko o 7%. W związku z tym, że wzrost powierzchni UR w gospodarstwach osób fizycznych ogółem w tych latach wyniósł tylko 5,1%, udział gospodarstw dużych ekonomicznie w strukturze UR w gospodarstwach osób fizycznych ogółem wzrósł nieznacznie z 10,8 do 11%.

Znaczny wzrost UR widoczny był tylko w grupie gospodarstw 40-100 ESU (42,5%), ale był on i tak niższy niż wzrost liczby gospodarstw w tej grupie (53,1%). W grupach gospodarstw 100-250 i >250 ESU nastąpiło znaczące zmniejszenie obszaru użytków rolnych (odpowiednio o 13% i aż prawie o 38%). W rezultacie nastąpiło pogorszenie się wewnętrznej struktury UR w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie. Wzrósł znacznie udział w tej strukturze gospodarstw 40-100 ESU (45,6 do 60,8%) a zmalał udział gospodarstw 100-250 ESU (z 28,7 do 23,3%) i gospodarstw 250 ESU i więcej (z 25,7 do 15,9%).

Należy jednocześnie zauważyć, że w okresie tym wzrosła znacząco liczba gospodarstw bardzo dużych ekonomicznie (100 i więcej ESU), które swoją wielkość ekonomiczną budują nie na dużym obszarze UR, a na wysokiej specjalizacji i koncentracji produkcji. Świadczy o tym fakt, że w analizowanym okresie w grupie gospodarstw 100 i więcej ESU liczba gospodarstw do 10 ha UR wzrosła z 312 do 449, a więc o 44%, podczas gdy liczba gospodarstw ogółem tej grupy wzrosła tylko o 22%.

Tabela 70

Użytki rolne w gospodarstwach dużych ekonomicznie osób fizycznych w latach 2002-2007

Lata		Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej						
		Ogółem	średnie		duże			
			8-16	16-40	ogółem	40-100	100-250	>250
2002	UR	13517668	2588363	1912533	1458359	665375	418163	374821
	%	100	19,1	14,1	10,8	4,9	3,1	2,8
	%	x	x	x	100	45,6	28,7	25,7
2007	UR	14205384	2529722	2467506	1560066	947874	363698	248494
	%	100	17,8	17,4	11,0	6,7	2,6	1,7
	%	x	x	x	100	60,8	23,3	15,9
2007/2002		105,1	97,7	129,0	107,0	142,5	87,0	62,4

Źródło: Jak w tabeli 69.

Wyżej wskazane zmiany spowodowały, że w całym sektorze gospodarstw osób fizycznych średnia powierzchnia UR przypadająca na 1 gospodarstwo znacznie się obniżyła, (z 6,23 do 5,95 ha). Obniżenie to nastąpiło w dwóch skrajnych grupach w gospodarstwach małych ekonomicznie (z 3,9 do 3,6 ha)

i gospodarstwach dużych ekonomicznie (z 129,1 do 93,7 ha). W grupie gospodarstw dużych ekonomicznie szczególnie duże zmniejszenie średniej powierzchni gospodarstwa nastąpiło w grupie gospodarstw powyżej 100 ESU.

Tabela 71

Dynamika średniej powierzchni gospodarstw według wielkości ekonomicznej w latach 2002- 2007 w ha UR

Lata	Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej						
	ogółem	średnie		duże			
		8-16	16-40	ogółem	40-100	100-250	>250
2002	6,23	17,4	30,6	129,1	76,7	254,0	752,6
2007	5,95	17,3	30,7	93,7	67,3	170,2	490,3

Źródło: Jak w tabeli 69.

W gospodarstwach osób fizycznych UR są, średnio biorąc, lepiej wykorzystywane niż w gospodarstwach osób prawnych (przede wszystkim ze względu na niski poziom wykorzystania UR w sektorze publicznym). W rezultacie wskaźniki wykorzystania UR (% zasianych gruntów ornych, % UR utrzymywanych w dobrej kulturze) w gospodarstwach osób fizycznych są nieco lepsze niż w rolnictwie ogółem. Natomiast w ramach gospodarstw osób fizycznych poziom wykorzystania UR w gospodarstwach dużych ekonomicznie jest znacznie wyższy niż w gospodarstwach małych ekonomicznie i podobny jak w gospodarstwach średnich ekonomicznie (tab. 72).

Tabela 72

Udział gospodarstw z zasiewami oraz poziom wykorzystania UR w gospodarstwach osób fizycznych na tle całego rolnictwa w 2002 i 2007 r.

Wyszczególnienie	Lata	Według wielkości ekonomicznej w ESU									
		ogółem		<8		8-16		16-40		>40	
		ogółem	GI	ogółem	GI	ogółem	GI	ogółem	GI	ogółem	GI
% gospodarstw z zasiewami*	2002	97,1	97,1	96,8	96,8	99,3	99,3	99,2	99,3	97,9	97,7
	2007	94,9	94,9	94,3	94,3	99,3	99,3	99,7	99,7	99,4	99,5
% zasianych gruntów ornych	2002	91,6	92,7	87,6	88,6	96,9	97,8	96,9	97,9	94,5	96,4
	2007	96,2	96,6	93,9	94,0	99,0	99,2	99,0	99,4	96,9	99,2
% zasiewów	2007	100	100	46,0	49,2	18,0	18,7	14,5	19,1	21,5	13,0
% UR w dobrej kulturze	2007	97,7	98,6	96,9	97,7	99,4	99,5	98,3	99,5	97,4	99,4

* w stosunku do gospodarstw posiadających grunty orne

Źródło: Jak w tabeli 69.

Można tu wskazać, że odsetek zasiewanych gruntów ornych w latach 2002-2007 r. wzrósł we wszystkich grupach gospodarstw, w tym gospodarstwach dużych ekonomicznie z 96,4 do 99,2, a w gospodarstwach średnich ekonomicznie z 96,9 do 99,0, podczas gdy w gospodarstwach małych ekonomicznie z 88,6 do 94,0. Podobne relacje są także w zakresie utrzymywania UR w dobrej kulturze.

Najbardziej popularną uprawą w gospodarstwach osób fizycznych, podobnie jak i w gospodarstwach osób prawnych, wciąż pozostaje zboże (tab. 73). Najwyższy i przy tym najbardziej stabilny udział gospodarstw uprawiających zboże, wśród ogółu gospodarstw realizujących uprawy polowe, jest w gospodarstwach średnich ekonomicznie i wynosi 94-95%.

Tabela 73

Uprawa podstawowych roślin w gospodarstwach indywidualnych według wielkości ekonomicznej w ESU w latach 2002 i 2007 r.

Uprawy		Ogółem		< 8		8- 16		16- 40		> 40		W tym >250	
		2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Zboże	%*	76,8	69,7	74,9	67,2	93,4	92,2	93,0	91,3	86,2	87,0	88,3	83,0
	%**	83,1	87,8	81,6	86,9	95,9	95,6	94,8	93,7	89,8	89,2	93,6	85,4
Ziemniaki	%*	71,7	49,7	71,7	48,2	82,0	69,4	70,9	57,2	37,2	34,6	10,4	18,2
	%**	77,6	62,6	77,5	62,3	84,2	71,9	72,3	58,7	38,8	35,4	11,1	18,7
Rośliny przemysłowe	%*	6,6	5,9	4,3	3,5	23,4	21,6	32,5	33,0	35,5	42,9	57,6	50,3
	%**	7,1	7,4	4,7	4,5	24,0	22,4	33,1	33,9	37,0	43,9	61,1	51,7

* gospodarstwa uprawiające daną roślinę w % ogółu gospodarstw w grupie, ** gospodarstwa uprawiające daną roślinę w % gospodarstw z zasiewami

Źródło: Jak w tabeli 69.

W gospodarstwach mniejszych obszarowo udział ten jest niższy, ale rosnący (2002 r. 81,6% i 2007 r. 86,9%). Wynika to z faktu, że uprawa zbóż jest najprostszym kierunkiem prowadzenia produkcji rolnej na gruntach ornych. Natomiast w gospodarstwach dużych ekonomicznie, a w szczególności największych ekonomicznie, udział gospodarstw uprawiających zboże dotychczas bardzo wysoki ma tendencję malejącą. Gospodarstwa te poszukują bowiem upraw bardziej opłacalnych, nawet jeśli są one trudniejsze w uprawie.

Tezę tę potwierdza to, że udział zbóż w strukturze zasiewów wyraźnie najwyższy jest w gospodarstwach najmniejszych ekonomicznie (79,6%) i sukcesywnie maleje wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstw do 63,2% w gospodarstwach największych ekonomicznie (250 ESU i więcej). Mimo to średnia plantacja zbóż w gospodarstwach małych ekonomicznie jest bardzo mała, nie pozwalająca na utrzymywanie maszyn do ich uprawy, i rośnie bardzo szybko wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstw do 61,5 ha w gospodarstwach dużych ekonomicznie, w tym do prawie 322 ha w gospodarstwach 250 ESU i więcej. W rezultacie udział gospodarstw dużych ekonomicznie w strukturze ogółu zasiewów zbóż w gospodarstwach osób fizycznych wynosi 11,7% i jest tylko nieco niższy niż ich udział w strukturze gruntów ornych (12,5%).

Odmierna sytuacja jest, jeśli chodzi drugą tradycyjną dla naszego rolnictwa roślinę uprawną, jaką są ziemniaki. Popularność uprawy ziemniaków maleje. Potwierdzają to także ostatnie lata. Najwyższy udział gospodarstw uprawiających

ziemniaki jest w grupie gospodarstw średnio małych ekonomicznie (8-16 ESU). Jest to grupa gospodarstw, w której zdecydowanie dominują gospodarstwa tradycyjne. Jednak także w tej grupie gospodarstw popularność uprawy ziemniaków szybko maleje. Najniższy udział gospodarstw uprawiających ziemniaki jest w grupie gospodarstw największych ekonomicznie. W grupie tej coraz więcej gospodarstw zaczyna specjalizować się w uprawie ziemniaków konsumpcyjnych, szczególnie wczesnych, a także ziemniaków przemysłowych na frytki lub chipsy. W rezultacie w gospodarstwach mniejszych obszarowo plantacje ziemniaków, uprawianych często na potrzeby własne, są niewielkie (w gospodarstwach do 8 ESU średnio 0,3 ha, 8-16 ESU- 0,9 ha), natomiast w gospodarstwach dużych ekonomicznie, specjalizujących się w uprawie ziemniaków, plantacje te są bardzo duże (w gospodarstwach 250 ESU więcej – średnio 87 ha). W strukturze zasiewów w poszczególnych analizowanych grupach gospodarstw największy udział ziemniaków, wynoszący 7%, jest grupie gospodarstw małych ekonomicznie i sukcesywnie maleje do 2,4% w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie. Jednak w tej ostatniej grupie w gospodarstwach 250 ESU i więcej wzrasta do 3,7%.

Udział gospodarstw dużych ekonomicznie w strukturze uprawy ziemniaka w gospodarstwach osób fizycznych jest mały i wynosi 6,0%, przy udziale tych gospodarstw w strukturze gruntów ornych wynoszącym 12,5%. Udział ten byłby zdecydowanie wyższy, gdyby brać pod uwagę tylko zasiewy ziemniaków pod potrzeby przemysłu spożywczego.

W tym miejscu można wskazać, że dominacja zbóż i ziemniaków w strukturze zasiewów jest największa w gospodarstwach małych ekonomicznie (udział ten wynosi 86,6%) i zmniejsza się wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstw (w gospodarstwach udział ten wynosi 69,9%).

Zdecydowanie odmiennie przedstawia się sytuacja w zakresie uprawy roślin przemysłowych. Udział gospodarstw uprawiających te rośliny, wśród ogółu gospodarstw z zasiewami, jest niewielki, ale rosnący. Wzrost ten jest zasadniczo rezultatem znacznego wzrostu udziału w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie, z wyjątkiem największych, a więc 250 ESU i więcej. Udział gospodarstw uprawiających rośliny przemysłowe rośnie z 4,5% w grupie gospodarstw małych ekonomicznie do 43,9% w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie, w tym 51,7% w gospodarstwach 250 ESU i więcej. Także udział tych roślin w strukturze zasiewów w poszczególnych analizowanych grupach gospodarstw rośnie wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej z 3,2% w grupie gospodarstw małych ekonomicznie do 18% w gospodarstwach dużych ekonomicznie, w tym 20,1% w gospodarstwach 250 ESU i więcej. Podobnie rośnie średnia wielkość plantacji roślin przemysłowych w analizowanych grupach gospodarstw, z 2,1 ha

w grupie gospodarstw małych ekonomicznie do 169 ha w grupie gospodarstw największych ekonomicznie. W rezultacie udział gospodarstw dużych ekonomicznie w uprawie tych roślin jest duży i wynosi 31,4%.

Tabela 74

Skala i struktura uprawy podstawowych roślin w gospodarstwach indywidualnych według wielkości ekonomicznej w ESU w 2007 r.

Uprawy		Ogółem	< 8	8- 16	16- 40	> 40	W tym >250
Zboże	ha*	4,6	2,7	10,5	18,6	61,5	321,6
	%**	100	52,0	18,6	17,7	11,7	1,7
	%***	75,3	79,6	74,7	69,9	67,6	63,2
Ziemniaki	ha*	0,4	0,3	0,9	1,3	5,6	86,6
	%**	100	65,3	17,6	11,1	6,0	1,5
	%***	5,3	7,0	5,0	3,1	2,4	3,7
Rośliny przemysłowe	ha*	5,4	2,1	4,3	8,4	33,3	169,2
	%**	100	21,0	18,1	29,5	31,4	5,1
	%***	7,5	3,2	7,2	11,5	18,0	20,1

* średnia powierzchnia uprawy w ha, ** % ogółu powierzchni uprawy danej rośliny we wszystkich gospodarstwach; *** powierzchnia zasiewów poszczególnych roślin uprawnych w % ogółu zasiewów w danej grupie gospodarstw

Źródło: Jak w tabeli 69.

W gospodarstwach dużych ekonomicznie udział zbóż i roślin przemysłowych, wśród których dominuje zdecydowanie rzepak, wynosi 85,6% i jest niewiele wyższy niż w gospodarstwach małych (82,8%) i średnich ekonomicznie (około 82%).

W analizowanym okresie, mimo objęcia polskiego rolnictwa WPR UE i pewnej poprawy rentowności produkcji zwierzęcej, w dalszym ciągu obserwowana była tendencja do zmniejszania się liczby gospodarstw prowadzących chów zwierząt gospodarskich i ich udziału w strukturze ogółu gospodarstw osób fizycznych (tab. 75).

Jeśli chodzi o chów bydła, to liczba gospodarstw utrzymujących bydło w latach 2002-2007 zmniejszyła się 934,3 do 717,5 tys., a ich udział w stosunku do gospodarstw z działalnością rolniczą zmniejszył się z 43,1 do 30,1%, natomiast w stosunku do ogółu gospodarstw rolnych z 31,9 do 27,9%. Był to rezultat dużego zmniejszenia się liczby gospodarstw prowadzących chów bydła w gospodarstwach małych i średnio małych ekonomicznie. W gospodarstwach średnio dużych ekonomicznie (16-40 ESU) liczba gospodarstw prowadzących chów bydła wzrosła, jednak wzrost ten był niższy niż wzrost liczby gospodarstw w tej grupie. Natomiast w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie widoczny był znaczny wzrost liczby gospodarstw prowadzących chów bydła (z 4,6 do 7,1 tys., a więc o 54%) i ich udziału w ogólnej liczbie gospodarstw w tej grupie (z 41 do 43%). Podobne tendencje wystąpiły w chowie krów. W gospodarstwach dużych ekonomicznie liczba gospodarstw z chowem krów wzrosła o 56%, a ich udział wzrósł z 36,5 do 38,7%.

Gospodarstwa osób fizycznych posiadające zwierzęta gospodarskie według wielkości ekonomicznej w ESU w latach 2002 i 2007 r.
(w % ogółu gospodarstw)

Zwierzęta	Ogółem		> 40		W tym:					
					40-100		100-250		> 250	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Bydło	43,1	30,1	41,0	43,0	43,6	46,1	27,3	25,3	40,0	31,5
- krowy	40,3	27,5	36,5	38,7	38,9	41,5	23,7	22,6	35,9	29,1
Trzoda	35,0	27,8	58,2	51,9	61,6	54,1	41,9	40,4	49,6	37,7
Owce	0,8	0,7	1,0	0,9	1,0	0,8	1,1	1,3	1,8	1,4
Drób kurzy	50,7	52,9	39,7	41,6	43,6	45,3	25,1	23,8	16,3	13,2
Konie	9,3	6,3	7,1	6,5	6,3	6,1	9,5	8,4	14,5	11,0

Źródło: Jak w tabeli 69.

Mimo dużego spadku liczby gospodarstw utrzymujących bydło, jego pogłowie w omawianym okresie w gospodarstwach osób fizycznych ogółem nawet nieco wzrosło (o 5,6%), a pogłowie krów zmniejszyło się tylko o około 2%. Był to efekt wzrostu pogłowia bydła, w tym krów w gospodarstwach dużych ekonomicznie. Mimo tych pozytywnych tendencji udział gospodarstw dużych ekonomicznie w pogłowie bydła, a tym krów jest wciąż niewielki i wynosił w 2007 r. odpowiednio 8,8 i 8%.

Niekorzystne tendencje widoczne są także w chowie trzody chlewnej. Liczba gospodarstw z trzodą chlewną zmniejszyła się o 13%, a ich udział w strukturze ogółu gospodarstw osób fizycznych prowadzących działalność rolniczą zmniejszył się z 35,0 do 27,8%. Także w tym wypadku duże zmniejszenie takich gospodarstw wystąpiło w grupie gospodarstw małych i średnio małych ekonomicznie.

W gospodarstwach średnio dużych ekonomicznie i dużych ekonomicznie nastąpiło zwiększenie liczby gospodarstw prowadzących chów trzody (odpowiednio o 6,6% i 31,3%), jednak znacznie mniejsze niż wzrost gospodarstw ogółem w tych grupach (odpowiednio 27,8% i 47,3%). W rezultacie także w tych grupach udział gospodarstw z chowem trzody obniżył się (odpowiednio z 71,4% do 67,9% i z 58,2 do 51,9%). Jednocześnie należy zauważyć, że w gospodarstwach dużych ekonomicznie wielkość utrzymywanych stad trzody jest zdecydowanie wyższy niż w gospodarstwach małych i średnich ekonomicznie. W 2007 r. na jedno gospodarstwo duże ekonomicznie prowadzące chów trzody przypadało w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie 411 sztuk, podczas gdy w gospodarstwach osób fizycznych ogółem tylko 25 sztuk, a nawet w gospodarstwach średnio dużych ekonomicznie tylko 45 sztuk.

W rezultacie udział gospodarstw dużych ekonomicznie w całym pogłowiei trzody chlewnej w gospodarstwach osób fizycznych jest bardzo duży (21,6%), prawie dwukrotnie wyższy niż udział tej grupy gospodarstw w strukturze UR.

Tabela 76

Struktura pogłowia zwierząt gospodarskich według gospodarstw o określonej wielkości ekonomicznej w ESU w 2007 r. (w % ogółu danego pogłowia)

Zwierzęta	Ogółem w tys.	> 40	W tym:		
			40-100	100-250	> 250
Bydło	5517,0	8,8	6,5	1,2	1,1
- krowy	2671,7	8,0	5,9	1,1	1,0
Trzoda	16458,6	21,6	13,1	4,6	3,9
Owce	309,4	6,1	4,6	0,9	0,6
Drób kurzy	122005,3	27,3	15,4	8,1	3,8
Konie	319,9	2,5	1,6	0,6	0,3

Źródło: Jak w tabeli 69.

W zakresie chowu zwierząt gospodarskich znaczną odmiennością cechuje się chów drobiu. Przede wszystkim w odróżnieniu od pozostałych zwierząt gospodarskich udział gospodarstw z chowem drobiu w strukturze ogółu gospodarstw osób fizycznych ma tendencję rosnącą (w 2002 r. 50,7%, a w 2007 r. 52,9%). Chów drobiu jest ciągle popularny w gospodarstwach małych ekonomicznie. Jednocześnie od początku okresu transformacji widoczny jest dość dynamiczny proces rozwoju ferm drobiarskich. Fermy te to z reguły gospodarstwa duże i bardzo duże ekonomicznie. W latach 2002-2007 liczba gospodarstw dużych ekonomicznie prowadzących chów drobiu kurzego wzrosła z 4,5 do 6,9 tys., a ich udział w tej grupie wzrósł z 39,7 do 41,6%. W chowie drobiu najsilniej widoczny jest więc proces specjalizacji i koncentracji produkcji. W rezultacie wśród gospodarstw prowadzących chów drobiu widoczna jest bardzo silna polaryzacja. Można tu wskazać, że w 961,8 tys. gospodarstw bardzo małych ekonomicznie (do 4ESU) prowadzących chów drobiu kurzego (76,2% ogółu gospodarstw prowadzących chów drobiu) średnie stado liczy 23 sztuki, a w 6,9 tys. gospodarstw dużych (0,5% ogółu) odpowiednio 4822 sztuki, w tym w gospodarstwach 250 ESU i więcej 70,7 tys. sztuk

Wyżej wskazana sytuacja powoduje, że udział gospodarstw dużych ekonomicznie w pogłowiei drobiu kurzego w gospodarstwach osób fizycznych ogółem jest bardzo wysoki, wynosi bowiem aż 27,3%.

Chów pozostałych zwierząt gospodarskich w gospodarstwach osób fizycznych ma zdecydowanie mniejsze znaczenie. Chów owiec i koni prowadzi coraz mniej gospodarstw. Natomiast w gospodarstwach dużych ekonomicznie widoczny jest wzrost takich gospodarstw, chociaż mniejszy niż wzrost ogółu gospodarstw w tej grupie. Jest to przede wszystkim efekt specjalizacji, a w wy-

padku koni dodatkowo efekt poszukiwania nowych bardziej rentownych kierunków działalności (hodowla, agroturystyka, jeździectwo, hipoterapia itp.). Jednak udział gospodarstw dużych ekonomicznie w pogłowie owiec (6,1%), jak i koni (2,5%), jest zdecydowanie niższy niż ich udział w strukturze UR.

Zachodzący w gospodarstwach osób fizycznych proces specjalizacji i koncentracji produkcji ma swoje odbicie w przemianach struktury gospodarstw według typów rolniczych. Można je prześledzić zasadniczo tylko na bazie gospodarstw średnich i dużych ekonomicznie⁶⁹. W przemianach tych widoczne jest przede wszystkim:

- wzrost udziału gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywnych w systemie wypasowym,
- wzrost udziału gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych,
- zmniejszenie się udziału gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywnych paszami treściwymi,
- zmniejszenie się udziału gospodarstw specjalizujących się w chowie różnych zwierząt.

Tabela 77

Struktura gospodarstw osób fizycznych według typów rolniczych (specjalizacji) w %

Specjalizacja gospodarstw	Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej w ESU					
	8-16		16-40		40 i więcej	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Uprawy polowe	7,6	12,6	7,8	12,2	14,9	17,9
Uprawy ogrodnicze	4,3	4,5	7,8	7,6	13,8	17,3
Uprawy trwałe	3,4	4,7	1,9	2,5	2,5	3,5
Chów zwierząt w systemie wypasowym	15,0	25,1	14,7	27,5	5,5	12,4
Chów zwierząt żywnych paszami treściwymi	10,4	8,3	21,2	13,4	38,5	23,7
Różne uprawy	7,3	7,0	4,2	4,0	2,3	2,8
Różne zwierzęta	33,0	21,6	26,5	17,3	9,2	8,4
Różne uprawy i różne zwierzęta łącznie	18,9	16,1	15,8	15,3	13,3	13,9

Źródło: Jak w tabeli 69.

W grupie gospodarstw dużych ekonomicznie największy, chociaż w ostatnich latach malejący udział (23,7%) mają gospodarstwa specjalizujące się w zwierzętach żywnych paszami treściwymi (trzoda chlewna, drób), a następnie gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych (17,9%) i uprawach ogrodniczych (17,3%). Utrzymuje się także duży udział gospodarstw, które specjalizują się w różnych uprawach i różnych zwierzętach. Jest to oczywiście moż-

⁶⁹ Dla gospodarstw małych ekonomicznie brak jest danych porównywalnych.

liwe w gospodarstwach bardzo dużych obszarowo. W analizowanym okresie nastąpił także bardzo duży wzrost, ponad dwukrotny, udziału gospodarstw specjalizujących się w zwierzętach żywnych w systemie wypasowym (z 5,5% w 2002 r. do 12,4% w 2007 r.). Z danych podanych w tabeli wynika, że 58,4% gospodarstw dużych ekonomicznie w większym lub mniejszym zakresie specjalizuje się w chowie zwierząt gospodarskich. Odsetek ten w gospodarstwach średnich ekonomicznie jest jednak znacznie większy i wynosi około 72%.

Gospodarstwa osób fizycznych stosunkowo rzadko prowadzą działalność gospodarczą inną niż rolnicza w oparciu składniki majątkowe gospodarstwa rolnego⁷⁰. Taką działalność w 2007 r. prowadziło tylko 4,8% ogółu gospodarstw. Najczęściej występującym rodzajem tej działalności były usługi wykonywane własnym sprzętem (wykonywało je 1,4% ogółu gospodarstw), hodowla ryb (odpowiednio 0,5%) i agroturystyka, wynajem pokoi (0,4%). W grupie gospodarstw dużych ekonomicznie udział gospodarstw realizujących tego typu działalność pozarolniczą w analizowanym roku był 2-krotnie większy (9,4%). Hierarchia realizowanych rodzajów działalności była nieco odmienna. Na pierwszym miejscu, podobnie jak w gospodarstwach osób fizycznych ogółem, były usługi własnym sprzętem (2,8%), następnie hodowla ryb (2,3%), przetwórstwo produktów rolnych (1,0%) i agroturystyka, wynajem pokoi (0,7%).

Tabela 78

Gospodarstwa domowe użytkowników gospodarstw rolnych posiadające dochody z działalności gospodarczej innej niż działalność rolnicza na tle ogółu gospodarstw rolnych w latach 2002-2007 (w tys. i %)

Źródło dochodu		Ogółem		Wielkość ekonomiczna w ESU					
				8-16		16-40		40 i więcej	
		2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Działalność pozarolnicza	liczba	256,2	338,1	14,4	17,9	6,8	9,2	2,1	2,5
	%*	11,8	14,2	9,6	12,2	10,9	11,5	18,3	15,2
Praca najemna	liczba	913,2	1229,6	32,1	39,8	10,1	15,6	1,5	2,8
	%*	42,1	51,5	21,5	27,2	16,1	19,6	13,8	17,1
Emerytura lub renta	liczba	1246,5	1253,2	72,9	52,9	29,0	25,7	3,7	4,0
	%*	57,5	52,5	49,0	36,2	46,3	32,2	32,7	24,3
Inne źródła	liczba	178,2	273,2	5,5	13,8	1,9	6,3	0,2	1,2
	%*	8,2	11,4	3,7	9,5	3,0	7,9	2,2	7,2

* % ogółu gospodarstw w danej grupie

Źródło: Jak w tabeli 69.

Gospodarstwa domowe użytkowników analizowanych gospodarstw rolnych posiadają bardzo zróżnicowane źródła dochodów. Oprócz dochodów działalności rolniczej posiadają dochody z działalności innej niż rolniczej, z pracy

⁷⁰ Do takiej działalności nie zalicza się działalności gospodarczej użytkownika lub członków jego rodziny, jeśli ta działalność nie jest związana z gospodarstwem rolnym.

najemnej, emerytur i rent oraz z wielu innych źródeł dochodów. Przy tym odsetek gospodarstw posiadających dochody z innych źródeł niż działalność rolnicza w latach 2002-2007 wyraźnie się zwiększył. Wyraźnie wzrósł odsetek gospodarstw domowych posiadających dochody z pracy najemnej (z 42,1 do 51,5), z działalności innej niż działalność rolnicza (z 11,8 do 14,2) i innych źródeł (z 8,2 do 11,4), a nieco zmalał odsetek gospodarstw uzyskujących dochody z emerytur i rent (z 57,5 do 52,5).

Gospodarstwa domowe użytkowników gospodarstw dużych ekonomicznie zdecydowanie rzadziej niż gospodarstwa domowe pozostałe posiadają dochody z pracy najemnej (w 2007 r. posiadało je odpowiednio 17,1 i 51,5%), z emerytur i rent (odpowiednio 24,3 i 52,5%), oraz z innych źródeł (7,2 oraz 11,4%), natomiast nieco częściej z działalności innej niż rolnicza (15,2 i 14,2%).

Można stwierdzić, że w grupie gospodarstw domowych związanych z gospodarstwami rolnymi dużymi ekonomicznie udział gospodarstw, w których dochody z działalności rolniczej stanowią podstawowe źródło ich dochodów, jest znacznie wyższy niż w gospodarstwach małych ekonomicznie, jednak podobny jak w gospodarstwach średnich ekonomicznie. Przy tym, co jest interesujące, w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstw udział ten spada (40-100 ESU – 92,1%, 100-250 ESU – 88,1% i powyżej 250 ESU – 84%). Jest to prawdopodobnie efekt wzrostu odsetka gospodarstw zakupionych lub wdzierżawionych przez osoby które, zainwestowały w to duże środki finansowe uzyskiwane poza rolnictwem.

Tabela 79

Zmiany w poziomie zatrudnienia w gospodarstwach osób fizycznych w przeliczeniu na pełnozatrudnionych (AWU) w latach 2002-2007

Liczba	Lata	Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej w ESU					
		ogółem	8-16	16-40	40-100	100-250	=>250
Ogółem w tys. AWU	2002	2199,1	296,5	140,0	26,8	10,8	11,5
	2007	2245,8	288,4	181,5	40,0	9,7	5,4
Na 1 gospodarstwo w AWU	2002	1,01	1,92	2,24	2,92	6,54	23,07
	2007	0,94	1,97	2,27	2,85	4,57	10,78

Źródło: Jak w tabeli 69.

Z punktu widzenia tematu pracy bardzo ważne znaczenie ma analiza zasobów pracy i stosunku pracy w analizowanych gospodarstwach. W latach 2002-2007 w związku ze wzrostem liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą o 219 tys. gospodarstw i wzrostem poziomu wykorzystania UR liczba pracujących w analizowanych gospodarstwach, w przeliczeniu na pełnozatrudnionych (AWU), wzrosła z 2 199,1 do 2 245,8 tys., a więc o 2,1%. Jednak w przeliczeniu na 1 gospodarstwo liczba pracujących w przeliczeniu na AWU nieco zmalała. Dynamika tych zmian była różna w poszczególnych analizowa-

nych grupach. W grupie gospodarstw dużych ekonomicznie, mimo dużego wzrostu liczby pracujących w związku z jeszcze większym wzrostem liczby gospodarstw, liczba pracujących w przeliczeniu na 1 gospodarstwo wyraźnie się obniżyła, szczególnie w grupie gospodarstw powyżej 250 ESU i 100-250 ESU. Był to przede wszystkim efekt rozdrobnienia obszarowego gospodarstw w tych grupach i wzrostu liczby ferm i gospodarstw ogrodniczych.

Cechą charakterystyczną zdecydowanej większości analizowanych gospodarstw jest to, że pracującymi w tych gospodarstwach są użytkownicy i członkowie ich rodzin. Ich udział w ogólnej liczbie pracujących w przeliczeniu na AWU średnio dla ogółu gospodarstw osób fizycznych wynosił w 2002 r. 96,8% i zmniejszał się stopniowo wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstw: z około 99% w gospodarstwach bardzo małych ekonomicznie, do 92% w gospodarstwach średnio dużych (16- 40 ESU). Udział ten gwałtownie spadał w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie, średnio do 44,5%. Także wewnątrz tej grupy udział ten gwałtownie spadał wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstw, z 69,2% dla gospodarstw 40-100 ESU do 24,7% dla gospodarstw 100-250 ESU i do 5,4% dla gospodarstw 250 ESU i więcej.

Tabela 80

Pracujący w gospodarstwach osób fizycznych według wielkości ekonomicznej w ESU w 2002 r.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej w ESU					
	ogółem	8-16	16-40	40-100	100-250	=>250
Liczba pełnozatrudnionych	2199154	296503	140045	26778	10767	11490
- pracujących na swoim	2129256	280175	128449	18529	2661	620
w tym użytkowników	1160509	140881	59892	8546	1357	343
- pracowników najemnych	69898	10328	11596	8249	8106	10870
w tym stałych	42307	3807	6031	5342	6023	6346
W przeliczeniu na 1 gospodarstwo						
Liczba pełnozatrudnionych	1,01	2,0	2,2	2,9	6,5	23,1
- pracujących na swoim	0,98	1,93	2,0	2,0	1,6	1,2
w tym użytkowników	0,53	0,95	0,96	0,93	0,82	0,69
- pracowników najemnych	0,03	0,07	0,18	0,9	4,9	21,9
w tym stałych	0,02	0,03	0,01	0,6	3,7	12,7

Źródło: Jak w tabeli 69.

Powyższa analiza wskazuje, że jeszcze w grupie gospodarstw średnich ekonomicznie zdecydowanie przeważają gospodarstwa typu rodzinnego. Natomiast już w grupie gospodarstw 40-100 ESU jest znaczny udział gospodarstw opierających swoją działalność na pracy najemnej. Średni udział pracy najemnej w zasobach pracy ogółem w gospodarstwach 40-100 ESU w 2002 r. wynosił 31%, 100-250 ESU 75%, a w 250 ESU i więcej 95%. W gospodar-

stwach tych nawet zarządzanie gospodarstwami powierza się często pracownikom najemnym. W wyżej wymienionych grupach gospodarstw odsetek użytkowników (właściciele), którzy nie przepracowali w gospodarstwie nawet minimalnej liczby godzin w ciągu roku w 2002 r. wzrastał odpowiednio z 1,3% do 9,4% i 22,9%.

* * *

Wyżej przedstawiona analiza wskazuje, że w omawianym okresie, w sektorze gospodarstw fizycznych, grupa gospodarstw, które można uznać za przedsiębiorstwa rolne (gospodarstwa powyżej 8 ESU) stopniowo rozwija się. W latach 2002-2007 ich liczba wzrosła z 216,9 do 238,7 tys., a więc o około 10%, a powierzchnia gruntów rolnych w ich użytkowaniu z 5 959, 3 do 6 557,3 tys. ha, a więc także o około 10%.

W ramach rozwijającej się grupy przedsiębiorstw rolnych można wskazać na następujące tendencje:

- kurczenie się grupy typowych mikroprzedsiębiorstw (gospodarstwa 8-16 ESU). Liczba takich mikroprzedsiębiorstw zmniejszyła się o około 2% (z 148,9 do 146,1 tys.), a powierzchnia UR w ich dyspozycji zmniejszyła się o 2,3%;
- dość dynamiczny wzrost grupy przejściowej przedsiębiorstw rolnych (w jej rozwoju część przedsiębiorstw przejdzie do grupy klasycznych przedsiębiorstw rolnych, a część spadnie do grupy typowych mikroprzedsiębiorstw). Liczba takich przedsiębiorstw wzrosła o prawie 28% (z 62,5 do 79,9 tys.), a powierzchnia w gruntów rolnych w ich użytkowaniu o 29%;
- dynamiczny wzrost ilościowy grupy klasycznych przedsiębiorstw rolnych. Ich liczba wzrosła o 47% (z 11,3 do 16,6 tys.). Jednak wzrost powierzchni gruntów rolnych w ich użytkowaniu był znacznie mniejszy, bo tylko o 7% (z 665,4 do 947,0 tys. ha). Był on w znacznym stopniu rezultatem podziałów większych obszarowo przedsiębiorstw i dopływu do tej grupy przedsiębiorstw z grupy 16-40 ESU charakteryzujących się mniejszymi obszarowo gospodarstwami.

Grupa klasycznych przedsiębiorstw rolnych odgrywa coraz większą rolę w produkcji rolnej, szczególnie towarowej. Można tu wskazać, że w 2007 r. przedsiębiorstwa te dysponując 11,0% ogółu UR i 12,6% gruntów ornych sektora gospodarstw osób fizycznych mają 13% udział w zasiewach. W ich strukturze zasiewów szczególnie duży udział mają rośliny przemysłowe. W rezultacie w omawianych przedsiębiorstwach zlokalizowane jest aż 31,4% zasiewów całego sektora gospodarstw osób fizycznych.

Coraz większy udział w tej strukturze mają uprawy do niedawna jakby charakterystyczne dla gospodarstw małych obszarowo, jak na przykład warzywa

i truskawki. W 2007 r. udział przedsiębiorstw w uprawie warzyw wynosił już 10,4%, a truskawek 4,6%. Biorąc pod uwagę strukturę zasiewów i fakt, że przedsiębiorstwa osiągają znacznie wyższe plony to ich udział w produkcji roślinnej jest znacznie większy niż udział w zasiewach.

Mimo powszechnie panującej opinii, że produkcja zwierzęca realizowana jest przede wszystkim w małych gospodarstwach mających duże zasoby pracy, przedsiębiorstwa mają większy udział w tej produkcji niż ich udział w użytkowaniu gruntów rolnych. Przedsiębiorstwa specjalizują się przede wszystkim w chowie zwierząt ziarnożernych, a więc drobiu i trzody chlewnej. W 2007 r. ich udział w pogłowie drobiu kurzego całego sektora gospodarstw osób fizycznych wynosił 27,3%, a trzody chlewnej odpowiednio 21,6%. Także w chowie bydła, w związku z coraz częstszą rezygnacją z tego chowu gospodarstw drobnych, udział przedsiębiorstw stopniowo wzrasta i w 2007 r. wynosił 8,8%. Także w tym wypadku, jeśli weźmie się pod uwagę, że w przedsiębiorstwach rolnych produktywność zwierząt gospodarskich jest zdecydowanie wyższa, to ich udział w produkcji zwierzęcej jest znacznie wyższy niż w strukturze użytkowania gruntów rolnych.

Jeśli chodzi o możliwości dalszego rozwoju grupy przedsiębiorstw rolnych osób fizycznych, to należy uwzględnić, że możliwości rozwoju tej grupy na bazie rozdysponowania Zasobu WRSP i mienia likwidujących się SPR jest zasadniczo na wyczerpaniu. Wprowadzenie w życie projektu ustawy zakładającej likwidację dzierżawy gruntów z Zasobu WRSP będzie miało niewielki wpływ na wielkość tej grupy przedsiębiorstw. Rozwój tej grupy przedsiębiorstw będzie zależał od dynamiki wzrostu wielkości ekonomicznej gospodarstw w grupie przejściowej – gospodarstw średnio dużych ekonomicznie (16-40 ESU). Rozwój tej grupy w latach 2002-2007 r. wskazuje, że znaczna część gospodarstw, przy sprzyjających uwarunkowaniach makroekonomicznych może, zasilić już w najbliższych latach grupę klasycznych przedsiębiorstw rolnych osób fizycznych.

ROZDZIAŁ VI. PRZEDSIĘBIORSTWA PRODUKCYJNE W ROLNICTWIE POLSKIM W LATACH 2002-2007

W poprzednich rozdziałach podjęto próbę, na bazie analizy przemian w strukturze gospodarstw rolnych, usystematyzowanych według form prawno-organizacyjnych, wydzielenia takich gospodarstw rolnych, które zgodnie z przyjętymi założeniami w rozdziale II, można zaliczyć do kategorii „przedsiębiorstwa rolne”. Analiza ta wskazuje, że w latach 2002-2007 liczba produkcyjnych przedsiębiorstw rolnych, wzrosła z 225,1 do 245,3 tys., a więc o 9%. W ramach tej grupy zmniejszyła się nieco liczba mikroprzedsiębiorstw (gospodarstwa o wielkości 8-16 ESU) ze 149,1 do 146,3 tys. (o 1,9%), natomiast znacząco wzrosła liczba przedsiębiorstw drobnych, (gospodarstw o wielkości 16-40 ESU, stanowiących grupę przejściową między mikroprzedsiębiorstwami i przedsiębiorstwami klasycznymi), z 62,9 do 80,3 tys. (o 27,7%) i jeszcze bardziej przedsiębiorstw klasycznych (małych i średnich) z 13,1 do 18,7 tys. (o 42,7%).

VI.1. Rozwój grupy klasycznych przedsiębiorstw rolnych w latach 2002-2007

Jak wskazywano wyżej, grupa klasycznych przedsiębiorstw rolnych w latach 2002-2007 wzrosła z 13,1 do 18,7 tys. (o 42,7%). Jednak udział tych przedsiębiorstw w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w kraju jest wciąż znikomy i w 2007 r. wynosił 0,78% (0,01 publicznych, 0,05 prywatnych spółek, 0,02 spółdzielczych i 0,7% osób fizycznych). Udział analizowanych przedsiębiorstw w ogólnej liczbie gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w ramach poszczególnych form prawno-organizacyjnych jest oczywiście najniższy w grupie gospodarstw fizycznych (0,7%) i zdecydowanie wyższy, jednak znacznie zróżnicowany, w gospodarstwach osób prawnych (37,7 w publicznych, 59,3 w prywatnych spółkach i 65,7% w spółdzielczych).

Grupa analizowanych przedsiębiorstw zdominowana jest pod względem ilościowym przez przedsiębiorstwa rolne osób fizycznych. Przy tym dominacja ta w ostatnich latach wzrasta. W latach 2002-2007 liczba tych przedsiębiorstw, w porównaniu do pozostałych rosła najbardziej dynamicznie (wzrost o 47,3%, z 11,3 do 16,6 tys.), a ich udział w strukturze ogółu przedsiębiorstw wzrósł z 86,5 do 88,9%. Bardzo dynamicznie rozwija się grupa przedsiębiorstw prywatnych osób prawnych zorganizowanych na podstawie prawa handlowego (najczęściej w formie spółek). Jednak jej rozwój jest nieco wolniejszy niż grupy przedsiębiorstw osób fizycznych (wzrost o 39%) i w rezultacie jej udział w strukturze ogółu przedsiębiorstw nieco się obniża (z 6,8% w 2002 r. do 6,6%

w 2007 r.). Udział przedsiębiorstw publicznych i spółdzielczych jest niewielki i systematycznie się obniża.

Zmiany w wewnętrznej strukturze przedsiębiorstw były znacznie zróżnicowane według wielkości ekonomicznej przedsiębiorstw⁷¹. Najbardziej dynamiczny wzrost liczby przedsiębiorstw obserwowano w grupie małych ekonomicznie (wzrost o 51%), znacznie mniejszy – średnich (wzrost o 25,5%) i najmniejszy – dużych (wzrost o 13,2%). Takie tendencje rozwoju wyznaczone były przede wszystkim przez specyfikę rozwoju dominującej grupy przedsiębiorstw, a więc przedsiębiorstwa osób fizycznych. W tej grupie najbardziej dynamicznie rosła liczba małych ekonomicznie (wzrost o 53%), znacznie mniej dynamicznie – średnich ekonomicznie (wzrost o 29%) i prawie nie rosła dużych ekonomicznie (wzrost tylko o 0,6%).

Tabela 81

Zmiany w liczbie i strukturze przedsiębiorstw rolnych według form prawno-organizacyjnych i wielkości ekonomicznej przedsiębiorstw w latach 2002-2007

Wyszczególnienie		Ogółem		W tym:							
				publiczne		prywatne prawne				osób fizycznych	
						Spółki i inne		SPR			
		2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Ogółem	liczba	13067	18714	265	313	890	1237	613	520	11299	16644
>40 ESU	%	100	100	2,0	1,7	6,8	6,6	4,7	2,8	86,5	88,9
40-100 ESU	liczba	9645	14556	71	103	204	265	215	167	9155	14020
	%	100	100	0,7	0,7	2,1	1,8	2,2	1,1	94,9	96,3
100-250 ESU	liczba	2311	2902	78	76	337	488	250	215	1646	2123
	%	100	100	3,4	2,6	14,6	16,8	10,7	7,4	71,3	73,2
>250 ESU	liczba	1111	1258	116	134	349	484	148	138	498	501
	%	100	100	10,5	10,7	31,4	38,5	13,3	11,2	44,8	39,8

Zródło: Zestawienie własne na podstawie: „Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002”, GUS, Warszawa 2003; „Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r.”, GUS, Warszawa 2008; dla gospodarstw sektora publicznego oraz gospodarstw prywatnych prawnych niepublikowane dane GUS z PSR 2002 i reprezentatywnego badania gospodarstw z 2007 r.

Zdecydowanie odmienne tendencje widoczne były w przedsiębiorstwach spółek prywatnych. Tutaj znaczący wzrost obserwowano we wszystkich grupach przedsiębiorstw, jednak najmniejszy w małych (prawie 30%), a znacznie większy średnich (prawie 45%) i dużych (39%). Jeśli chodzi o przedsiębiorstwa spółdzielcze, to ich liczba malała we wszystkich wskazanych grupach przedsię-

⁷¹ Tu i dalej, jeśli mowa jest o wielkości ekonomicznej przedsiębiorstw, to za małe ekonomicznie przedsiębiorstwa przyjęto te o wielkości ekonomicznej 40 do 100 ESU, za średnie ekonomicznie 100-250 ESU i za duże ekonomicznie 250 ESU i więcej.

biorstw, z tym że dynamika zmniejszania się słabła wraz ze wzrostem ich wielkości ekonomicznej. W przedsiębiorstwach publicznych trudno znaleźć racjonalne tendencje – zmiany ich liczebności wyznaczone są przez działania wynikające z kontynuowania procesu restrukturyzacji i prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych. W rezultacie w grupie tej wyraźny wzrost był w grupach skrajnych.

W efekcie działania powyższych tendencji, w strukturze ogółu przedsiębiorstw małych wyraźnie rośnie udział przedsiębiorstw osób fizycznych, a maleje wszystkich pozostałych, natomiast w strukturze przedsiębiorstw dużych rośnie bardzo wyraźnie udział przedsiębiorstw spółek prywatnych, zaś maleje przedsiębiorstw osób fizycznych. W grupie przedsiębiorstw średnich wzrasta udział przedsiębiorstw osób fizycznych i przedsiębiorstw spółek prywatnych.

Powierzchnia UR w klasycznych przedsiębiorstwach rolnych wzrastała w omawianym okresie znacznie wolniej niż ich liczba. W latach 2002-2007 zwiększyła się o 8%, przy wzroście liczby o prawie 43%. W efekcie udział tej grupy przedsiębiorstw w powierzchni UR będących w użytkowaniu ogółu gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą jest wciąż niewielki i w 2007 r. wynosił 19% (2,1 przedsiębiorstw publicznych, 5,6 spółek prywatnych, 1,5 spółdzielczych i 9,8% osób fizycznych).

Udział analizowanych przedsiębiorstw w użytkowaniu gruntów rolnych w poszczególnych grupach gospodarstw rolnych ogółem według form prawno-organizacyjnych, jest niewielki w grupie gospodarstw osób fizycznych (w 2007 r. 11,0%), wysoki w grupie gospodarstw publicznych (odpowiednio 73,4%) i zdecydowanie dominujący w grupie gospodarstw spółek prywatnych (96,2%) oraz grupie gospodarstw spółdzielczych (92,9%).

Dynamika zmian powierzchni UR w analizowanych przedsiębiorstwach była bardzo zróżnicowana. Jeśli rozpatrywać ją prawno-organizacyjnie, to wzrost powierzchni UR nastąpił tylko w przedsiębiorstwach osób fizycznych i przedsiębiorstwach spółek prywatnych. Jeśli zaś rozpatrywać sytuację według wielkości ekonomicznej przedsiębiorstw, biorąc pod uwagę ogół przedsiębiorstw, to nastąpił tylko w przedsiębiorstwach najmniejszych, w pozostałych zaś nastąpił spadek powierzchni UR.

Jednak sytuacja w tym zakresie była bardzo zróżnicowana w zależności od form prawno-organizacyjnych przedsiębiorstw. W przedsiębiorstwach osób fizycznych nastąpił wzrost powierzchni UR tylko wśród najmniejszych (o 42,5%), a w średnich i dużych zmniejszenie (odpowiednio o 13 i 34%). Odwrotnie w przedsiębiorstwach spółek prywatnych, w najmniejszych spadek (o 12,3%), a w średnich i dużych wzrost (odpowiednio o 32 i 25%).

W rezultacie wyższej dynamiki wzrostu liczby przedsiębiorstw niż powierzchni gruntów rolnych, w ich użytkowaniu średnia powierzchnia przedsię-

biorstw w omawianym czasie zmniejszyła się o 25% (z 214 do 161 ha UR). Spadek ten widoczny było we wszystkich grupach wielkości ekonomicznej przedsiębiorstw. W 2007 r. na średnio na 1 przedsiębiorstwo w grupie przedsiębiorstw najmniejszych ekonomicznie przypadało 73 ha UR, średnich ekonomicznie – 251 ha UR i największych ekonomicznie – 973 ha UR.

Tabela 82

Zmiany w powierzchni i strukturze użytków rolnych w przedsiębiorstwach rolnych według form prawno-organizacyjnych i wielkości ekonomicznej przedsiębiorstw w latach 2002-2007

Wyszczególnienie		Ogółem		W tym:							
				publiczne		prywatne prawne				osób fizycznych	
						Spółki i inne		SPR			
		2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Ogółem >40 ESU	tys. ha	2797,0	3019,6	329,6	331,3	724,3	891,7	284,7	236,6	1458,4	1560,1
	%	100	100	11,8	11,0	25,9	29,5	10,2	7,8	52,1	51,7
	a	214,1	161,4	1243,8	1058,5	813,8	720,9	464,4	455,0	129,1	93,7
40-100 ESU	tys. ha	801,0	1066,9	15,2	22,4	70,5	61,8	49,9	34,8	665,4	947,9
	%	100	100	1,9	2,1	8,8	5,8	6,2	3,3	83,1	88,8
	a	83,0	73,3	214,1	217,4	345,5	233,1	232,3	208,5	76,7	67,6
100-250 ESU	tys. ha	761,7	729,3	59,1	42,0	183,4	241,9	101,0	81,7	418,2	363,7
	%	100	100	7,8	5,5	24,1	33,2	13,3	11,2	54,9	49,9
	a	329,6	251,3	757,7	552,6	544,4	495,6	403,8	379,9	254,0	171,3
>250 ESU	tys. ha	1234,3	1223,6	255,3	266,9	470,4	588,0	133,8	120,1	374,8	248,5
	%	100	100	20,7	21,8	38,1	48,0	10,8	9,8	30,4	20,3
	a	1111,0	972,7	2200,8	1991,8	1347,7	1215,0	903,8	870,0	752,6	496,0

a – powierzchnia UR przypadająca na 1 gospodarstwo

Źródło: Jak w tabeli 81.

Największymi obszarowo przedsiębiorstwami rolnymi charakteryzują się przedsiębiorstwa publiczne (w 2007 r. 1058 ha UR), niewiele mniejszymi przedsiębiorstwa prywatnych spółek (721 ha UR) i w dalszej kolejności przedsiębiorstwa spółdzielcze (455 ha UR). Natomiast zdecydowanie mniejszymi obszarowo są przedsiębiorstwa osób fizycznych (średnio 94 UR). Jest to przede wszystkim efekt specyfiki kształtowania się poszczególnych analizowanych grup przedsiębiorstw.

Zdecydowana większość przedsiębiorstw publicznych spółek prywatnych powstała w efekcie restrukturyzacji i prywatyzacji państwowych gospodarstw rolnych. Przy czym w sektorze państwowym pozostawały z reguły przedsiębiorstwa większe obszarowo, w tym większość przedsiębiorstw specjalizujących się w hodowli roślin i zwierząt i część kombinatów rolnych. Także w grupie przedsiębiorstw prywatnych spółek większość to przedsiębiorstwa powstałe na dzierżawie lub zakupie mienia całych byłych PGR. Natomiast grupa przedsiębiorstw osób fizycznych, która w znaczącej części powstała także na bazie rozdyspono-

wania mienia byłych PGR, jednak w coraz większym stopniu rozwija się na bazie gospodarstw typu rodzinnego.

Znacząco niższa powierzchnia UR przypadająca na 1 gospodarstwo w grupie przedsiębiorstw osób fizycznych jest także pochodną bardzo odmiennej struktury tej grupy według typów rolniczych. W grupie tej jest znacznie większy udział przedsiębiorstw specjalistycznych (gospodarstwa warzywnicze i ogrodnicze, fermy drobiu lub trzody chlewnej), odznaczających się niewielkim arealem. W grupie tych przedsiębiorstw udział gospodarstw małych obszarowo (do 10 ha UR) wynosi 14,4%, podczas gdy w przedsiębiorstwach spółdzielczych 0,0%, publicznych 1,9%, i prywatnych spółek 5,1%. Natomiast zdecydowana większość przedsiębiorstw pozostałych form prawno-organizacyjnych, to tzw. przedsiębiorstwa ogólnorolne, łączące produkcję polową z produkcją zwierzęcą.

W analizie zmian w zasobach gruntów rolnych będących w użytkowaniu przedsiębiorstw rolnych należy także uwzględnić problem własności. W rezultacie specyfiki formowania się grupy gospodarstw rolnych w 2002 r. zdecydowana większość przedsiębiorstw rolnych (86,4% przedsiębiorstw osób prawnych i 56,4% przedsiębiorstw osób fizycznych) dzierżawiła całość (odpowiednio 36,9 i 5,4%) lub część użytkowanych gruntów rolnych (49,5 i 34,6%). W omawianym okresie zakres dzierżawienia UR nieco się zmniejszył, jednak dzierżawa wciąż odgrywa ważną rolę w kształtowaniu zasobu UR w omawianych przedsiębiorstwach rolnych. W 2007 r. nadal aż prawie 70% przedsiębiorstw osób prawnych dzierżawiło UR. Najwyższy udział przedsiębiorstw dzierżawiących UR występował w przedsiębiorstwach spółdzielczych (75,4%) i przedsiębiorstwach prywatnych spółek (74,0%), zaś znacznie niższy w przedsiębiorstwach publicznych (43,8%). Dzierżawione UR stanowiły w tej grupie przedsiębiorstw ponad 54% ogółu UR. Udział dzierżawionych UR był najniższy w przedsiębiorstwach spółdzielczych (25,0%), znacznie wyższy w przedsiębiorstwach publicznych (36,8%) i zdecydowanie najwyższy w przedsiębiorstwach spółek prywatnych (68,2%).

Wzrost liczby klasycznych przedsiębiorstw rolnych i gruntów rolnych w ich użytkowaniu, a także zmiany w ich strukturze według typów rolniczych nie doprowadziły do wzrostu liczby pracujących w tych przedsiębiorstwach. Wręcz odwrotnie: w latach 2002-2007 r. liczba pracujących w analizowanych przedsiębiorstwach zmniejszyła się ze 115,8 do 103,7 tys. pełnozatrudnionych (AWU), a więc o ponad 10% (tab. 83).

Największe zmniejszenie zatrudnienia (o 47%) nastąpiło w przedsiębiorstwach publicznych. W przedsiębiorstwach tych w latach 2002-2007 liczba pełnozatrudnionych w przeliczeniu na 1 przedsiębiorstwo zmniejszyła się z 66,1 do 29,4 osób, a w przeliczeniu na 100 ha UR z 5,3 do 2,8 osób. Naj-

większy spadek zatrudnienia w tej grupie przedsiębiorstw nastąpił w przedsiębiorstwach 40-100 ESU, w których na początku analizowanego okresu poziom zatrudnienia był nadmierny.

Tabela 83

Liczba pracujących w przedsiębiorstwach w przeliczeniu na pełnozatrudnionych według form prawno-organizacyjnych i wielkości ekonomicznej przedsiębiorstw w latach 2002-2007

Przedsiębiorstwa		Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej w ESU							
		ogółem		40-100		100-250		> 250	
		2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Ogółem	a	115,8	103,7	.	45,5	.	22,8	.	35,4
	b	8,9	5,5	.	3,1	.	7,9	.	28,1
	c	4,1	3,4	.	4,3	.	3,1	.	2,9
- publiczne	a	17,5	9,2	1,6	0,7	3,2	1,9	12,7	6,6
	b	66,1	29,4	22,9	6,8	40,8	25,0	109,6	49,2
	c	5,3	2,8	10,7	3,1	5,4	4,5	5,0	2,5
- spółki prywatne	a	26,9	21,9	1,6	1,9	6,3	4,3	19,0	15,7
	b	30,3	17,7	7,9	7,2	18,8	8,8	54,4	32,4
	c	3,7	2,5	2,3	3,1	3,4	1,8	4,0	2,7
- SPR	a	22,4*	17,5	.	2,9	.	6,9	.	7,7
	b	36,5	33,6	.	17,4	.	32,1	.	55,8
	c	7,9	7,4	.	8,3	.	8,4	.	6,4
- osób fizycznych	a	49,0	55,1	5,3	40,0	6,0	9,7	6,4	5,4
	b	4,3	3,3	2,9	2,8	6,5	4,6	23,1	10,8
	c	3,4	3,5	4,0	4,2	2,6	2,7	3,1	2,2

* szacunek własny (liczba pracujących członków spółdzielni, średnio w roku, – 19,5 tys. plus liczba pełnozatrudnionych pracowników najemnych – 2,9 tys.)

a – liczba pracujących (AWU) w tys.; b – liczba pracujących w przeliczeniu na 1 przedsiębiorstwo, c – liczba pracujących w przeliczeniu na 100 ha UR

Źródło: Jak w tabeli 81.

Duże zmniejszenie zatrudnienia, szczególnie w przeliczeniu na 1 przedsiębiorstwo (z 30,3 do 17,7 osób) i w przeliczeniu na 100 ha UR (z 3,7 do 2,5 osób), wystąpiło w przedsiębiorstwach spółek prywatnych. W tej grupie przedsiębiorstw zmniejszenie zatrudnienia nastąpiło w przedsiębiorstwach średnich i dużych ekonomicznie (powyżej 100 ESU).

W przedsiębiorstwach spółdzielczych nastąpiło także znaczne zmniejszenie liczby pracujących, ale w związku ze spadkiem liczby tych przedsiębiorstw, zmniejszenie to w przeliczeniu na 1 przedsiębiorstwo było nieznaczne (z 36,5 do 33,6 osób). Gospodarstwa spółdzielcze mają większe problemy z restrukturyzacją zasobów pracy w związku ze specyfiką tej formy gospodarowania. W związku z tym w gospodarstwach tych jest najwyższa liczba pracujących w przeliczeniu na 100 ha UR. Tak wysoki wskaźnik jest w znacznej mierze także rezultatem rozbudowanej działalności pozarolniczej.

Wzrost liczby pracujących, i to niewielki (o 12%), wystąpił tylko w grupie przedsiębiorstw osób fizycznych. Jednak także w tej grupie przedsiębiorstw liczba pracujących w przeliczeniu na 1 przedsiębiorstwo – i tak bardzo mała – zmniejszyła się jeszcze bardziej (z 4,3 do 3,3 osób). Ale w związku z jeszcze mniejszym wzrostem UR, liczba pracujących w przeliczeniu na 100 ha UR nieco wzrosła (z 3,4 do 3,5 osób).

Bardzo duże znaczenie w analizie przedsiębiorstw rolnych mają zmiany dotyczące bazy materialno-technicznej. Brak jest jednak wystarczających danych do kompleksowej oceny tych zmian. Można jedynie podjąć próbę oceny tendencji w tym zakresie na podstawie wyposażenia w ciągniki. Wydaje się, że postęp w mechanizacji prac polowych, szczególnie w przedsiębiorstwach rolnych, najlepiej można ocenić na podstawie wyposażenia w ciągniki dużej mocy (100 kW i więcej). Ciągniki takie są niezbędne do stosowania nowoczesnych technologii (agregaty uprawowe, prasy wysokiego zgniotu, paszowozy itd.). Oczywiście stosowanie nowoczesnych technologii na bazie własnych ciągników i odpowiednich maszyn rolniczych jest racjonalne tylko w gospodarstwach większych obszarowo. Dlatego też wyposażenie w te ciągniki będziemy odnosić tylko do przedsiębiorstw użytkujących minimum 50 ha UR.

Tabela 84

Zmiany w wyposażeniu przedsiębiorstw rolnych w ciągniki dużej mocy (100 kW i więcej) według form prawno-organizacyjnych i wielkości ekonomicznej przedsiębiorstw w latach 2002-2007

Wyszczególnienie		Ogółem		W tym:							
				publiczne		prywatne prawne				osób fizycznych	
						Spółki i inne		SPR			
		2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Ogółem	liczba	4842	7855	169	169	648	903	358	363	3667	6420
>40 ESU	%*	67,3	76,1	68,1	57,9	78,0	78,5	59,0	70,1	66,6	76,8
40-100 ESU	liczba	2560	5282	19	21	114	117	92	80	2535	5064
	%*	57,4	74,4	30,2	24,1	61,0	52,4	43,6	48,2	63,3	76,5
100-250 ESU	liczba	1232	1610	53	39	237	369	149	160	793	1042
	%*	71,7	77,4	72,6	52,7	76,7	79,3	59,8	74,8	73,0	78,5
>250 ESU	liczba	850	963	97	109	297	417	117	123	339	314
	%*	84,1	84,5	86,6	83,2	88,7	90,2	79,6	89,1	81,2	77,0

* % w stosunku do liczby przedsiębiorstw (gospodarstw) posiadających gospodarstwa o powierzchni 50 ha UR i więcej

Źródło: Jak w tabeli 81.

Z danych zamieszczonych w tabeli 84 wyraźnie widać, że w omawianym okresie, jeśli patrzymy na całą grupę przedsiębiorstw, nastąpiła wyraźna poprawa w wyposażeniu w ciągniki dużej mocy. W latach 2002-2007 udział przedsiębiorstw użytkujących minimum 50 ha UR posiadających takie ciągniki wzrósł

z 67,3 do 76,1%. Dynamika tego wzrostu była bardzo zróżnicowana, zarówno w grupach wyróżnionych według wielkości ekonomicznej przedsiębiorstw, jak i według form prawno-organizacyjnych. Silny wzrost udziału przedsiębiorstw wyposażonych w ciągniki dużej mocy nastąpił w przedsiębiorstwach małych ekonomicznie (z 57,4 do 74,4%), natomiast niewielki w przedsiębiorstwach średnich (z 71,4 do 77,4%) i minimalny w przedsiębiorstwach dużych ekonomicznie (z 84,1 do 84,5%). W rezultacie wyposażenie przedsiębiorstw w analizowanych grupach znacznie się wyrównało.

Tendencje zmian w tym zakresie były bardzo zróżnicowane w poszczególnych formach prawno-organizacyjnych przedsiębiorstw. Najwyższy wzrost udziału przedsiębiorstw posiadających omawiane ciągniki nastąpił w przedsiębiorstwach spółdzielczych (z 59,1 do 70,1%), i osób fizycznych (z 66,6 do 76,8%). W grupie przedsiębiorstw spółdzielczych wzrost ten widoczny był w przedsiębiorstwach średnich i dużych, natomiast w grupie przedsiębiorstw osób fizycznych – tylko w przedsiębiorstwach małych i średnich, przy spadku udziału w przedsiębiorstwach dużych.

W przedsiębiorstwach spółek prywatnych, w warunkach wysokiego wyposażenia w ciągniki dużej mocy, zmiany w tym zakresie w analizowanych latach były niewielkie. Nastąpiło zmniejszenie wyposażenia w grupie małych przedsiębiorstw i wzrost w grupie przedsiębiorstw średnich i dużych. Natomiast w przedsiębiorstwach publicznych nastąpiło zmniejszenie poziomu wyposażenia w omawiane ciągniki we wszystkich grupach przedsiębiorstw, z tym że największe w przedsiębiorstwach małych i średnich.

VI.2. Dane charakteryzujące udział klasycznych przedsiębiorstw rolnych w produkcji rolnej całego rolnictwa

Precyzyjne określenie udziału klasycznych przedsiębiorstw w produkcji całego rolnictwa jest niemożliwe ze względu na brak danych. GUS publikuje dane dotyczące produkcji rolnej w układzie całego rolnictwa, w tym gospodarstwa indywidualne.

Udział analizowanych przedsiębiorstw w produkcji roślinnej można w przybliżeniu przedstawić na bazie ich udziału w strukturze zasiewów ogółem i w podstawowych roślinach uprawnych. Przedsiębiorstwa te użytkując około 19% gruntów rolnych, mają prawie 22% udział w strukturze zasiewów. Specjalizują się one przede wszystkim w produkcji zbóż i zaopatrywaniu przemysłu rolno-spożywczego w nasiona roślin oleistych i buraki cukrowe, a w ostatnich latach coraz szerzej także w ziemniaki (na frytki i chipsy) oraz warzywa gruntowe. Udział przedsiębiorstw w uprawie zbóż jest w przybliżeniu równy ich udziałowi w ogólnej powierzchni UR i wynosi 19%. Natomiast udział w uprawie klasycz-

nych roślin przemysłowych (rzepak, buraki cukrowe) wynosi ponad 51,1%, a więc jest 2,8 razy wyższy niż ich udział w strukturze UR. Szczególnie wysokim udziałem roślin przemysłowych w strukturze zasiewów charakteryzują się gospodarstwa osób prawnych. Znacznie mniejszy jest udział przedsiębiorstw w uprawie ziemniaków (poza przemysłowymi) i pozostałych roślinach uprawnych.

Tabela 85

Udział przedsiębiorstw rolnych w zasiewach ogółem i podstawowych roślin uprawnych według form prawno-organizacyjnych w 2007 r.

Zasiewy		Ogółem	W tym:			
			publiczne	prywatne prawne		osób fizycznych
				Spółki i inne	SPR	
Ogółem	tys. ha	2461,7	166,7	768,1	208,1	1318,8
	% *	100	6,8	31,2	8,4	53,6
	% **	21,8	1,5	6,8	1,8	11,7
	% ***	21,8	96,8	97,2	99,0	13,0
Zbóż	tys. ha	1587,8	90,3	470,3	136,0	891,2
	% *	100	5,7	29,6	8,6	56,1
	% **	19,0	1,1	5,6	1,6	10,7
	% ***	19,0	95,3	97,9	92,0	11,7
Ziemniaków	tys. ha	46,3	2,1	11,4	0,8	32,0
	% *	100	4,5	24,6	1,7	69,2
	% **	8,4	0,4	2,1	0,1	5,8
	% ***	8,4	95,3	98,9	97,4	6,0
Roślin przemysłowych	tys. ha	544,9	41,6	213,1	52,6	237,6
	% *	100	7,6	39,1	9,6	43,7
	% **	51,1	3,9	20,0	4,9	22,3
	% ***	51,1	98,7	99,4	97,5	31,4

*% ogółu zasiewów w przedsiębiorstwach rolnych; **% ogółu zasiewów w całym rolnictwie; ***% ogółu zasiewów w danej grupie

Źródło: Jak w tabeli 81.

Chów zwierząt gospodarskich jest znacznie częściej prowadzony w przedsiębiorstwach osób fizycznych i spółdzielczych niż w przedsiębiorstwach spółek prywatnych i publicznych. W przedsiębiorstwach spółdzielczych i osób fizycznych szczególnie rozpowszechniony jest chów trzody chlewnej (prowadzi go odpowiednio 58,5 i 52,0% przedsiębiorstw). W przedsiębiorstwach publicznych i prywatnych spółek, chów trzody prowadzi tylko odpowiednio 20,1 i 17% przedsiębiorstw. Udział przedsiębiorstw prowadzących chów bydła jest bardziej wyrównany: od 32,0% w przedsiębiorstwach prywatnych spółek, do 43 w przedsiębiorstwach osób fizycznych. Najmniej popularny wśród przedsiębiorstw jest chów owiec – prowadzi go niewiele ponad 1% ogółu przedsiębiorstw. Wyjątkiem są tu przedsiębiorstwa publiczne wśród których

proceedzi około 10% przedsiębiorstw, ale są to z reguły spółki hodowli zwierząt, które są zobowiązane do utrzymywania hodowli owiec.

Jeśli chodzi o chów drobiu, to w przedsiębiorstwach osób prawnych prowadzony jest on zasadniczo tylko w dużych fermach. W związku z tym, specjalizuje się w tym kierunku niewielka część przedsiębiorstw (od 1,5% w przedsiębiorstwach publicznych, do 7,3% w przedsiębiorstwach spółdzielczych). Odmiennie wygląda sytuacja w przedsiębiorstwach osób fizycznych, szczególnie typu rodzinnego, w których część przedsiębiorstw utrzymuje drób dla potrzeb gospodarstwa domowego, część przedsiębiorstw prowadzi produkcję fermową drobiu. W związku z tym, w tej grupie przedsiębiorstw udział przedsiębiorstw prowadzących chów drobiu jest bardzo duży, bowiem wynosi aż 42%.

Tabela 86

Udział przedsiębiorstw rolnych w pogłowie zwierząt gospodarskich według form prawno-organizacyjnych w 2007 r.

Zwierzęta gospodarskie		Ogółem	W tym:			
			publiczne	prywatne prawne		osób fizycznych
				Spółki i inne	SPR	
Bydło	tys.	822,4	88,1	189,9	58,3	486,1
	% *	100	10,7	23,1	7,1	59,1
	% **	14,0	1,5	3,2	1,0	8,3
	% ***	14,0	99,2	99,4	99,4	8,8
Krowy	tys.	356,0	38,0	79,8	24,3	213,9
	% *	100	10,7	22,4	6,8	60,1
	% **	12,6	1,3	2,8	0,9	7,6
	% ***	12,6	99,3	99,6	99,5	8,0
Trzoda	tys.	5597,1	91,6	1580,3	374,4	3550,8
	% *	100	1,6	28,3	6,7	63,4
	% **	30,2	0,5	8,5	2,0	19,2
	% ***	30,2	97,6	99,9	99,2	21,6
Drób kurzy	tys.	47870,4	59,8	11225,0	3206,2	33388,3
	% *	100	0,1	23,5	6,7	69,7
	% **	34,8	0,0	8,2	2,3	24,3
	% ***	34,8	52,3	93,4	95,5	27,4

* % ogółu pogłowia w przedsiębiorstwach rolnych; ** % ogółu pogłowia w całym rolnictwie; *** % ogółu pogłowia w danej grupie

Źródło: Jak w tabeli 81.

Udział omawianych przedsiębiorstw rolnych w produkcji zwierzęcej można szacować na podstawie ich udziału w pogłowie zwierząt gospodarskich. Udział jest najwyższy w produkcji drobiu kurzego (wynosi aż 34,8%) i bardzo wysoki trzody chlewnej (30,2%). Produkcja ta może być wysoko zmechanizowana, a jej skala nie jest zależna od obszaru gospodarstwa rolnego, bowiem może być prowadzona na paszach z zakupu, a od jej rentowności i możliwości kapitałowych przedsiębiorstw. Znacznie mniejszy jest udział przedsiębiorstw

w chowie bydła, wynosi bowiem 14% dla bydła ogółem i 12,6% dla krów. Stosunkowo wysoki jest udział przedsiębiorstw w pogłowie owiec (13,4%). Jest to rezultat tego, że część przedsiębiorstw, szczególnie publicznych, prowadzi hodowlę zarodową owiec, a także skutek wspierania rozwoju owczarstwa.

Biorąc pod uwagę w analizowanych przedsiębiorstwach tylko powierzchnię i strukturę zasiewów oraz liczbę i strukturę zwierząt gospodarskich można stwierdzić, że przedsiębiorstwa te, mając 19% udział w UR i 4,5% udział w zasobach pracy (AWU), mają około 23% udział w standardowej nadwyżce bezpośredniej całego rolnictwa. Jednak przy ocenie udziału omawianych przedsiębiorstw w produkcji rolnej całego rolnictwa należy brać pod uwagę relacje produktywności roślin i zwierząt w przedsiębiorstwach i pozostałych gospodarstwach rolnych.

Tabela 87

Plony pszenicy i mleczność krów średnio w kraju i w gospodarstwach rolnych według wielkości ekonomicznej w ESU w 2007 r.

Wyszczególnienie	Kraj	Ogółem FADN	Grupy gospodarstw według ESU					
			2-4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
Plon pszenicy dt/ha	39,4	47,4	39,8	42,2	45,0	48,4	50,0	55,3
Mleczność krów kg/rok	4292	4314	3287	3494	4112	4967	5961	6680

Źródło: Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2007 r., „Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2009”, GUS, Warszawa 2009.

W produkcji roślinnej przedsiębiorstwa rolne osiągają znacznie wyższe plony roślin uprawnych niż średnio w całym rolnictwie, a tym bardziej niż pozostałe gospodarstwa rolne. Można to zobrazować plonami pszenicy. Plony te są o ponad 1/3 wyższe niż średnio w kraju, ponad 1/4 wyższe niż w gospodarstwach małych ekonomicznie (2-8 ESU) i około 1,8 wyższe niż w gospodarstwach średnich ekonomicznie (8-40 ESU). Biorąc pod uwagę, że w pozostałych roślinach uprawnych przedsiębiorstwa uzyskują także znacząco wyższe plony, to udział przedsiębiorstw w produkcji roślinnej jest znacznie wyższy niż udział w strukturze zasiewów, wynoszący prawie 22%. Przedsiębiorstwa uzyskują lepsze wyniki także w produktywności zwierząt, np. mleczność krów w przedsiębiorstwach jest prawie o 1/2 wyższa niż średnio w kraju. Zdecydowanie większe są też przyrosty dobowe wagi w chowie zwierząt na mięso, a więc i szybszy obrót stada. W związku z tym także w produkcji mleka, wołowiny, wieprzowiny oraz drobiu udział przedsiębiorstw jest znacznie wyższy niż ich udział w pogłowie poszczególnych zwierząt gospodarskich.

PODSUMOWANIE

Mimo znacznego w latach 2002-2007 wzrostu w naszym rolnictwie liczby klasycznych przedsiębiorstw rolnych (gospodarstw dużych ekonomicznie 40 ESU i więcej) z 13,1 do 18,7 tys., ich udział w strukturze gospodarstw prowadzących działalność rolniczą wzrósł tylko z 0,6 do 0,8% i jest wciąż nieznacznym. W dalszym ciągu przygniatająca większość naszych gospodarstw rolnych (90,4%) znajduje się w grupie gospodarstw małych ekonomicznie (do 8 ESU). Gospodarstwa te obejmują prawie 45% ogółu UR. Jeszcze bardziej sugestywne jest to, że około 80% naszych gospodarstw znajduje się w grupie bardzo małych ekonomicznie (do 4 ESU). Przy tym ich liczba, w rezultacie objęcia rolnictwa polskiego WPR UE, wzrosła z 1,7 mln w 2002 r. do 2,0 mln w 2005 r. (efekt ponownego podjęcia działalności przez bardzo małe obszarowo gospodarstwa rolne, które wcześniej zaprzestały tej działalności, w celu skorzystania z dopłat bezpośrednich), a aktualnie ma lekką tendencję spadkową (w 2007 r. – 1,9 mln).

Natomiast pozytywnym faktem jest to, że w latach 2002-2007, rosła stosunkowo dynamicznie grupa większych mikroprzedsiębiorstw (gospodarstwa o wielkości 16-40 ESU – z 62,9 do 80,3 tys.), której znaczna część może przekształcić się w przedsiębiorstwa klasyczne. Jednak łączny udział tej grupy (16-40 ESU) i grupy przedsiębiorstw klasycznych (gospodarstwa 40 i więcej ESU) jest wciąż niewielki (2002 r. – 3,4%, 2007 r. – 4,1%).

Nieco lepiej przedstawia się struktura użytkowania gruntów rolnych. Przedsiębiorstwa rolne (gospodarstwa rolne 40 ESU i więcej), których udział wynosi 0,8%, użytkują około 19% UR, a mikroprzedsiębiorstwa (gospodarstwa średnie ekonomicznie, o wielkości 8-40 ESU, których jest 8,9%) dalsze 32,3%. Mankamentem jest to, że w ostatnich latach zasadniczo nie rośnie udział w użytkowaniu przedsiębiorstw rolnych i wygasa wzrost udziału mikroprzedsiębiorstw (w latach 2002-2005 wzrost z 24,1 do 30,8%, a w latach 2005-2007 z 30,8 do 32,3%). Jest to przede wszystkim efekt wyhamowania w ostatnich latach dynamiki obrotu ziemią rolną.

Można postawić pytanie, czy wyżej przedstawiony rozwój przedsiębiorstw rolnych jest wystarczająco dynamiczny, i czy nadrabiamy dystans dzielący w tym względzie nasze rolnictwo od rolnictwa krajów, z którymi konkurujemy i będziemy konkurować na wspólnym rynku rolnym UE.

Odpowiedź na te pytania możliwa jest na bazie analizy przemian strukturalnych w rolnictwie krajów UE-15 o podobnych warunkach agroklimatycznych i podobnej strukturze produkcji, a więc na przykład takich krajów, jak Niemcy, Dania, Belgia, Francja czy nawet Irlandia. Analizując procesy zachodzące w rolnictwie tych krajów, można zauważyć proces ciągłego, szybkiego zmniejsz-

szania się liczby gospodarstw rolnych ogółem. Jednocześnie w tych krajach widoczny jest wzrost liczby gospodarstw rolnych dużych obszarowo i ekonomicznie, oraz dynamiczny proces koncentracji zasobów czynników produkcji w tych gospodarstwach.

Tabela 88

Struktura gospodarstw i użytkowania gruntów rolnych według grup gospodarstw o określonej wielkości ekonomicznej w ESU w Polsce i wybranych krajach UE w 2005 r.

Kraje	Gospodarstwa (tys.) UR (tys. ha)	Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej w ESU						
		< 8	8-16	16-40	>40	w tym:		
						40-100	100-250	>250
Polska	2476,5	90,4	6,0	2,9	0,7	0,5	0,1	0,0
	14754,9	44,8	17,1	15,2	18,5	6,7	4,6	7,2
Niemcy	389,9	35,5	12,6	19,3	32,7	21,0	9,3	2,4
	17035,2	5,4	4,7	12,2	77,7	26,2	23,3	28,2
Dania	48,3	24,1	17,7	20,5	37,8	15,4	15,8	6,6
	2589,9	3,6	5,5	13,1	77,8	18,7	32,6	26,5
Czechy	42,3	75,3	7,8	7,2	9,7	4,0	2,3	3,4
	3557,8	5,6	3,5	6,7	84,3	9,3	13,1	61,9
Węgry	714,8	96,3	1,8	1,2	0,6	0,4	0,1	0,1
	3859,7	22,7	8,6	13,4	55,5	12,7	9,7	33,1

Źródło: Zestawienie własne na podstawie danych Eurostatu.

W większości krajów UE, z którymi ze względu na strukturę produkcji rolnej będziemy konkurować na wspólnym rynku rolnym UE, zdecydowana większość, bo aż ponad 3/4, użytków rolnych znajduje się w gospodarstwach dużych ekonomicznie. W gospodarstwach tych wytwarzana jest też przyniatająca większość towarowej produkcji rolnej. Podobna sytuacja jest w krajach UE 10, tzw. postsocjalistycznych, w których proces koncentracji w rolnictwie dokonał się poprzez tak zwane uspołecznienie rolnictwa, a w procesie przemian systemowych nie dokonano rozdrobnienia rolnictwa. Przykładem mogą być Czechy i Słowacja. W krajach tych ponad 70% użytków rolnych znajduje się w użytkowaniu gospodarstw bardzo dużych ekonomicznie (tab. 88) Właśnie z tego typu gospodarstwami będą konkurować nasze gospodarstwa rolne na wspólnym rynku rolnym UE.

Z drugiej strony widoczny jest szybki proces tracenia na znaczeniu gospodarstw mniejszych ekonomicznie. Mimo że liczba gospodarstw małych ekonomicznie (do 8 ESU) w ostatnich latach niekiedy nawet wzrasta, to większość z nich nie ma charakteru produkcyjnego, a ich udział w strukturze UR jest nieznaczny (3,6% w Danii, 5,4% w Niemczech). W efekcie w większości krajów, z którymi rolnictwo polskie będzie konkurować, poza polem obserwacji FADN znajdują się już gospodarstwa poniżej 8 ESU. Oznacza to, że w tych krajach go-

spodarstwa owe stanowią margines w rolnictwie, wytwarzają mniej niż 10% wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM) i nie są uważane za towarowe. Dla przypomnienia: w Polsce gospodarstwa do 8 ESU stanowią ponad 90% ogółu gospodarstw prowadzących produkcję rolną, a ich udział w strukturze UR wynosi prawie 45%.

Można to bardziej szczegółowo przedstawić na przykładzie przemian w strukturze duńskich gospodarstw rolnych w latach 1990-2003. W latach tych w Danii:

- nastąpiło zmniejszenie liczby gospodarstw rolnych z 81,1 do 48,2 tys., a więc aż o ponad 40%;
- rosła, i to bardzo dynamicznie, tylko liczba gospodarstw o areale ponad 100 ha UR z 3,4 do prawie 7,7 tys. (2,2-krotny wzrost). W rezultacie w strukturze ogółu gospodarstw znacznie wzrósł udział gospodarstw bardzo dużych obszarowo (>50 ha) z 19,2 do 35,6%, w tym w szczególności gospodarstw powyżej 100 ha z 4,2 do 15,9%;
- nastąpiło bardzo niewielkie zmniejszenie areалу UR (o 4,4%). Wzrost areálu UR nastąpił tylko w gospodarstwach >100 ha z 0,57 do 1,37 mln ha, a ich udział w użytkowaniu ziemi rolniczej wzrósł z 20,5 do 51,7%;
- nastąpił wzrost liczby i udziału gospodarstw bardzo dużych ekonomicznie: 100-250 ESU z 4,6 do 8,7 tys. (o prawie 88%), a ich udział z 5,7 do 18,0% i > 250 ESU z 0,5 do 3,0 tys. (wzrost 5,8-krotny), a ich udział z 0,6 do 6,3%. W strukturze użytkowania ziemi rolniczej udział gospodarstw bardzo dużych ekonomicznie wzrósł z 0,6 do 1,5 mln ha, a więc z 21,7 do 36,2%, w tym o wielkości >250 ESU z 130 do 634 tys. ha (aż prawie 5-krotnie), a ich udział z 4,7 do 12,6%.
- nastąpiło znaczne zmniejszenie zasobów pracy w gospodarstwach rolnych ogółem z 95,1 do 60,7 tys. Jednocześnie nastąpiła koncentracja zasobów pracy w gospodarstwach o areale ponad 100 ha UR (liczba pracujących w tych gospodarstwach wzrosła z 10,7 do 20,8 tys., a ich udział w ogólnej liczbie pracujących wzrósł z 11,3 do 34,3%) i o wielkości ekonomicznej >250 ESU (liczba pracujących wzrosła z 4,9 do 16,6 tys., a ich udział wzrósł z 5,0 do 27,0%) oraz 100-250 ESU (liczba pracujących wzrosła nieznacznie z 15,2 do 16,4 tys., ale udział wzrósł z 16,0 do 27%). W rezultacie w gospodarstwach bardzo dużych ekonomicznie pracuje już ponad 54% ogółu pracujących w gospodarstwach rolnych.
- wyraźnie widoczny był proces koncentracji w gospodarstwach specjalistycznych. Na przykład liczba gospodarstw specjalizujących się w bydle mlecznym zmniejszyła się z 15,9 do 6,3 tys. W tej specjalności liczba gospodarstw o wielkości ekonomicznej > 100 ESU wzrosła z 1,5 do 3,9 tys., zaś ich udział

w strukturze tej grupy gospodarstw zwiększył się z 9,5 do 62,1%. Jeszcze większa koncentracja nastąpiła w grupie gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt ziarnożernych (drób i trzoda chlewna). Liczba tych gospodarstw zmniejszyła się z prawie 4 tys. do 2,7 tys. Jednocześnie liczba tego typu gospodarstw powyżej 100 ESU wzrosła z 1,2 do 2,1 tys. i stanowią one prawie 77% ogółu gospodarstw tej specjalizacji.

Jak widać z przedstawionych danych, proces koncentracji i specjalizacji doprowadził do tego, że w rolnictwie duńskim zdecydowanie dominują już gospodarstwa o wielkości ekonomicznej 100 ESU i więcej. W latach 1990-2003 w rolnictwie duńskim liczba takich gospodarstw rosła średnio rocznie o 9,8%, a gruntów rolnych w ich użytkowaniu średnio o 12,5% rocznie. Przy tym w ostatnich latach w grupie tej najbardziej dynamicznie rozwijały się gospodarstwa 250 ESU i więcej. Natomiast w rolnictwie polskim w latach 2002-2007 liczba gospodarstw 100 i więcej ESU wzrastała średnio rocznie o 4%, a powierzchnia gruntów rolnych w ich użytkowaniu malała o 0,4% średnio rocznie.

Powyższa analiza przemian w strukturze gospodarstw rolnych w porównywanych krajach UE wskazuje, że nie tylko nie nadrabiamy dystansu w zakresie poprawy struktury agrarnej naszego rolnictwa, ale nawet dystans ten powiększa się.

Nadrobienie dystansu do porównywanych krajów w zakresie udziału w naszym rolnictwie dużych ekonomicznie gospodarstw rolnych będzie bardzo trudne, gdyż udział gospodarstw średnio-dużych ekonomicznie (16-40 ESU) w strukturze naszych gospodarstw jest także bardzo mały (wynosi niecałe 3%), podczas gdy w porównywanych krajach UE jest zdecydowanie większy i wynosi około 20%. Proces ten hamuje także brak tradycji w naszym kraju dzierżawy ziemi rolniczej. Udział ziemi dzierżawionej w gospodarstwach polskich jest prawie dwukrotnie mniejszy niż w gospodarstwach niemieckich i francuskich. Zadania szybkiego zwiększenia udziału mikroprzedsiębiorstw w strukturze naszego rolnictwa, a w szczególności klasycznych przedsiębiorstw rolnych nie uda się zrealizować bez upowszechnienia i umocnienia w polskim rolnictwie kategorii dzierżawy, a jest to możliwe tylko wtedy, gdy polityka rolna naszego kraju będzie wspierała, a nie ograniczała rozwój gospodarstw rolnych dzierżawców.

Podsumowując, można stwierdzić, że w aktualnych warunkach makroekonomicznych bardzo szybki wzrost liczby i udziału klasycznych przedsiębiorstw rolnych (gospodarstw dużych ekonomicznie) będzie bardzo trudny. Aktualnie i w najbliższych latach należałoby dążyć do szybkiego wzrostu liczby i udziału gospodarstw średnich ekonomicznie (8-40 ESU), a więc mikroprzedsiębiorstw, ale nie kosztem przedsiębiorstw rolnych. Rezerw wzrostu należy szukać w przepływie ziemi rolnej z gospodarstw małych ekonomicznie. Wspar-

cie powinny otrzymywać przede wszystkim gospodarstwa rozwojowe⁷². Takie gospodarstwa mogą stać się podstawą szybkiego rozwoju grupy gospodarstw dużych ekonomicznie, które przy dalszym wzmacnianiu swojej siły, mogą znaleźć swoje trwałe miejsce w podziale pracy, jaki ukształtuje się w UE-25. Jeśli stosunkowo szybko nie uda się zwiększyć grupy gospodarstw powyżej 8 ESU (przynajmniej dwukrotnie), w tym grupy gospodarstw dużych ekonomicznie (powyżej 40 ESU), a więc grupy klasycznych przedsiębiorstw rolnych, minimum czterokrotnie to – jak słusznie podkreśla prof. W. Józwiak⁷³ – nasze rolnictwo przegra walkę konkurencyjną na WRR UE, a Polska może stać się w przyszłości importerem produktów rolnych, które z powodzeniem mogłyby być wytwarzane przez nasze gospodarstwa rolne.

---

⁷² W. Józwiak, „Nowe warunki rozwoju rolnictwa”, [w:] Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014-2020, pod redakcją M. Kłodzińskiego, IRWiR PAN, Warszawa 2008, Do podobnych wniosków dochodzi prof. W. Michna, analizując strukturę obszarową gospodarstw rolnych. W. Michna wskazuje, że ponad połowa UR znajduje się w gospodarstwach małych obszarowo i słabych ekonomicznie, a więc „obumierających”. Na podstawie tej stwierdza, że w takiej sytuacji rolnictwo polskie nie może być konkurencyjne i że wynikają z tego negatywne konsekwencje dla całego rolnictwa i całej gospodarki narodowej. Strategia rozwoju gospodarstw rolnych i wsi w długiej perspektywie oraz w ujęciu przestrzennym, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009, str. 16.

⁷³ W. Józwiak, Potrzebna jest rewizja pojęcia „gospodarstwo rolne” oraz związanych z nim praw i obowiązków, *Wies i Rolnictwo* nr. 2, 2005.

LITERATURA

1. Adamski M., *Procesy dostosowawcze w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych*, Program Wieloletni 2005-2009, maszynopis, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
2. *Analiza efektywności ekonomicznej i finansowej przedsiębiorstw rolnych powstałych na bazie majątku WRSP*, praca zbiorowa pod redakcją J. Kulawika, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
3. *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2007 r.*, praca zbiorowa pod redakcją A. Kowalskiego IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
4. *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2008 roku*, praca zbiorowa pod redakcją A. Kowalskiego, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
5. *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r.*, GUS, Warszawa 2006.
6. *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r.*, GUS, Warszawa 2008.
7. Dzun W., *Wpływ restrukturyzacji byłych PGR na przemiany w strukturze gospodarstw rolnych*, *Więś i Rolnictwo* nr 1, 2002.
8. Dzun W., *Przemiany w strukturze gospodarstw rolnych w latach 1990-2002*, *Więś i Rolnictwo* nr 1, 2004.
9. Dzun W., *Duże gospodarstwa rolne w procesie dostosowywania się do wymogów gospodarki rynkowej*, *Więś i Rolnictwo* nr 2, 2004.
10. Dzun W., *Duże gospodarstwa rolne w Polsce i wybranych krajach UE 15*, *Więś i Rolnictwo* nr 3, 2006.
11. Dzun W. i Józwiak W., *Gospodarstwa rolne w Polsce przed i po wejściu do UE*, w pracy zbiorowej „*Dziś i jutro gospodarstw rolnych w krajach Centralnej i Wschodniej Europy*”, IERiGŻ PIB, Warszawa 2008.
12. Dzun W., *Duże gospodarstwa rolne przed i po wejściu Polski do UE*, [w:] *Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej. Dylematy i kierunki przemian*, Pod redakcją naukową M. Drygasa i A. Rosnera, IRWiR PAN, Warszawa 2008.
13. Dzun W., *Spółdzielnie produkcji rolnej w procesie przemian systemowych*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* nr 4, 2009.
14. Gomułka J., *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w latach 2003-2004*, IERiGŻ-PiB, Warszawa 2005.
15. Goraj L., *Ekonomiczno-rynkowe uwarunkowania przekształceń w sektorze indywidualnych gospodarstw rolnych*, *Więś i Rolnictwo* nr 4, 2005.

16. Guzewicz W., Kagan A., Zdzieborska M., *Procesy dostosowawcze w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych*, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 77, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.
17. Guzewicz W., Kagan A., Zdzieborska M., *Procesy dostosowawcze w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych*, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 55, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.
18. Floriańczyk Z., *Wyniki ekonomiczne rolnictwa polskiego w roku 2006*, [w:] *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w 2006 r.* IERiGŻ-PiB, Warszawa 2007.
19. Józwiak W., Mirkowska Z., *Zdolność polskich gospodarstw rolnych do konkurowania*, *Więś i Rolnictwo* nr 3, 2006.
20. Haus B., Czupiał J., *Przedmiot i ewolucja nauki o przedsiębiorstwie*, [w:] *Podstawy nauki o przedsiębiorstwie*, praca zbiorowa pod redakcją J. Lichtarskiego, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 1997.
21. Jasiewicz S., *Przesłanki i cele tworzenia przedsiębiorstw*, [w:] *Teoria przedsiębiorstwa. Wybrane zagadnienia*, praca zbiorowa pod redakcją S. Kasiewicza i H. Możaryna, SGH, Warszawa 2004.
22. Józwiak W., *Indywidualne polskie gospodarstwa rolne zdolne do rozwoju*, [w:] *Możliwości rozwoju polskich gospodarstw rolniczych*, materiały na konferencję, Krynica 10-12 kwietnia 2000 r., Warszawa 2000.
23. Józwiak W., *Polskie towarowe gospodarstwa rolne przed i po 1 maja 2004 roku*; *Więś i Rolnictwo* nr 4, 2005.
24. Józwiak W., *Potrzebna jest rewizja pojęcia „gospodarstwo rolne” oraz związanych z nim praw i obowiązków*, *Więś i Rolnictwo* nr 2, 2005.
25. Józwiak W., Mirkowska Z., *Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna gospodarstw rolnych w Polsce i w innych krajach unijnych*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.
26. Józwiak W., *Nowe warunki rozwoju rolnictwa*, [w:] *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014-2020*, pod redakcją M. Kłodzińskiego, IRWiR PAN, Warszawa 2008.
27. Karwat-Woźniak B., Chmieliński P., *Gospodarstwa wysokotowarowe w strukturze społeczno-ekonomicznej rolnictwa chłopskiego w rok po akcesji do Unii Europejskiej*, IERiGŻ PIB, Warszawa 2006.
28. Klepacki B., *Teoria zmian w przedsiębiorstwie rolniczym*, [w:] *Gospodarstwo rolnicze wobec wymogów współczesnego rynku i Unii Europejskiej*, SGGW, Warszawa 1997.
29. Manteuffel R., *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, PWRiL, Warszawa 1981.

30. Łapińska-Tyszka K., Fedyszak-Radziejowska B., Perepeczko B., *Nowi gospodarze dawnych PGR. Przekształcenia państwowego rolnictwa*, IRWIR PAN, Warszawa 1997.
31. Michna W., *Główne cechy struktury agrarnej a w tym docelowych modeli gospodarstw rolnych w krajach zachodniej i środkowej Europy na początku XXI wieku*, [w:] W. Michna, A. Mierosławska, *Strategia rozwoju gospodarstw rolnych i wsi w długiej perspektywie oraz w ujęciu przestrzennym*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
32. Nieć D., *Pomiar rentowności gospodarstw rodzinnych i identyfikacja czynników ją kształtujących*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 1999;
33. *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, tom 5.
34. Podedworna H., *Polscy farmerzy i ich świat społeczny*, SGH, Warszawa 2001.
35. Poczta W., *Wpływ integracji z UE na sytuację strukturalną, produkcyjną i ekonomiczną polskiego rolnictwa*, [w:] *Stan polskiej gospodarki żywnościowej po przystąpieniu do Unii Europejskiej*, praca zbiorowa pod redakcją R. Urbana, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
36. *Przemiany agrarne, PSR 1996*, GUS, Warszawa 1997.
37. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2001*, GUS, Warszawa 2002.
38. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2007*, GUS, Warszawa 2007.
39. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i obszarów wiejskich 2008*, GUS, Warszawa 2008.
40. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2009*, GUS Warszawa 2009.
41. *Rolnictwo i Gospodarka Żywnościowa 1986-1990*, GUS, Warszawa 1992.
42. *Rolnictwo w 2006 r.*, GUS, Warszawa 2007.
43. Rowiński J., *Miejsce rolnictwa polskiego w rolnictwie europejskim*, [w:] *Perspektywy rolniczej Polski w Unii Europejskiej*, redakcja naukowa T. Hunek, Warszawa 2006.
44. *Rynek Rolny nr 3 (223)*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
45. *Słownik ekonomiczny*, Szczecin 1992.
46. Szymanowski W., Szczawiński M., *Elementy nauki o przedsiębiorstwie*, SGGW, Warszawa 2000.
47. *Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002*, GUS, Warszawa 2003.
48. *Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna różnych grup gospodarstw rolniczych w Polsce i innych krajach unijnych w latach 2004-2005*, praca zbiorowa pod redakcją W. Józwiaka, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 68, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.

49. Tomczak F., *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa 2005.
50. *Użytkowanie i jakość gruntów, PSR 1996*, GUS, Warszawa 1997.
51. *Użytkowanie i jakość gruntów, PSR 2002*, GUS, Warszawa 2003.
52. *Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich, PSR 2002*, GUS, Warszawa 2003.
53. Wiatrak A., *Przedsiębiorstwo rolnicze – istota działania i zakres występowania*, [w:] Seria, Roczniki Naukowe, tom VII, zeszyt 1, Warszawa 2005.
54. *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, tom 22.
55. Woś A., *Inwestycje i akumulacja w rolnictwie chłopskim w latach 1988-1998*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2000.
56. Woś A., *Przedsiębiorstwo sfery agrobiznesu i jego interakcje z otoczeniem*, [w:] *Przedsiębiorstwo w agrobiznesie*, SGH, Warszawa 1995.
57. *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w 2006 r.* IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.
58. *Wyniki produkcji roślinnej w 2002 r.*, GUS, Warszawa 2003.
59. *Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w 2005 r.*, Warszawa 2006.
60. *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2007 r.*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
61. Wójcicki Z., *Modernizacja rozwojowych gospodarstw rodzinnych*, [w:] *Jakość jako podstawowy instrument konkurencyjności w agrobiznesie*, Prace naukowe Akademii Ekonomicznej im. O. Langego, Wrocław 2003.
62. Zegar J.S., *Strategiczne dylematy rozwoju rolnictwa polskiego na początku XXI wieku*, [w:] *Regionalne przemiany strukturalne rolnictwa i obszarów wiejskich w aspekcie integracji Polski z Unią Europejską*, Akademia Rolnicza im. H. Kołłątaja w Krakowie, Kraków 2000.
63. Zegar J.S., *Dochody rolników na progu akcesji do Unii Europejskiej*, IERiGŻ, Warszawa 2003; [w:] *Stan polskiej gospodarki żywnościowej po przystąpieniu do Unii Europejskiej*, praca zbiorowa pod redakcją R. Urbana, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
64. Zegar J.S., *Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
65. Ziętara W., *Stan dostosowań polskiego rolnictwa do integracji z Unią Europejską*, [w:] *Stan polskiej gospodarki żywnościowej po przystąpieniu do Unii Europejskiej*, praca zbiorowa pod redakcją R. Urbana, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Nakład: 800 egz.

Druk i oprawa: EXPOL Włocławek